ORTOGRAPIYANG BOÎNËN

Ortograpiyang Boînën

ORTOGRAPIYANG BOÎNËN

Karapatang-sipi © 2023 ng Kagawaran ng Edukasyon Dibisyon ng Camarines Sur, Purok ng Hilagang Buhi, Buhi Central School Campus, Translators Association of the Philippines (TAP), Inc., Boînën Orthography Writers*, at Komisyon sa Wikang Filipino

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaring sipiin o gamitin nang walang sulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

Disenyo ng aklat ni Kimberly N. de Jesus

Ortograpiyang Boînën = Ortograpiyang Boînën. --
Maynila : Komisyon ng Wikang Pilipino,
[2023], c2023.
pages ; cm.

ISBN 978-621-450-308-7 (pb/bp)
ISBN 978-621-450-309-4 (PDF)

1. Bikol language—Orthography and spelling.
2. Bikol language—Study and teaching. I. Title.

499.21581 PL5581 2023 P320230141

* Makikita ang listahan ng mga miyembro ng BOW sa pahina 101.

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel,
San Miguel, 1005 Maynila
Tel. (02) 899-606-70
komfil.gov.ph • www.kwf.gov.ph

MGA LËËG

Mga Nilalaman

1 **MINSAT**
Mensahe

31 **PAMÔNANG SASABIYËN**
Paunang Salita

33 **GRAFEMA**
Grafema

49 **SILABA AG PAGSILABA**
Pantig at Palapantigan

59 **ISPILING NA PASÂWËD**
Pagbaybay na Pabigkas

65 **ISPILING NA PASORAT**
Pagbaybay na Pasulat

73 **KAMBAL-PATONOG**
Kambal-Patinig

83 **MGA GAMIT NIYANA GITLING**
Mga Gamit ng Gitling

87 **MGA GAMIT NIYANA TULDIK**
Mga Gamit ng Tuldik

99 **ANA PAGBILOG NIYANA ORTOGRAPIYANG BOÎNËN**
Ang Pagbuo ng Ortograpiyang Boînën

103 **ISTORYA NIYANA PAGBILOG NIYADING ORTOGRAPIYANG BOÎNËN**
Kuwento sa Pagbuo ng Ortograpiyang Boînën

121 **SARIGAN NIN SASABIYËNG PANG-AGIN**
Mga Batayang Salita para sa Bata

129 **APENDIKS**
Apendiks

MINSAT

PAMBOKAS NA MINSAT

Pinagisabi na ana panitikan ësad na panalmingan niyana boway. Kin ono ana nakasorat didi nakakaagid man sa mga nangyayari sa banwaan. Kaiba sa panorat, ana mga rawitdawit, istorya, alamat, mito, epiko, ag iba pa. Ana mga Buhînën mayaman niyadi, dâîl ta kadakël nirang inagiyan sa boway na naisorat nira sa mga sasabiyën na minsan nganî, bëkë tâàl sa sakanda. Kayâ, ësad na dakëǵëng oportonidad ana maisorat adi sa ortograpiya na masasabi na sadiri ta, ana Boînën.

Ana sasabiyën Boînën konsidirado na naiiba kawasâ dipisil ading sâwëdën, niyana mga tâòng dayo didi sa Banwaan na Buhi. Lain pa niyadi, naiiba man ana pagisorat, ta agko iba-ibang *tuldik* sa sasabiyën na lâkadipisil diidiyën. Dara niyading programa niyana *Kagawaran ng Edukasyon*, ana bâgong *K to 12 Curriculum*, nagkaagko adi mga kontikstowalisasyon, lokalisasyon, ag indidyinisasyon. Nagkaagko man nin maiwas na kagostowan o pagmâwët niyadto ana lambang mga paratorô na makagibo niyana *working orthography* (na indî pa aprobado niyana Komisyon sa Wikang Filipino [KWF]). Kaya adi man, nagsirbing ësad na dakëgëng pag-angat man sa sâkën bilang sopirbisor, niyading Buhi North District na mapangyari adi tanganing magkaagko nin lîîtimong ortograpiya. Dâîl niyadi pinagmaigëtan kong mabilog ana gropo nin mga parasorat na maostik sa Boînën na pagplanowan ag gibowën ading *Ortograpiyang Boînën*. Adi binilog tanganing magin madalî ana pagitorô niyana *Mother Tongue-Based Multilingual Education (MTB-MLE)* poon sa *Kinder*, *Grades* I, II, ag III. Ësad pang rason niyadi para maging giya adi niyana mga parabasa, parasorat, kompositor, ag tagabalyong-sasabiyën (*translator*) sa paggamit nin Boînën. Napadalî ading gibong adi sa tabang niyana Lokal na Gobyirno niyana Buhi sa pamamayo ni Mayora Margarita M. Aguinillo, ag niyana mga kaiba sa Translators Association of the Philippines (TAP). Sira ana nagtao nin liwanag ag naggiya sa pagbilog niyana librong *Ortograpiyang Boînën*. Amo man adi ana kinalowasan niyo mga pagpagal, pagmaigët, ag pagtiyaga sa mga prosisong inagiyan niyading konsoltasyon, pagpapatonay, pagbiripika, ag sonod-sonod na pagpakaray tanganing mapaoyay ag mapayaman ana ortograpiya tangani ading mas maakô.

MENSAHE

PANIMULANG MENSAHE

Sinasabing ang panitikan ay salamin ng buhay. Kung ano ang nakasulat dito ay naayon din kong ano ang nangyayari sa pamayanan. Kabilang sa panulat ang mga tula, kuwento, alamat, mito, epiko, at iba pa. Ang mga Buhînën ay mayaman sa panitikan sapagkat maraming karanasan sila sa buhay na kanilang isinulat sa wikang minsan ay banyaga sa kanila. Kaya, isang malaking pagkakataon ang maisulat ito sa ortograpiya ng masasabing sariling atin, ang Boînën.

Ang wikang Boînën ay maitituring na kakaiba sapagkat mahirap itong bigkasin, ng mga taong dayo sa Bayan ng Buhi. Bukod nito, kakaiba rin ang pagsulat, sapagkat may iba-ibang tuldik sa salita at mahirap baybayain. Bunsod ng program ng Kagawaran ng Edukasyon, ang bagong kurikulum na K to 12, ay nagkaroon ng mga kontekstuwalisasyon, lokalisasyon, at indigenisasyon. Nagkaroon din ng malawakang pagnanais o hangarin noon ang bawat guro na makabuo ng *working orthography* (na hindi pa aprobado ng Komisyon sa Wikang Filipino [KWF]). Kaya naman, ito'y nagsilbing isang malaking hamon din sa akin bilang tagamasid pampurok, nitong Hilagang Purok ng Buhi na matupad ito na magkaroon ng lihitimong ortograpiya. Dahil dito sinikap kong mabuo ang pangkat ng mga manunulat na matatas sa wikang Boînën para magbalangkas at gawin itong *Ortograpiyang Boînën*. Ito ay binuo upang mapadali ang pagtuturo ng *Mother Tongue-Based Multilingual Education (MTB-MLE)* mula sa Kinder, Baitang I, II, at III. Isa pang dahilan ay para maging gabay ito ng mga mambabasa, manunulat, kompositor, at tagasaling-wika sa paggamit ng Boînën. Ang gawaing ito ay napadali sa pagtutulungan ng Lokal na Gobyerno ng Buhi sa pamumuno ni Mayora Margarita M. Aguinillo, at ang mga kasapi sa Translator Association of the Philippines (TAP). Sila ang mga nagbigay ng liwanag at gumabay sa pagbuo ng aklat ng *Ortograpiya* ng Boînën. Ito rin ay produkto ng mga pagod, sipag, sikap, at tiyaga sa mga prosesong dinaan nitong konsoltasyon, pagpapatutuhanan, pagberipika, at seryeng pagwawasto upang higit na mapabuti at mapayaman ang ortograpiya nang sa gayon higit itong maging katanggap-tanggap.

Bëkë man madali ana paggibo niyading libro, piro magigin solit adi kin maipalowas, ta kawasâ kaiba man didi niyo mga pangatorogan niyana kada Buhînën ag pilaom na magigin maoyay ana kalolowasan ag malinaw na masasabotan ana sasabiyën.

Sana magsirbi ading giya niyana mga paratorô sa sasabiyëng adi, mas pang mapatalobo ana Boînën ag magamit niyana ibang sanga nin gobyirno lokal tanganing mas mapaoswag ana Koltorang Buhînën. Mapadali man logod ana pag-intindi sa koltora niyana Buhi ag mapayaman pa logod nin maray ana istorya niyadi.

Sana magsirbi man logod ading inspirasyon niyana mga magigamitën niyading *Ortograpiyang Boînën* para mapararëm ana pagkaintindi sa sasabiyën ag lalô pang mamëyan.

Pimâwët namën na ana lambang nagibasa͡ën niyadi magin maogmang mag-oyon para sa positibong potoro.

Maboway ana *Ortograpiyang Boînën*!

Maboway ana mga Buhînën!

MINNIE E. TALAGUIT, PhD
Public Schools District Supervisor
Buhi North District
SY 2017–2019

Hindi man naging madali ang paggawa ng aklat na ito, pero magiging sulit naman kapag nailathala, sa dahilang kasama rito ang mga pangarap ng bawat Buhînën at inaasahang magiging maganda ang kalalabasan at malinaw na maiintindihan ang wika.

Naway magsilbing gabay ito ng mga guro sa pagtuturo ng wikang ito, mapaunlad pa lalo ang Boînën at magamit din sa iba pang mga ahensiya ng pamahalaang lokal upang lalo pang umigting ang kulturang Buhînën. Maging madali sana ang pag-unawa sa kultura ng Buhi at malinang pa lalo ang kasaysayan nito.

Sana'y magsilbi itong inspirasyon ng mga gagamit nitong *Ortograpiyang Boînën* na mas maintindihan ang wika at lalo pang mahalin.

Naway ang bawat magbabasa nito ay masayang makikiisa para sa positibong kinabukasan.

Mabuhay ang *Ortograpiyang Boînën*!

Mabuhay ang mga Buhînën!

MINNIE E. TALAGUIT, PhD
Tagamasid Pampurok
Hilagang Purok ng Buhi
SY 2017–2019

MINSAT

PAMBOKAS NA SASABIYËN

Ana sâkën na pataratara ag pagsalodo sa kadorodakëǵë ag malaoyay na ginibowan niyana mga paratorô didi sa Buhi North District.

Ana pagbilog niyana *Ortograpiyang Boînën* nakasonod sa kasogoan niyana *Republic Act No. 10533*. Amo man adi ana naging basiyan tanganing maipadagos ana implimintasyon niyana *K to 12 Basic Education Program* niyana *Department of Education*. Ana programang adi nakasintro sa mga nagiiskwila. Katoyowan man niyadi na parambongon ana sadiring koltora na agko pagrispito sa pagkakabisto sa sakanda, sigon sa *bio-geographical* ag *socio-cultural* na kinamëmëtangan niyana lambang nagiiskwila. Ana MTB-MLE gagamitën sa pagitorô sa *Kindergarten* sagkëd sa Ikatolong Grado (K-3 o K *Stage* 1). Magigin maray na basiyan man adi niyana mga paratorô sa pagigibo nin mga kagamitang pantorô, sa pag-otob niyadi.

Ana ortograpiya amo ana magisirbiyën na importanting sangkap para sa pakikipag-osip kin niiskwila, sagkëd pang-ônang gamit na *medium of teaching and learning (MOTL)* sa K *Stage* 1, sa ngâmin na *subject* apwira sa *English* ag Filipino. Sigon pa ki Ocampo ag iba pa (2006), "Ana pagigamit niyana *Mother Tongue* (*MT*) sa pagi-adal napag-isiyan na amo ana pinakamaray na paagi nin pagtolay (*bridging*) niyana pagkakatëëd sa kangâminan niyana aadalan, kaiba na niyadi ana pagparambong niyana sâtën na sasabiyën sa miaboton na panâon. Sa pagigamit niyana MT, ana mga nagiadal sa K *to* 3 matotoroan niyana sakandang mga gorang na agko mas maiwas na naiisiyan sa sadiri nirang sasabiyën na kinagimâtan. Mas madali man maintindiyan niyana mga agin ana mga aadalan sa K *to* 3, ta adi amo ana sasabiyën na sinoso nira sa mga gorang, rëngëg-rëngëg nira adi sa mga pagrarani ag mga kayamën. Rogang pa nira, ana paggamit niyana MT sa iskwilâan, nalilikayan ana pag-orootro sa grado niyana nangagiadal, ni babâ man ana nomiro niyana mga nababagsak ag nagitaas man ana porsiyinto niyana mga nakakatapos. (DO 021s. 2019, Ocampo et al., 2006; Smiths, et al., 2008).

MENSAHE

PAMBUNGAD NA PANANALITA

Ang aking pagbati at pagpugay sa napakadakila at napakagandang proyekto ng mga guro dito sa Hilagang Purok ng Buhi.

Ang pagbuo ng *Ortograpiyang Boînën* ay naayon sa kautusan ng Batas Republika Blg. 10533. Ito rin ang naging batayan upang maisakatuparan ng Kagawaran ng Edukasyon ang K to 12 Basic Education Program. Ang programang ito ay nakasentro sa mga mag-aaral. Layunin din nito na linangin ang kanilang sariling kultura na may pagmamalasakit at may paggalang sa pagkakakilanlan ng mga ito, ayon sa *bio-geographical* at *socio-cultural* na kinabibilangan ng mga mag-aaral. Ang MTB-MLE ay gagamitin sa pagtuturo mula sa *Kindergarten* hanggang Ikatlong Baitang (K-3 o K *Stage* 1). Magiging magandang basehan din ito ng mga guro sa paggawa ng kaggamitang edukasyonal, sa pagsasakatuparan nito.

Ang ortograpiya ang magsisilbing mahalagang salik pangkomunikasyon sa pag-aaral, at pangunahing gamit na *medium of teaching and learning (MOTL)* sa K *Stage* 1, sa lahat ng asignatura maliban sa English at Filipino. Ayon pa kay Ocampo et al. (2006), "Ang paggamit ng *Mother Tongue* sa pag-aaral ay napatunayan na pinaka epektibong paraan ng pagtulay (*bridging*) ng pagkatuto sa pang kalahatang kasanayang, kasama na ang pagpapayabong ng wika sa hinaharap. Sa paggamit ng MT, ang mga mag-aaral sa K *to* 3 ay matutulungan ng kanilang magulang na may mas malawak na kaalaman sa wikang kinagisnan. Mas madali ring maintindihan ng mga bata ang mga aralin sa K *to* 3, dahil ito ang wikang sinuso nila sa mga magulang at naririnig sa mga kapitbahay at mga kalaro. Dagdag pa nila, ang paggamit ng MT sa paaralan ay naiiwasan ang pag-uulit ng mag-aaral sa baitang, bumababa din ang bilang ng mga bumabagsak at tumataas naman ang antas ng mga nagsisipagtapos. (DO 021s. 2019, Ocampo et al., 2006; Smiths, et al., 2008).

Sa sâkën na sadiring pag-ërëpërëp, ana *Ortograpiyang Boînën* importanting kagamitan tanganing mapaiwas ana sadiring kaisipan para sa positibong pagkakatëëd niyana mga iskwila, mga gorang, ag iba pang namamanwaan didi sa sâtën na komonidad.

Dayaday ana sâkën na pagpaabot nin pataratara sa LGU niyana Buhi, sa TAP, KWF, Boînën Orthography Writers (BOW) niyana Buhi North District, mga namamanwaan na nagrëgëp tanganing mabilog adi, ag sa ngâmin na nagmaigët na nagtabang.

Diyos mabalos tabî sa ngâmin.

LOWEL I. BISENIO
Public Schools District Supervisor
Buhi North District
SY 2019-2020

Sa aking personal na pananaw, ang *Ortograpiyang Boînën* ay mahalagang kagamitan upang mapalawak ang sariling kamalayan para sa positibong pagkatuto ng mga mag-aaral, mga magulang, at iba pang mamamayan ng ating pamayanan.

Muli ang aking pagbati sa LGU ng Buhi, sa TAP, KWF, Boînën Orthography Writers (BOW) ng Hilagang Purok ng Buhi, mamamayang tumulong sa pagbuo nito, at ang lahat na naging bahagi ng adhikang ito.

Maraming salamat po.

LOWEL I. BISENIO
Tagamasid Pampurok
Hilagang Purok ng Buhi
SY 2019-2020

MINSAT

Apwira sa koltora o riliyon, ag iba pang pinagkakyaġan nin ësad na logar ag mga tá͡ong nakaistar didi, sa sakandang sasabiyën man sira mabibisto. Ana pagipatalobo ag pagiataman niyana sadiring dayalikto bëkë sana gibo nin ësad o nagkakapira kata͡o kindî pinagigamit adi nin kadakëlan. Sa sâtën na nasyon na kinagimâtan mantang Filipino ana mas isi niyana ngâmin, alagad kada banwaan niyadi agko man kanya-kanyang pigamit na sasabiyën. Ësad didi ana banwaan nin Buhi na agko nalalain na sadiring sasabiyën. Sa mga nakaaging pana͡on, na pinagiadalan ag tinâwan nin saysay sa paagi nin pag-adal ag pagtëgdas niyana *Ortograpiyang Boînën*. Ana sâkën na dakëġëng pasasalamat sa ngâmin na tá͡ong nagin parti ag nagtâo nin maabang pana͡on, sa pag-abri niyana daġan sa pagtëgdas niyana *Ortograpiyang Boînën*, ag para sa maingat ninyong pagbisto ag pag-adal niyadi. Sa ngaran niyana Buhi North District, ana sanggatos porsiyinto kong soporta sa sâtën na pimâwët na kapangganá͡an tanganî na mapalâwig ag padagos na mabisto niyana *Komisyon sa Wikang Filipino*. Sa pagmaigët ag pagpayabâ sa sasabiyëng Boînën niyana mga paratorô, napaiwas, napatalobô ag nagagamit ana tá͡al na sasabiyën sa pagitorô niyana mga liksyon na ipinagbalyo na, na mga aadalan didi poon sa *Kinder* sagkëd sa *Grade* 3. Kadakël man na pag-angat ana inagiyan, indî nagpatopî o nagpadaëg ana ngâmin tanganing ana kada agin na Buhînën makatëëd ag maboklat sa tá͡al na sasabiyën na ipagiorgolyo, bilang tanda niyading banwaan.

Dayaday ana sâkën na tëdëk sa bëët na pagpatara-tara ag pagpaabot nin soporta, na laomon ninyo sa mga magisonoron pang gigibowën ana manënëngëd sa pagpatalobô niyana sasabiyën na Boînën.

Salamat nin kadorodakëġë ag mabiyayang aldaw sa ngâmin.

JINA-LUZ Z. ALFELOR, EdD, PhD
Public Schools District Supervisor
Buhi North District
SY 2020 to present

MENSAHE

Maliban sa kultura, relihiyon, at ibang pagkakakilanlan ng isang lugar at mga táong nakatira dito, wika ang isa sa pagkakakilanlan nito. Ang pagpapayabong at pagpapanatili ng sariling diyalekto ay isang gawaing hindi lamang nagagawa ng iilan bagkus ito ay ginagamit ng karamihan. Sa bansa na ating sinilangan bagaman Filipino ang wikang alam ng lahat, masasabing bawat bayang bahagi nito ay may iba't ibang diyalektong ginagamit. At isa ang bayan ng Buhi na may kakaiba ngunit natatanging sariling diyalekto. Sa mga nakalipas na panahon, pinag-aralan at binigyan ng halaga sa pamamagitan ng pag-aaral at pagbuo ng *Ortograpiyang Boînën*. Sa lahat ng mga taong nasa likod na nagpasinaya at naging daan sa pagbubukas para sa masusing pagsisiyasat at pag-aaral ng *Ortograpiyang Boînën*, ang aking malugod na pasasalamat sa iyong lahat. Sa ngalan ng Purok ng Hilagang Buhi, ang aking isandaang bahagdang suporta sa ating adhika na mapalawig pa at tuluyang makilala ng Komisyon sa Wikang Filipino ay ating napagtagumpayan. Sa pagsusumikap at pagmamahal sa wikang Boînën ng kaguruan, napalawig, naging produktibo at nagagamit ang wika sa pagkatuto ng mga araling isinalin dito mula *Kinder* hanggang Baitang 3. Marami mang hamong napagdaanan hindi nagpadaig o nagpatalo ang lahat upang ang bawat batang Buhînën ay matuto at mamulat ng wikang maipagmamalaki bilang tatak nitong ating bayan.

Muli ang aking taos-pusong pagbati at pagpaabot ng suporta ay inyong asahan sa susunod na gawaing may kinalaman sa pagpapayabong ng wikang Boînën.

Maraming salamat at isang mapagpalang araw sa lahat.

JINA-LUZ Z. ALFELOR, EdD, PhD
Tagamasid Pampurok
Hilagang Purok ng Buhi
SY 2020 hanggang kasalukuyan

MINSÂT

Ôna sa ngâmin, gosto kong magtaong galang sa Máâl na Dios ag magpaabot sa ngâmin nin pirsonal na pataratara... “Namëmëyan ko kamo ngâmin.”

Ana ortograpiya ana ësad sa mga gamit nin mga paratorô niyana *Kagawaran* nin Edukasyon, sa pagitorô niyana sasabiyën poon sa *Kindergarten* sagkëd sa *Grade* 3, sa mga nakaagi ng pirang taon. Ana Buhi North District kaiba sa paaging adi sa pag-implimintar niyana MTB-MLE sa irarëm nin *K to 12 Curriculum*.

Nagtarabangan, nagsakripisyo ag sinalakan nin pag-payabâ ana ginibo niyana mga imilî na paratorô na parasorat nin nasabing distrito, tanganî mabilog ana Ortograpiyang Boînën. Sa sâkën na pag-ërëpërëp nagitâwën nin kalinawan ag magiging giya niyana mga iskwila, mga paratorô, mga lokal na tagasorat, ag sa mga namamanwaan na nagipayabâ niyana koltorang Boînën. Ësad ading progrisibong paagi para sa ikakaráây niyana sâtën na banwaan. Magsirbi man logod ading pag-angat para sa mga paratorô, mga namamanwaan na maipadagos ana pagkamëya, pagkaërësad ag pagpalakëp niyana tâal na sasabiyën, ag koltora niyadi. Ësad man ading paagi para maiorgolyo ta sagkëd maipabisto sa bilog na kinâban ana sâtën na ortograpiya na kongkritong ilyabi sa kadonongan ag kayamanan niyana sâtën na banwaan.

Sa ngaran niyana Sangguniang Bayan nin Buhi sa pamamayo ni dating Bise-Alkalde, Rey P. Lacoste, sa sâkën na mga pag-iribang konsiyal, ako ni salodo sa dakëǵë ag sa ëdâ sawang pagsoporta ni Hon. Margarita M. Aguinillo, Alkalde nin Buhi, sa paggiya ni Dr. Josephine S. Daguman ag mga pag-iriba niya sa TAP, ki Dr. Minnie E. Talaguit, dating *Public Schools District Supervisor*, DepEd Buhi, sa Boînën Orthography Writers (BOW), sa ngâmin na nagtood, nagtiwalâ ag nagtao nin tabang pinansiyal, tiknikal sagkëd moral na soporta tanganing mabilog ana pinag-ësad na *Ortograpiyang Boînën*.

MENSAHE

Una sa lahat, nais kong magbigay-pugay sa ating Dakilang Diyos at gusto ko ring ipaabot ang aking personal na pagbati... “Mahal ko po kayong lahat.”

Ang ortograpiya ay isang gamit ng mga guro ng Kagawaran ng Edukasyon, sa pagtuturo ng wika mula sa antas ng *Kindergarten*, hanggang sa Baitang 3, sa nakalipas na ilang taon. Ang Hilagang Purok ng Buhi ay kabilang sa hakbanging ito ng kagawaran sa pagpapatupad ng MTB-MLE sa ilalam ng Kurikulum ng *K to 12*.

Nagtulong-tulong, nagsakripisyo at hinaluan ng pagmamahal, ang tahasang ginawa ng mga piniling gurong manunulat ng nasabing purok, upang mabuo ang *Ortograpiyang Boînën*. Sa aking pananaw itong ortograpiya ay magbibigay ng linaw at magiging gabay ng mga mag-aaral, mga guro, mga lokal na manunulat, at sa mga mamamayang nagmamahal sa kultura ng Buhinën. Ito rin ay isang progresibong hakbang ng bayan—ang siyang makikinabang. Nawa’y ito ay magsilbing hamon sa ating mga guro at mga kababayan na ipagpatuloy ang pagmamahal, pagkakaisa, pagpapalaganap ng wikang katutubo, at kultura nito. Ito rin ay isang paraan upang maipagmalaki natin at maipakilala sa buong mundo ang ating sariling ortograpiya, na kongkretong susi sa angking talino at yaman ng ating bayan.

Sa ngalan ng Sangguniang Bayan ng Buhi sa pamumuno ng dating Bise Alkalde, Rey P. Lacoste, at sa lahat ng aking mga kasamahang konsehal, ako ay nagpupugay sa malawakang suporta ni Kgg. Margarita M. Aguinillo, Alkalde ng Buhi, sa paggabay ni Dr. Josephine S. Daguman at ang kaniyang mga kasamahan sa TAP, kay Dr. Minnie E. Talaguit, Tagamasid Pampurok, DepEd Buhi, sa Boînën Orthography Writers (BOW), sa lahat ng indibidwal na naniwala, nagtiwala at nag-alay ng panahon, tulong pinansiyal, teknikal at moral na suporta upang mabuo ang pinag-isang *Ortograpiyang Boînën*.

Maboway ana *Ortograpiyang Boînën*. Sa ngaran ni Amang Dios, payaba ko kamo ngâmin.

MUN. KAG. DON E. SIBANGAN
Namayo sa Komiti niyana, Edukasyon, Kultura, ag Arti
Sangguniang Bayan, Banwaan nin Buhi
2015–2018

Mabuhay ang *Ortograpiyang Boînën*. Sa ngalan ng Dakilang Diyos, mahal ko kayong lahat.

MUN. KAG. DON E. SIBANGAN
Tagapangulo, Komite sa Edukasyon, Kultura, at Sining
Sangguniang Bayan, Bayan ng Buhi
2015–2018

MINSAT

Sasabiyën ana ësad sa mga bagay na nagipabisto sa ësad na logar o etniko nin ësad na tâo. Adi ësad na paagi para masigoro ana pagkakaagko bokas na komonikasyon, maray na rilasyon, ag danay na pagkakabërëgkës niyana mga tâo sa komonidad.

Mantang ana sasabiyën mina simbolo nin boway, adi man nagiborobâgo sa pag-agi niyana panâon piro mina dipindi adi sa inirasyon na nagigamit niyadi ana kaskas o paagi nin pagbâgo niyana sasabiyën. Pariyo man adi ka importanti niyana boway, ana padagos ag tamang pagigamit niyadi para sa pagmantinir ana pagiparambong niyadi. Ana *Ortograpiyang Boînën*, ësad na daġan paponta sa pagpatalobo niyana sâtën na sasabiyën, koltora, ag pamomoway.

Nilaom ako na ana mga iridiro niyadi amo ana ostong makikinabang sa ngâmin na adi; mga kapagalan, paglapigot, pagdosay nin oras, sagkëd mga nagtao nin matiryal na bagay tanganî adi mabilog. Nipaabot ako nin pasasalamat sa ngâmin na siktor niyana DepEd Buhi North District (BND), TAP, LGU nin Buhi, sagkëd sa iba pang nagtabang-tabang.

Padagos man logod na atamanën ta ana Boînën bilang ësad na opisyal na sasabiyën ag nagipabisto niyana mga Buhînën.

Maboway ana pagpaparambong niyana sâtën na sasabiyëng Boînën.

MUN. KAG. MYRNA SF. IMPERIAL
Prisinting Namamayo sa Komiti niyana, Edukasyon, Kultura, ag Arti
Sangguniang Bayan, Banwaan nin Buhi
2018–2022

MENSAHE

Wika ang isa sa mga bagay na nagpapakilala ng isang pamayanan o etniko ng bawat tao. Isa ito sa paraan para mapapanatili ang pagkakaroon ng isang bukas na komunikasyon, maayos na relasyon, at tunay na pagkakaisa ng bawat mamamayan.

Habang ang wika ay sumasagisag ng buhay, ito naman ay nagbabago sa paglipas ng panahon subalit depende ito sa henerasyon na gumagamit nito ang bilis o pamamaraan ng pagbabago ng wika. Kasinghalaga rin ito ng buhay, ang patuloy at wastong paggamit nito ay napapanatili ang lalong pagyabong nito. Ang *Ortograpiyang Boînën*, ay isang daan patungo na sa bahaging pagpapaunlad ng ating wika, kultura, at pamumuhay.

Inaasam ko na ang mga tagapagmana nito ang siyang tunay na makikinabang sa lahat ng ito; mga pagsasakripisyo, pagpupunyagi, paglalaan ng oras, at mga nag-alay ng materyal na bagay para ito ay mabuo. Nais kong magpasalamat sa lahat ng sektor ng DepEd Buhi North District (BND), TAP, LGU ng Buhi, at iba pa na nagtulong-tulong.

Patuloy nawang pangngalagaan natin ang Boînën bilang isang opisyal na wika at pagpapakilanlan ng mga Buhînën.

Mabuhay ang pagpapayabong ng ating wikang Boînën.

MUN. KAG. MYRNA SF. IMPERIAL
Kasalukuyang Tagapangulo, Komite sa Edukasyon, Kultura, at Sining
Sangguniang Bayan, Bayan ng Buhi
2018–2022

MINSAT

Ësad na kadorodakëġëng orgolyo ana pagkabilog niyading *Ortograpiyang Boînën* sa tabang niyana TAP, *Kagawaran ng Edukasyon* ag lalô na ana *Buhi North District* sagkëd ana mga iba pang siktor.

Ading librong adi bëkë sanang magsirbing babasâ̈ën, adi magigin giya niyana tamang pagsorat sagkëd pagbasa nin sasabiyëng Boînën. Magpapabisto man niyana mayaman na koltora ag mga istorya nin Banwaan na Buhi ag mga Buhînën. Ësad ading nagipamatood na kin ono ana pagmâwët maski bagaono man kadipisil ana mga paagi, basta nagkakaërësad ag nagitarabangan ngâmin, bëkë imposibling aboton.

Matood na ana pagkabilog niyading ortograpiyang adi ësad na istorya nin kapangganâ̈an sa pagbaklay na ana pidangadang sa ësad na maoyay na pangatorogan. Arëg niyana ësad na maray na katoyowan, yo mga idinosay na aldaw indî lominîîs sana na ëdâ kamëtangan, kindî nagin maoyay ag kapakipakinabang na pamana sa panâ̈on na miaboton. Adi dapat ipagorgolyo nin kada makagamit niyading *Ortograpiyang Boînën* lalô na kin sira bëkë Buhînën.

Gosto kong ipaabot ana pagbisto niyana maoyay na kaisipan ag ëdâ kataposan na pagpapasalamat ki Dr. Minnie E. Talaguit, sa mga paratorô na pinamamayowan niya sa *Buhi North District*, sagkëd yo mga tâ̈ong indî ko na mapangaranan. Isi kong itinao ninyo ana ngâmin na makakaya, yo oras, kësëg, ag talinto na kaipowan tanganing magibo ading libro. Kamo ana ladawan nin ëdâ kapariyong didikasyon na magsirbing matood na inspirasyon para sa mga bâgong tobong Buhînën.

Bantayan man logod kamo ag bindisyonan niyana Dios sa Kaitaasan.

MARGARITA M. AGUINILLO
Mayora
2015–2022

MENSAHE

Isang napakalaking karangalan ang pagkakabuo ng *Ortograpiyang Boînën* sa pakikipagtulungan ng TAP, Kagawaran ng Edukasyon lalong-lalo na ang Purok ng Hilagang Buhi at ang iba pang sektor.

Ang aklat na ito ay hindi lang magsisilbing babasahin, ito ay magiging gabay rin sa tamang paraan ng pagbabasa at pagsusulat ng wikang Boînën. Magpapakilala rin ito ng mayamang kuwento at kultura ng Buhi at ng mga Buhinën. Isa itong patunay na kung ano ang mithiin na kahit gaano kahirap ang proseso, kapag nagkakaisa at nagtutulungan lahat, hindi ito mahirap abutin.

Totoo na ang pagkakabuo ng aklat na ito'y isang kuwento ng ating tagumpay sa paglalakbay na ang patutunguhan ay isang magandang pangitain. Tulad ng isang mabuting layunin, ang mga araw na ginugol ay hindi nasayang, bagkus ito'y nagdulot ng maganda at kapaki-pakinabang na pamana sa mga darating na panahon. Ito ay maipagmamalaki sa bawat gagamit ng *Ortograpiyang Boînën* lalo na kung sila'y hindi Buhînën.

Gusto kong ipaabot ang aking pagkilala sa kaniyang magandang adhika at ipaabot ang walang hanggang pasasalamat kay Dr. Minnie E. Talaguit, sa mga guro na kaniyang pinamumunuan sa Hilagang Purok ng Buhi, at ang mga indibidwal na hindi ko na mabanggit ang mga pangalan. Alam kong ibinuhos ninyo ang inyong buong makakaya, oras, isipan, at lakas na mahalagang salik para mabuo ang aklat na ito. Kayo ay huwaran ng walang katulad na dedikasyon na magbibigay ng totoong inspirasyon sa mga bagong salinlahing Buhînën.

Patnubayan nawa kayo at pagpalain ng Dakilang Diyos.

MARGARITA M. AGUINILLO
Alkalde
2015–2022

MINSAT

Ësad na dakëǵëng pangyayari adi sa ngâmin na namamanwaan nin sâtën na banwaan lalo na sa mga paratorô niyana sâtën na Iragang Distrito niyading Buhi, na pinagtëgdas o binilog nira ana *Ortograpiyang Boînën*. Ana librong adi magisirbiyën na giya niyana mga paratorô, iskwila, ag mga taong mëya na makatëëd niyading naiiba tang sasabiyën.

Sa pagmôkna niyading mga maoostik na paratorô na nagibilog niyana Boînën Orthography Writers, sa tabang ag paggiya nin TAP, ag KWF, napakaray nira ana paagi niyana pagsorat na idiya/ pinônan ni Dr. Dominga J. Portugal para sa sâtën na sasabiyën. Bëkë na sana adi limitado kindî nagin mas madali na ading iimprinta. Ana paggibo ninyo niyading libro patonay na nagibolos sa rogô ta ana pagigin ësad na ostong Buhînën.

Ako, sagkëd ana sâkën na mga pag-iriba sa Gobyirno Lokal ag ngâmin na Buhînën ana sâmën na tëdëk sa poso na pag-omaw sa sainyo. Salamat sa kadorodakëǵëng naitabang ninyo sa sâtën na lokal na panitikan.

REY P. LACOSTE
Alkalde
2022 to present

MENSAHE

Isang malaking pagkakataon ito sa lahat ng mamamayan ng ating bayan lalong lalo na sa mga guro ng ating Hilagang Purok ng Buhi, na kanilang pinanday o binuo ang *Ortograpiyang Boînën*. Ang aklat na ito ay magsisilbing gabay ng mga guro, mag-aaral, at mga taong nais matuto sa natatangi nating pananalita.

Sa paglikha nito ng mga magagaling na guro na bumubuo ng Boînën Orthography Writers, sa tulong at gabay ng TAP, at KWF, napabuti nila ang sistema ng pagsulat na ideya ni Dr. Dominga J. Portugal para sa ating wika. Hindi na lamang ito limitado bagkus ay mas madali na ring maiimprenta. Ang pagbuo ninyo ng aklat na ito ay patunay na nananalaytay sa ating dugo ang pagiging isang tunay na Buhînën.

Ako, sampu ng aking mga kasamahan sa Pamahalaang Lokal at lahat ng Buhînën, ang aming taos pusong pagpupugay sainyo. Salamat sa napakalaking ambag ninyo sa ating panitikang lokal.

REY P. LACOSTE
Alkalde
2022 hanggang kasalukuyan

MINSAT

Ana sâkën na pag-omaw ag pasasalamat sa Boînën Orthography Writers (BOW) sa sakandang didikasyon ag pagkamëya na idinosay sa pagbilog niyading *Ortograpiyang Boînën*. Isi ko na bëkë madali yo prosiso nirang pinag-agiyan tanganing mariyalisar ana sakandang pagmâwët.

Ana sasabiyën amo ana panalmingan niyana kamatôran na nangyayari sa ësad na komonidad na nagigamit niyadi. Bilang gamit sa pagpaayag niyana kaisipan ag pagmatî, adi padagos na nagiboro-bâgo kasabay niyana sâtën na panâon. Importanti ana pagkabilog niyana ortograpiyang adi tanganing magsirbi ading giya sa pagimaniyo ag sa padagos na pagpakaray niyana mga paratorô sa lokal na korikolom ngani maging angay sa koltora ag sasabiyën niyana Banwaan nin Buhi. Sa paagi niyadi, mas magiging madalî ana pagsorat niyana mga lokal na istorya ag iba pang kagamitan sa pagtorô sa MTB-MLE gamit ana sadiring sasabiyën.

Nasisigoro ko, na adi, ësad na kadorodakëģëng paagi paponta sa mas maiwas, organisado, sagkëd sistimatikong kontikstowalisasyon niyana mga kagamitan nin pagtorô sa Boînën.

Sa paglîis niyana panâon, mas dakël nang *contextualized materials* ana maiiras niyana mga paratorô sa sakandang mga iskwila. Adi man magiging paagi tangani mas maintindiyan niyana mga agin na Buhînën ana sakandang koltora ag sasabiyën.

Ësad na importanting iridasyon ading ortograpiya sa mga iskwilang Buhînën. Sa mga kaaginan naman, padagos man logod nirang mamëyan ana sakandang kinagimâtan na sasabiyën na ëdâ pagdowa-dowa. Logod man padagos na mas maging makësëg ag de-kalidad ana sistima niyana idokasyon sa Banwaan niyana Buhi.

Liwat ana sâkën na maogmang pataratara ag pasasalamat.

LITA T. MIJARES
Former CID, Chief

MENSAHE

Nais kong bigyang-pugay at pasalamatan ang Boînën Orthography Writers (BOW) sa kanilang dedikasyon at pagmamahal na ibinuhos sa pagbuo ng *Ortograpiyang Boînën*. Batid ko na hindi naging madali ang proseso nilang pinagdaanan upang maisakatuparan ang adhikang ito.

Ang wika ay ang repleksiyon ng katotohanan na nangyayari sa isang komunidad na gumamagit nito. Bilang isang *medium* sa pagpapahayag ng kaisipan at damdamin, ito ay patuloy na nagbabago kasabay ng ating panahon. Napakahalaga ng pagbuo ng ortograpiyang ito sapagkat ito ay magsisilbing gabay sa mga tagapamahala at mga guro sa patuloy na pagsasaayos ng lokal na kurikulum na maging akma sa kultura at wika ng Bayan ng Buhi. Sa pamamagitan nito, mas magiging madali ang pagsusulat ng mga kuwentong-bayan at iba pang kagamitan sa pagtuturo sa MTB-MLE gamit ang sariling wika.

Natitiyak ko, na ito ay isang napakalaking hakbang patungo sa mas malawak, organisado, at sistematikong kontekstuwalisasyon ng mga Boînën *instructional materials*.

Sa pag-usad ng panahon, mas marami nang *contextualized materials* ang maibabahagi ng mga guro sa kanilang mga mag-aaral. Ito rin ay magiging daan para mas lalong maintindihan ng mga kabataang Buhînën ang kanilang kultura at wika.

Isang napakahalagang pamana itong ortograpiya sa mga mag-aaral na Buhinën. Sa mga kabataan naman, patuloy sana nilang mahalin ang kanilang kinagisnang wika ng walang pag-aalinlangan. Nawa'y patuloy na maging mas matatag at de-kalidad ang sistema ng edukasyon sa Bayan ng Buhi.

Muli ang aking malugod na pagbati at pasasalamat.

LITA T. MIJARES
Dating CID, Chief

MINSAT

Maboway ana DepEd Camarines Sur!

Ësad na kadorodakëǵëng onra ag kapangganầan niyana DepEd Camarines Sur sa tabang niyana Translators Association of the Philippines (TAP), ag Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), na ana Buhi North District nakaëman nin ortograpiya para sa mga namamanwaan nin Buhi, amo ana *Ortograpiyang Boînën*. Onra man na dakëǵë na maipaabot sa lambang Buhînën na mapakaray nira ana sakandang maoyay na potoro gamit ana tầal na sasabiyën para sa pag aadal.

Nipamató̀od adi na kita siryoso na matâwan nin kasimbagan ana kagostowan o katoyowan niyana DepEd na mapakaray, mapalakëp, ag mamantinir ana paagi nin komonikasyon ag pagtao nin ka̋ò̀logan niyadi sa intirong tá̋ò.

Ana ortograpiyang adi magisirbiyën na tolay para maipaabot niyana mga tá̋ò ana piisip o namamatian sa pinakamaoyay na paagi. Magigin instrominto adi tanganing magkaësad ana mga paagi niyana pagipaayag ag pagisorat nin mga kagamitan sa pagitorô para sa mga agin na niiskwila. Sinyal man adi sa pagipalakëp sa programa para sa MTB-MLE na nagimâwët maipaliwanag nin maray, mas malinaw, ag maka̋ò̀logan na mga konsiptong dapat maisiyan niyana mga agin.

Alagad, yo pag-ëman niyadi bëkë kapasil, kawasa ta nangaipo adi nin malikay ag maigët na pag-aadal ag pag-imbistigar. Piomaw ko ana intirong kaiba na nagsorat nin malikay ag ëdâ sawang pagtao nin maabang pana̋ò̀n, ag tiyagâ poon sa pagpoon sagkëd matapos ana proyiktong adi.

MENSAHE

Mabuhay ang DepEd Camarines Sur!

Isang malaking karangalan at tagumpay ng DepEd Camarines Sur sa tulong ng Translators Association of the Philippines (TAP), at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), na ang Buhi North District ay makabuo ng ortograpiya para sa mga mamamayan ng Buhi, ang *Ortograpiyang Boînën*. Malaking karangalan din na maiparating sa bawat Buhînën na mahubog natin ang kanilang magandang kinabukasan gamit ang katutubong wika nila, para sa edukasyon.

Patunay lamang ito na tayo ay seryoso sa pagbibigay kasagutan sa mithiin ng DepEd na maisaayos, mapanatili, at mapalaganap ang paraan ng komunikasyon at pagpapakahulugan sa lahat ng tao.

Ang ortograpiyang ito ay magsisilbing tulay para maipahayag ng mga tao ang iniisip o nadarama sa pinakamainam na paraan. Magiging instrumento ito upang magkaisa ang mga paraan ng pagpapahayag at pagsulat ng mga kagamitan sa pagtuturo para sa mga batang mag-aaral. Hudyat din ito sa pagpapalawak sa programa para sa MTB-MLE na naglalayong maipaliwanag nang maayos, mas malinaw, at makabuluhanang mga konseptong na dapat malaman ng mga bata.

Bagaman hindi naging madali ang pagbuo nito, dahil nangangailangan ito ng masusi at matiyagang pag-aaral at pagsasaliksik. Pinupuri ko ang lahat ng kasapi na sumulat nito ng maingat at walang sawa na naglaan ng mahabang panahon, at tiyaga mula sa simula hanggang matapos ang proyektong ito.

Bolanos ag tëdëk sa poso kong pinagipasalamatan ana TAP sa pamamayo ni Dr. Josephine S. Daguman, ana bilog na KWF sa pamamayo man ni Dr. Arthur P. Casanova, sa tabang ag soporta nin mga libring kopya niyading libro, sagkëd sa mabëët na Alkalde Margarita M. Aguinillo nin Buhi, para sa tabang pinansiyal. Nagisimbolo adi niyana sâtën na katoyowan na mapaasinso ana kalidad niyana idokasyon sa sâtën na banwaan.

Diyos mabalos tabi.

CECILLE BERNADETTE P. RIVERA, CESO V
Former Schools Division Superintendent

Lubos at taos-puso kong pinasasalamatan ang TAP sa pamumuno ni Dr. Josephine S. Daguman, ang buong KWF sa pamumuno ni Dr. Arthur P. Casanova sa tulong at suporta ng libreng kopya ng mga aklat na ito, at sa mabait na Alkalde Margarita M. Aguinillo ng Buhi, para sa tulong pinansiyal. Ito ay simbolo ng ating iisang layunin na maiangat ang kalidad ng edukasyon sa ating bayan.

Maraming salamat po.

CECILLE BERNADETTE P. RIVERA, CESO V
Dating Schools Division Superintendent

MINSAT

Sinsiro akong nagitao nin galang sa BOW niyana mga taga-Buhi North District, Camarines Sur, sa sakandang matrayompo na pagbotwa sagkëd pagpoblikar niyana *Ortograpiyang Boînën*.

Sa pagtalobo nin iba-ibang mga sasabiyën sa nasyon, indî maiilëm na napagbâyan ana kadakël na sasabiyën sa pagkakaobon sa ibaba nin pag-asinso. Dayaday, kadakël pa man na mga Pilipino na bolanos na nagimâwët ag bokas ana poso, na mapataas adi sagkëd maipadagos ana mga pag-aadal para sa pag-asinso.

Kaya dayaday, ësad na pagsalodo adi sa mga tagagiya sagkëd mga kaibanan na parasorat, pati na sa TAP, KWF, LGU sagkëd mga lokal na nagitabang na indi nagibîliw tangani maging matrayompong matapos ana kopyang adi.

Ading manwal magisirbiyën na labi kaimportanting ladawan para mas mapararëm ana pag-intindi sa pinagiadalang sasabiyën.

Nakikiiba ana Kagawaran ng Edukasyon, *Sangay* ng Camarines Sur sa mga bagading klasi nin maoyay na gibo. Kami ana sa inyong katowang sa padagos na pagipatalobo ag pagligid niyana mga sasabiyën sa sâtën na riyon, ag sa sâtën na nasyon.

LOIDA N. NIDEA, EdD, CESO V
Incumbent Schools Division Superintendent

MENSAHE

Mataos kong binabati ang BOW mula sa hilagang bahagi ng Buhi, Camarines Sur sa kanilang matagumpay na paglunsad at paglathala ng *Ortograpiyang Boînën*.

Sa pag-usbong ng varayti ng mga wika sa bansa, hindi maipagkakanulo ang pagkakaiwan ng maraming wikain sa laylayan ng pag-unlad. Gayunpaman, marami pa rin sa mga Pilipino ang may bukal sa pusong pagnanais na maiangat ang mga ito at gayong ipagpatuloy ang mga pananaliksik tungo sa pag-unlad.

Kaya naman, isang pagpupugay pa rin sa tagapayo at mga miyembrong manunulat, gayundin sa TAP, KWF, LGU, at sa lokal na mga *stakeholders* na kapit-bisig upang matagumpay na matapos ang siping ito.

Ang manwal na ito ay magsisilbing kapaki-pakinabang na dungawan tungo sa mas malalimang pag-unawa sa pinag-aralang wikain.

Nakikiisa ang Kagawaran ng Edukasyon, Sangay ng Camarines Sur sa mga ganitong uri ng kapita-pitagang gawain. Kami ay inyong katuwang sa patuloy na pagpapayaman at pag-iinog ng mga wikain sa ating rehiyon, sa ating bansa.

LOIDA N. NIDEA, EdD, CESO V
Kasalukuyang Tagapamanihalang Pansangay

MINSAT

Maogma akong nagitao nin pataratara sa Buhi North District sa paggibo niyading *Ortograpiyang Boînën* na magiging giya sa pagbilog nin mga kagamitan sa pagbasa ag pagkakatëëd niyana mga agin na Buhînën. Adi ësad na kontribosyon sa pagbosol na mangyari ana MTB-MLE sa parting adi niyana Bicol.

Sa paagi niyadi pilaoman na mas magiging makisikisi ana pag-adal niyana mga agin ta ana pinagibasa nira nakasorat sa sasabiyën na kyaǵa ag namëmëyan nira. Pilaom ko man dayaday na magkakaagko pa nin mga misonoron para sa paggibo nin dakël pang kagamitan sa pag-aadal ag pagkakatëëd.

Pataratara ag pagpasalamat man sa Lokal na Yonit nin Gobyirno niyana Buhi ag sa mga organisasyon na nagtao nin pagsoporta tangani mabilog adi. Sa ngâmin niyadi, ana sâkën na sinsirong pagtao nin pataratara sa mga paratorô, ana BOW na nagbôbô nin kaisipan, kësëg, ag panâon para sa kagamitang adi.

Moboway kamo ngâmin!

GILBERT T. SADSAD
Regional Director

MENSAHE

Malugod na pagbati sa Buhi North District sa pagsasakatuparan ng *Ortograpiyang Boinen* na magiging gabay sa pagbuo ng mga kagamitan sa pagbabasa at pagkatuto ng mga batang Buhînën. Ito ay isang kontribusyon sa mabunsod na pagpapatupad ng MTB-MLE sa dakong ito ng Bicol.

Sa pamamagitan nito inaasahan na mas magiging masigla ang pag-aaral ng mga bata dahil ang binabasa nila ay nakasulat sa wikang kilala at mahal nila. Inaasahan din na magkakaroon pa ng mga kaakibat na gawain para sa pagbuo ng mas marami pang kagamitan sa pag-aaral at pagkatuto.

Pagbati at pasasalamat din sa LGU ng Buhi at sa mga organisasyon na nagbigay ng suporta sa pagkabuo nito. Higit sa lahat, mapuso ang pagbati sa mga guro, ang BOW na nagbuhos ng talino, lakas, at panahon para sa materyal na ito.

Mabuhay kayong lahat!

GILBERT T. SADSAD
Regional Director

PAMÔNANG SASABIYËN

Ana *Ortograpiyang Boînën* pinagpakaray, isinorat, ag binilog bilang kasimbagan sa pag-angat niyana Kagawaran nin Edukasyon na maipasonod ana katoyowan niyana "K *to* 12 Kurikulum." Magisirbiyën ading sosonoron niyana mga paratorô poon sa *Kindergarten* sagkëd sa Ikatolong Grado (K Stage 1). Maoyay ading gamitën para mas lalong mapag-adalan ana tamang paagi niyana pagibasa, pagisorat ag matanos na pagigamit niyana ta͡âl na sasabiyën o MT, sa mga aadalan niyana mga agin sa K *Stage* 1 niya nasabing kurikulum.

Giya adi niyana mga gorang mga obinis na indî maray nakakaintindi, nakakabasa, ag nakakasorat nin Boînën, ana taal na sasabiyën, lalô na ana mga naiibang simbolo ag tonog sa sasabiyën ta. Magagamit adi bilang giya niyana mga lokal na parasorat ag mga dayo na mëyang makatëëd niyana sasabiyën adi.

Koniksyon adi niyana kada Buhînën sakanyang banwaan na pinamëndagan ag magisirbiyën na tolay para sa ilkas na pakikipag-osip niyana nasa iba-ibang istado sa boway, niyana sâtën na mga kabanwaan.

Ana *Ortograpiyang Boînën* ipagirigalo ag ipagiobon sa mga magisërawën na inirasyon. Ësad ading maoyay na kasangkapan angay sa pagsalbar sa oroagbay na pagkaëdâ niya sâtën na namëmëyan tang ta͡âl na sasabiyën.

"Ëda man ibang magipayabâën niyana ta͡âl na sasabiyën na Boînën, kindî, kitang mga Buhînën."

Maogmang pag-aadal niyana sâtën na sasabiyën na Boînën!

Boînën Orthography Writers (BOW)

PAUNANG SALITA

Ang *Ortograpiyang Boînën* ay isinaayos, sinulat, at binuo bilang pagtugon sa panawagan ng Kagawaran ng Edukasyon na maipatupad ang layunin ng "K *to* 12 Kurikulum." Magsisilbi itong patnubay ng mga guro na nagtuturo mula *Kindergarten* hanggang sa Ikatatlong Baitang (K Stage 1). Mahusay na kasangkapan ito para lubos na mapag-aralan ang tamang pamamaraan ng pagbabasa, pagsusulat at wastong paggamit ng katutubong wika o MT, sa mga asignatura ng mga bata sa K *Stage* 1 sa nasabing kurikulum.

Gabay ito ng mga magulang, mga kabataan na hindi gaanong nakakaunawa, nakakabasa, at nakakasulat ng Boînën, ang katutubong wika, lalong-lalo na ang may kakaibang simbolo at tunog sa ating wika. Magagamit ito bilang gabay ng mga lokal na manunulat at mga dayuhang nais matuto ng wikang ito.

Koneksiyon ito ng bawat Buhînën sa kanilang bayang sinilangan at magsisilbing daluyan ng malayang pakikipagtalastasan ng iba't ibang antas sa buhay ng ating mga kababayan.

Ang *Ortograpiyang Boînën* ay handog at ipapamana sa mga susunod pang salinlahi. Isa itong mainam na kasangkapang angkop sa pagsagip sa unti-unting nawawala nating sinisintang katutubong wika.

"Walang ibang magmamahal ng katutubong wikang Boînën, kundi tayong mga Buhînën."

Maligayang pag-aaral ng ating wikang Boînën!

Boînën Orthography Writers (BOW)

1 | GRAFEMA

Tanganing mabasa, maintindiyan, ag masâwëd nin tama ana Boînën, isinorat ading giya niyana *Ortograpiyang Boînën*. Ortograpiya ana bâno sa sistima nin pagsorat. **Grafema** ana pangaran niyana mga pinag-iribang mga simbolo o tandâ na gagamitën sa pagsorat niyana mga sasabiyën. Ana grafema nin Boînën pibilog nin mga **litra** ag **bëkë-litra**.

1.1. Litra. Ana tamang pagkasonod-sonod niyana mga litra niyana sasabiyën amo ana pinagibânong **alpabito**. Ana Alpabitong Boînën agko 30 na litra, 24 didi ana mga katonog na **Bb**, **Cc**, **Dd**, **Ff**, **Gg**, **Ġġ**, **Hh**, **Jj**, **Kk**, **Ll**, **Mm**, **Nn**, **Ññ**, **NGng**, **Pp**, **Qq**, **Rr**, **Ss**, **Tt**, **Vv**, **Ww**, **Xx**, **Yy**, **Zz**, ag 6 na mga litrang patonog na **Aa**, **Ee**, **Ëë**, **Ii**, **Oo**, ag **Uu.** Pinagisâwëd ag pinagibasa ana mga pangaran niyana kada litra kapariyo sa Ingles apwira niyana **Ññ** na pinagibasa pariyo sa Español, **NGng** na pinagibasa pariyo sa Filipino, ag **Ëë** ag **Ġġ** na pinagibasa sa paaging Boînën.

Aa *ey*	**Bb** *bi*	**Cc** *si*	**Dd** *di*	**Ee** *i*	**Ëë** *i patuldok*	**Ff** *ef*
Gg *ji*	**Ġġ** *ji-korit taas*	**Hh** *eyts*	**Ii** *ay*	**Jj** *jey*	**Kk** *key*	**Ll** *el*
Mm *em*	**Nn** *en*	**Ññ** *enye*	**NGng** *enji*	**Oo** *o*	**Pp** *pi*	**Qq** *kyu*
Rr *ar*	**Ss** *es*	**Tt** *ti*	**Uu** *yu*	**Vv** *vi*	**Ww** *dobolyu*	**Xx** *eks*
Yy *way*	**Zz** *zi*					

Sa 30 na litra, 11 didi ana sinoblian: **Cc, Ee, Ff, Hh, Jj, Ññ, Qq, Uu, Vv, Xx**, ag **Zz**. Ana 19 pinagigamit na pantandâ niyana tâ͡al na tonog: **Aa**, **Bb**, **Dd**, **Gg**, **Ii**, **Kk**, **Ll**, **Mm**, **Nn**, **NGng**, **Oo**, **Pp**, **Rr**, **Ss**, **Tt**, **Ww**, ag **Yy**. Ana pinagsalak na litra ag tuldik na **Ëë** amo para sa patonog-pëpët o schwa ag ana **Ġġ** amo para sa voiced velar approximant na /ɰ/, ana dowang naiibang tâ͡al na tonog niyana sasabiyëng Boînën.

Ipiriprisintar niyana *tuldik* na pakopyâ (ˆ) ana tërëng sa Boînën. Pinag-adalan ana mga tâ͡al na tonog niyana sasabiyën ag ana risolta sa pag-aadal nakalista sa mga dâ͡on sa 37 sagkëd 47.

1 | GRAFEMA

Upang mabasa, maintindihan, at mabigkas nang wasto ang Boînën, isinulat itong gabay sa *Ortograpiyang Boînën*. Ortograpiya ang tawag sa sistema ng pagsulat. **Grafema** ang pangalan ng pangkat ng mga simbolo na gagamitin sa pagsulat ng wika. Ang grafema ng Boînën ay binubuo ng mga **titik** at **di-titik**.

1.1. Titik. Ang maayos na pagkakasunod-sunod ng mga titik ng wika ay tinatawag na **alpabeto**. Ang Alpabetong Boînën ay may 30 titik, 24 dito ay mga katinig: **Bb**, **Cc**, **Dd**, **Ff**, **Gg**, **Ġġ**, **Hh**, **Jj**, **Kk**, **Ll**, **Mm**, **Nn**, **Ññ**, **NGng**, **Pp**, **Qq**, **Rr**, **Ss**, **Tt**, **Vv**, **Ww**, **Xx**, **Yy**, **Zz**, at 6 naman ang mga titik patinig: **Aa**, **Ee**, **Ëë**, **Ii**, **Oo**, at **Uu**. Binibigkas at binabasa ang pangalan ng bawat titik tulad sa Ingles maliban sa **Ññ** na binabasa katulad sa Español, **NGng** na binabasa katulad sa Filipino, at **Ëë** at **Ġġ** na binabasa sa pamamaraang Boînën.

Aa *ey*	**Bb** *bi*	**Cc** *si*	**Dd** *di*	**Ee** *i*	**Ëë** *i patuldok*	**Ff** *ef*
Gg *ji*	**Ġġ** *ji-kuwit taas*	**Hh** *eyts*	**Ii** *ay*	**Jj** *jey*	**Kk** *key*	**Ll** *el*
Mm *em*	**Nn** *en*	**Ññ** *enye*	**NGng** *enji*	**Oo** *o*	**Pp** *pi*	**Qq** *kyu*
Rr *ar*	**Ss** *es*	**Tt** *ti*	**Uu** *yu*	**Vv** *vi*	**Ww** *dobolyu*	**Xx** *eks*
Yy *way*	**Zz** *zi*					

Sa 30 titik, 11 dito ang hiram: **Cc**, **Ee**, **Ff**, **Hh**, **Jj**, **Ññ**, **Qq**, **Uu**, **Vv**, **Xx**, at **Zz**. Ang 19 ay ginagamit sa pagsisimbolo ng katutubong tunog: **Aa**, **Bb**, **Dd**, **Gg**, **Ii**, **Kk**, **Ll**, **Mm**, **Nn**, **NGng**, **Oo**, **Pp**, **Rr**, **Ss**, **Tt**, **Ww**, at **Yy**. Ang ipinagsamang titik at tuldik na **Ëë** ay para sa patinig-pëpët o schwa at ang **Ġġ** ay para sa voiced velar approximant na /ɰ/, ang dalawang katangi-tanging katututubong tunog ng wikang Boînën.

Kinakatawan ng tuldik na pakupya (ˆ) ang impit (glottal stop) sa Boînën. Pinag-aralan ang mga katutubong tunog ng wika at ang resulta sa pagsusuri ay nakalahad sa mga pahina 38 hanggang 48.

1.2. Bëkë-Litra.

Pibilog ana bëkë-litra nin mga *tuldik* ag *bantas*.

1.2.1. Tuldik. Pinagibânong *tuldik* ana mga tanda na ipinagibëtang sa itaas niyana litra na isimbolo ana nagkakapirang tonog o paagi nin pagsâwëd.

Tuldik	Boînën	Filipino	Gamit
ˆ	Pakopyâ	Pakupyâ	Ipinagibëtang sa itaas niyana patonog tanganing iriprisintar ana tërëng (glottal stop) na nagisonod didi. Sa Boînën, naririsa ana silaba na nagitapos sa tërëng, ta pinagirënân.
¨	Patuldok	Patuldok	Ipinagibëtang sa itaas niyana Ee tanganing iriprisintar ana patonog na pëpët o sch*wa*.
’	Korit-taas	Kuwit-taas	Ipinagibëtang sa itaas niyana litrang Gg tanganing maging simbolo niyana katonog na *voiced velar approximant* /ɰ/.
◌͡◌	Arko	Ąrko	Ipinagikorit sa itaas niyana dowang magkakasonod na patonog na pinagisâwëd na ëdâ tërëng sa bitnga.

1.2. Di-titik.
Binubuo ang di-titik ng mga tuldik at bantas.

1.2.1. Tuldik. Tinatawag na tuldik ang mga simbolong inilalagay sa itaas ng titik para katawanin ang iilang tunog o pamamaraan nang pagbigkas.

Tuldik	Boînën	Filipino	Gamit
ˆ	Pakopyâ	Pakupyâ	Inilalagay sa itaas ng patinig upang katawanin ang impit (glottal stop) na sumusunod dito. Sa Boînën, napapansin ang pantig na nagtatapos sa impit ay may kasamang diin.
¨	Patuldok	Patuldok	Inilalagay sa itaas ng Ee upang katawanin ang patinig pëpët o *schwa*.
’	Korit-taas	Kuwit-taas	Inilalagay sa itaas ng Gg upang katawanin ang katinig na *voiced velar approximant* /ɰ/.
‿	Arko	Arko	Inilalagay sa itaas ng dalawang magkakasunod na patinig na binibigkas na walang impit sa pagitan.

Mga Pananda

1.2.2. Pananda. Arëg sa Filipino ana pagigamit niyana mga nagisonod na pananda.

.	tuldok
?	tandang paongâ
!	tandang pamatî
,	korit
;	tuldok-korit
:	taas-babang tuldok
’	kudlit
-	gitling
“ ”	panipi
( )	panaklong
[ ]	braket
...	ellipsis

Mga Tầal na Ponema

Tsart nin mga Ponemang Katonog

		Logar nin Pagsâwëd						
		Pangiwi	**Pangipën/ Pangarës**			**Pangaragngag**	**Patầodtod niya Ngarag-ngag**	**Patëtëlnan**
Paagi nin Pagsâwëd	**Pasakëb**	p b	t̪	d			k g	ʔ
	Paorong	m		n			ŋ	
	Pagërëgëdë				r			
	Pasitsit ag Pasëngaw				s			
	Baga-patonog	w				j	ɯ	
	Pagilid na baga Patonog		l̪					

Mga Bantas

1.2.2. Bantas. Katulad sa Filipino ang paggamit ng sumusunod na bantas.

.	tuldok
?	tandang pananong
!	tandang padamdam
,	kuwit
;	tuldok-kuwit
:	tutuldok
’	kudlit
-	gitling
“ ”	panipi
( )	panaklong
[ ]	braket
...	ellipsis

Mga Katutubong Ponema

Tsart ng Ponemang Katinig

		Lugar ng Pagbigkas						
		Palabi	**Pangipin/ Pangilu**			**Pangalangala**	**Pangalangala Likod**	**Palala-munan**
Paraan ng Pagbigkas	**Pasara**	p b	t̪	d			k g	ʔ
	Pailong	m		n			ŋ	
	Pangatal				r			
	Prikatib				s			
	Malapatinig	w				j	ɯ	
	Pagilid na Malapatinig		l̪					

Tsart nin mga Ponemang Patonog

Posisyon niyana Dila	Ampangan	Bitngâ	Talikokoran
Taas	i		ʊ
Bitnga		ə	
Baba		ɑ	

Amo adi ana mga **minimal pairs** na nagipamatood sa mga *ponema* nin Boînën:

Ponema	Tonog	Grafema	Tonog	Grafema
/p/, /b/	[pa.sʊ]	paso 'pagkain o inuming hindi na angkop para sa tao o kaya lumampas sa talaan'	[ba. sʊ]	baso 'baso'
	[pʊ.kʊ̯l̩]	pokol 'bilog na laruan na gawa sa putik na pinatuyo'	[bʊ.kʊ̯l̩]	bokol 'bukol'
/t/, /d/	[ta.ra]	tara 'pagbati'	[da.ra]	dara 'dala'
/d/, /r/	[da.pʊg]	dapog 'similya ng palay'	[ra. pʊg]	rapog 'kusina'

Tsart ng Ponemang Patinig

Posisyon ng Dila	Harap	Sentral	Likod
Taas	i		ʊ
Gitna		ə	
Baba		ɑ	

Ito ang mga **pares minimal** na nagpapatunay sa mga ponema ng Boînën:

Ponema	Tunog	Grafema	Tunog	Grafema
/p/, /b/	[pa.sʊ]	paso 'pagkain o inuming hindi na angkop para sa tao o kaya lumampas sa talaan'	[ba. sʊ]	baso 'baso'
	[pʊ.kʊ̯l̩]	pokol 'bilog na laruan na gawa sa putik na pinatuyo'	[bʊ.kʊ̯l̩]	bokol 'bukol'
/t/, /d/	[ta.ra]	tara 'pagbati'	[da.ra]	dara 'dala'
/d/, /r/	[da.pʊg]	dapog 'similya ng palay'	[ra. pʊg]	rapog 'kusina'

Ponema	Tonog	Grafema	Tonog	Grafema
/k/, /g/	[kʊ.gʊ]	kogo ‘kulogo’	[gʊ.gʊ]	gogo ‘gugo’
	[sa.kʊ]	sako ‘sako’	[sa.gʊ]	sago ‘sago’
/ʔ/, wala	[sa.l̪aʔ]	salâ ‘mali’	[sa.l̪a]	sala ‘sala’
	[ʔa.diʔ]	adî ‘hari’	[ʔa.di]	adi ‘ito’
	[pa.aʔ]	pa͡âa͡ ‘uhaw’	[pa.a]	pa͡âa͡ ‘sinturon’
/g/, /ɰ/	[ʔa.gas]	agas ‘makasarili’	[ʔa.ɰas]	aǥas ‘ahas
	[ʔa.gəd]	agëd ‘napalâ’	[ʔa.ɰəd]	aǥëd ‘bulati’
	[ʔa.ŋəg]	angëg ‘noo’	[ʔa.ŋəɰ]	angëǥ ‘masamang amoy ng aso’
/m/, /n/	[ka.mət]	kamët ‘kamay’	[ka.nət]	kanët ‘kulangot’
	[ʔi.maʔ]	imâ ‘dumi sa leeg’	[ʔi.naʔ]	inâ ‘nanay’ o ‘ bawas’

Ponema	Tunog	Grafema	Tunog	Grafema
/k/, /g/	[kʊ.gʊ]	kogo ‘kulogo’	[gʊ.gʊ]	gogo ‘gugo’
	[sa.kʊ]	sako ‘sako’	[sa.gʊ]	sago ‘sago’
/ʔ/, wala	[sa.l̪aʔ]	salâ ‘mali’	[sa.l̪a]	sala ‘sala’
	[ʔa.diʔ]	adî ‘hari’	[ʔa.di]	adi ‘ito’
	[pa.aʔ]	pa͡â ‘uhaw’	[pa.a]	pa͡â ‘sinturon’
/g/, /ɰ/	[ʔa.gas]	agas ‘makasarili’	[ʔa.ɰas]	aǥas ‘ahas
	[ʔa.gəd]	agëd ‘napalâ’	[ʔa.ɰəd]	aǥëd ‘bulati’
	[ʔa.ŋəg]	angëg ‘noo’	[ʔa.ŋəɰ]	angëǥ ‘masamang amoy ng aso’
/m/, /n/	[ka.mət]	kamët ‘kamay’	[ka.nət]	kanët ‘kulangot’
	[ʔi.maʔ]	imâ ‘dumi sa leeg’	[ʔi.naʔ]	inâ ‘nanay’ o ‘ bawas’

Ponema	Tonog	Grafema	Tonog	Grafema
/n/, /ŋ/	[tə.nəw]	tënëw ‘tunaw’	[tə.ŋəw]	tëngëw ‘maliit, mapula at makating insekto sa masukal na damuhan na kumakapit sa balat ng manok at tao’
	[l̪i.naw]	linaw ‘malinaw’	[l̪i.ŋaw]	lingaw ‘limot’
/r/, /l̪/	[sʊ.raŋ]	sorang ‘kakainis’	[sʊ.l̪aŋ]	solang ‘magkaiba ng opinyon’
	[ra.pak]	rapak ‘basag’	[l̪a.pak]	lapak ‘kalyo’
/w/, /ɰ/	[ʔə.wəj]	ëwëy ‘yantok’	[ʔə.ɰəj]	ëǵëy 'matagal’
/w/, /j/	[sa.bəw]	sabëw ‘sabaw’	[sa.bəj]	sabëy ‘sampay’
	[ʔa. baw]	abaw 'hambog’	[ʔa. baj]	abay ‘tabi’
	[ka.wa]	kawa 'hawakan’	[ka.ja]	kaya ‘puwede’ o ‘kaya’
/s/, /wala/	[ta.pas]	tapas ‘pagputol ng puno o sanga ng halaman’	[ta.pa]	tapa ‘pinatuyong karne’
	[pʊ.tʊs]	potos ‘balot’	[pʊ.tʊ]	poto ‘rice cake’

Ponema	Tunog	Grafema	Tunog	Grafema
/n/, /ŋ/	[tə.nəw]	tënëw ‘tunaw’	[tə.ŋəw]	tëngëw ‘maliit, mapula at makating insekto sa masukal na damuhan na kumakapit sa balat ng manok at tao’
	[l̪i.naw]	linaw ‘malinaw’	[l̪i.ŋaw]	lingaw ‘limot’
/r/ , /l̪/	[sʊ.raŋ]	sorang ‘kakainis’	[sʊ.l̪aŋ]	solang ‘magkaiba ng opinyon’
	[ra.pak]	rapak ‘basag’	[l̪a.pak]	lapak ‘kalyo’
/w/ , /ɰ/	[ʔə.wəj]	ëwëy ‘yantok’	[ʔə.ɰəj]	ëǵëy 'matagal’
/w/ , /j/	[sa.bəw]	sabëw ‘sabaw’	[sa.bəj]	sabëy ‘sampay’
	[ʔa. baw]	abaw 'hambog’	[ʔa. baj]	abay ‘tabi’
	[ka.wa]	kawa 'hawakan’	[ka.ja]	kaya ‘puwede’ o ‘kaya’
/s/,/wala/	[ta.pas]	tapas ‘pagputol ng puno o sanga ng halaman’	[ta.pa]	tapa ‘pinatuyong karne’
	[pʊ.tʊs]	potos ‘balot’	[pʊ.tʊ]	poto ‘rice cake’

Ponema	Tonog	Grafema	Tonog	Grafema
/a/, /i/	[ʔa.ra.rəm]	ararëm ‘malalim’	[ʔi.ra.rəm]	irarëm ‘ilalim’
	[ʔa.təm]	atëm ‘bantay’	[ʔi.təm]	itëm ‘itim’
	[ʔa.kəg]	akëg ‘nabilaukan’	[ʔi.kəg]	ikëg ‘sakal’
/a/, /ʊ/	[ta.bas]	tabas ‘putol’	[tʊ.bas]	tobas ‘patapos na ang pamumunga’
	[ba.kaɻ̩]	bakal ‘bili’	[ba.kʊɻ̩]	bakol ‘kaing’
	[la.pak]	lapak ‘kalyo’	[la.pʊk]	lapok ‘putik’
/a/, /ə/	[ʔa.paj]	apay ‘amâ’	[ʔa.pəj]	apëy ‘damo o palay na dumapa na parang dinaanan ng mabigat na bagay’
/ʊ/, /ə/	[pa.rʊŋ]	parong ‘amoy’	[pa.rəŋ]	parëng ‘patayin ang ilaw o apoy ’
	[ʔʊ. wʊd]	ôwod ‘tabi sa pagtulog’	[ʔə.wəd]	ëwëd ‘uod’
/ʊ/, /i/	[tʊ.mʊʔ]	tomô ‘hampok o gapok’	[ti.mʊʔ]	timô ‘paglilinis ng bibig gamit ang kaunting tubig’
	[pʊ.rʊt]	porot ‘dampot’	[pi.rʊt]	pirot ‘puyat’
	[ʔʊ.sʊg]	osog ‘usog o kabag’	[ʔʊ.sig]	osig ‘habol’
	[ʔʊ.rʊg]	orog ‘mas, higit pa, lalo o labis’	[ʔʊ.rig]	orig ‘baboy’
/ə/, /i/	[ba.nəg]	banëg ‘bugbog’	[ba.nig]	banig ‘banig’
	[pə.rak]	përak ‘nakakalat’	[pi.rak]	pirak ‘salapi’
	[ʔə.səg]	ësëg ‘urong’	[ʔi.səg]	isëg ‘tapang o giting’

Ponema	Tunog	Grafema	Tunog	Grafema
/a/, /i/	[ʔa.ra.rəm]	ararëm ‘malalim’	[ʔi.ra.rəm]	irarëm ‘ilalim’
	[ʔa.təm]	atëm ‘bantay’	[ʔi.təm]	itëm ‘itim’
	[ʔa.kəg]	akëg ‘nabilaukan’	[ʔi.kəg]	ikëg ‘sakal’
/a/, /ʊ/	[ta.bas]	tabas ‘putol’	[tʊ.bas]	tobas ‘patapos na ang pamumunga’
	[ba.kaḷ]	bakal ‘bili’	[ba.kʊḷ]	bakol ‘kaing’
	[la.pak]	lapak ‘kalyo’	[la.pʊk]	lapok ‘putik’
/a/, /ə/	[ʔa.paj]	apay ‘amâ’	[ʔa.pəj]	apëy ‘damo o palay na dumapa na parang dinaanan ng mabigat na bagay’
/ʊ/, /ə/	[pa.rʊŋ]	parong ‘amoy’	[pa.rəŋ]	parëng ‘patayin ang ilaw o apoy ’
	[ʔʊ. wʊd]	ôwod ‘tabi sa pagtulog’	[ʔə.wəd]	ëwëd ‘uod’
/ʊ/, /i/	[tʊ.mʊʔ]	tomô ‘hampok o gapok’	[ti.mʊʔ]	timô ‘paglilinis ng bibig gamit ang kaunting tubig’
	[pʊ.rʊt]	porot ‘dampot’	[pi.rʊt]	pirot ‘puyat’
	[ʔʊ.sʊg]	osog ‘usog o kabag’	[ʔʊ.sig]	osig ‘habol’
	[ʔʊ.rʊg]	orog ‘mas, higit pa, lalo o labis’	[ʔʊ.rig]	orig ‘baboy’
/ə/, /i/	[ba.nəg]	banëg ‘bugbog’	[ba.nig]	banig ‘banig’
	[pə.rak]	përak ‘nakakalat’	[pi.rak]	pirak ‘salapi’
	[ʔə.səg]	ësëg ‘urong’	[ʔi.səg]	isëg ‘tapang o giting’

Nakalista sa ibaba ana mga litra ag bëkë litra na katimbang niyana mga ponema sa Boînën.

	Ponema	Grafema
1	**/a/**	A a
2	**/b/**	B b
3	**/d/**	D d
4	**/ə/**	Ë ë
5	**/g/**	G g
6	**/ɰ/**	Ġ ġ
7	**/i/**	I i
8	**/k/**	K k
9	**/ɩ /**	L l
10	**/m/**	M m
11	**/n/**	N n
12	**/ŋ/**	NG ng
13	**/ʊ/**	O o
14	**/p/**	P p
15	**/r/**	R r
16	**/s/**	S s
17	**/t/**	T t
18	**/w/**	W w
19	**/j/**	Yy
20	**/ʔ/**	ˆ

Nakatala sa ibaba ang mga titik at di-titik na katumbas ng mga ponemang Boînën.

	Ponema	Grafema
1	**/a/**	A a
2	**/b/**	B b
3	**/d/**	D d
4	**/ə/**	Ë ë
5	**/g/**	G g
6	**/ɰ/**	Ġ ġ
7	**/i/**	I i
8	**/k/**	K k
9	**/l /**	L l
10	**/m/**	M m
11	**/n/**	N n
12	**/ŋ/**	NG ng
13	**/ʊ/**	O o
14	**/p/**	P p
15	**/r/**	R r
16	**/s/**	S s
17	**/t/**	T t
18	**/w/**	W w
19	**/j/**	Yy
20	**/ʔ/**	ˆ

2 | SILABA AG PAGSILABA

Ana **silaba**, ësad na yunit nin tonog na pinagisâwëd na ëdâ tërëng niyana bosis. Adi pinagibilog nin ësad na patonog o kambal patonog ag ësad o dakël pang katonog. Kada patonog **Aa**, **Ee**, **Ëë**, **Ii**, **Oo**, **Uu** ësad na ading *silaba*, piro kaipowan niyana kada katonog ana ësad na patonog tanganing maging ësad na *silaba*. Rogang pa niyadi, agko sana ësad na patonog sa kada *silaba*, mantang ana iba, mas pa sa dowa ana katonog sa kada *silaba*.

2.1. Pagkabilog niyana Silaba.
Ana silaba na isinorat sa **Boînën** pwiding ësad na patonog, o ësad na katonog ag patonog. Adi pwiding dowa o sobra pa sa dowa na katonog ag ësad na patonog. Ana litrang **K** niriprisintar sa **katonog** ag ana litrang **P** man para **sa patonog**.

Porma	**Alimbawa**
P	**a**•ko
KP	**ba•na•ba**
PK	**an**•tik, **ad**•to, **ab**•la, **ag**•ma•rod
KPK	**bad•bad**, **bag•bag**, **tig•bas**
KKP	**tra**•pal
KKPK	**plan**•sa, **trak**•to•ra, **pris**•ko
KPKK	**part**, **card**, **cord**
KKPKK	**print**, **blend**

Digrapo ana **NGng**. Gostong sabiyën niyana digrapo, ësad ana tonog piro dowa ana sorat. Pinagisimbolo adi niyana ponemang /**ŋ**/ ana digrapong NGng. Tandaan ta na ësad sanang litra ana digrapong NGng.

Maririparo ta ana mga sasabiyën na agko magkakasonod na katonog sa lëëg niyana ësad na silaba poro aan mga sinoblian na sasabiyën.

2 | PANTIG AT PALAPANTIGAN

Ang **pantig o silaba** ay isang yunit na binibigkas ng walang antalang bugso ng tinig. Ito ay binubuo ng isang patinig o kambal-patinig at isa o mahigit pang katinig. Bawat patinig **Aa**, **Ee**, **Ëë**, **Ii**, **Oo**, **Uu** ay isang pantig, subalit kailangan ng bawat katinig ang isang patinig upang maging isang pantig. Dagdag pa nito, may isang patinig lamang sa bawat pantig, samantalang maaaring may dalawa o higit pang katinig ito.

2.1. Kayarian ng Pantig.
Ang pantig na sinulat sa **Boînën** ay maaaring isang patinig, o isang katinig at patinig. Ito ay maaari ding dalawa o higit pang katinig at isang patinig. Ang titik **K** ay kumakatawan sa **katinig** at ang titik **P** ay kumakatawan sa **patinig**.

Porma	**Halimbawa**
P	**a**•ko
KP	**ba**•na•ba
PK	**an**•tik, **ad**•to, **ab**•la, **ag**•ma•rod
KPK	**bad**•bad, **bag**•bag, **tig**•bas
KKP	**tra**•pal
KKPK	**plan**•sa, **trak**•to•ra, **pris**•ko
KPKK	**part**, **card**, **cord**
KKPKK	**print**, **blend**

Digrapo ang **NGng**. Ibig sabihin ng digrapo, isang tunog pero dalawa ang sulat. Nagsisimbolo sa ponemang /**ŋ**/ ang digrapong **NGng**. Tandaan natin na isang titik lang ang digrapong NGng.

Mapapansin natin na ang mga salitang may magkakasunod na katinig sa loob ng isang pantig ay mga hiram na salita.

2.2. Silaba ag Pagsilaba.
Ana pagisilaba nin ësad na sasabiyën ipisonod sa grafema o pagkakasorat niyadi, pariyo niyana **a•gëw** (agëw), **së•raw** (sëraw). Amo adi ana nagkakapirang dapat sonoron:

Ôna, kin agko dowang nagisonoran na katonog sa bitngâ nin sasabiyën, ana ônang katonog ipinagi-iba sa ônang silaba, ana pandowang katonog ipinagi iba sa sosonod na silaba. Pariyo niyana: **an•tos** (antos), **bas•kog** (baskog) **bas•ko•la**, (baskola), **in•da** (inda).

Ikadowa, pag ana môna sa tolong nagisonoran na katonog na **M** o **N** ag mga nisonod na arin man sa **BL**, **PR**, **BR**, **PL** ag **TR**, ana ônang katonog (**M** o **N**) ipinagiiba adi sa ônang silaba ag ana nisonod na dowang katonog na napoponta sa kasonod na silaba. Pariyo niyana: **tim•pla** (timpla), **in•tra** (intra), **si•lim•bro** (silimbro), **im•prin•ta** (imprinta).

Sa pagitorô niyana pagisilaba nin mga sasabiyën poon sa Kindergarten sagkëd sa Grade 1–3, pigibo ana pag-opak tanganing maisiyan kin pirang silaba ana ësad na sasabiyën.

2.3. Pinag-abay na litra patonog na pisâwëd na agko tërëng sa bitngâ.
Kin agko naisorat na dowang magkasonod na patonog, ana ônang patonog nagiging kaiba niyana ônang silaba ag ana ikadowa man kaiba niyana kasonod na silaba. Ana pinag-abay na patonog sa sasabiyën sasâwëdën na agko tërëng sa bitngâ nira.

Tonog	Boînën	Filipino
/a.ʔa/	tibaad	maaari, puwede
	gaan	magaan
	maan	mag-ingat, tingnan
	aan	iyan
	daan	luma
/a.ʔə/	daëg	talo
	kaën	kain
	paën	pain
	saëd	palengke
	raët	sirâ

2.2. Pantig at Pagpapantig.
Ang **pagpapantig** ng isang salita ay nakabase sa grafema o pagkasulat nitó, gaya ng **a•gëw** (agëw), **së•raw** (sëraw). Narito ang ilang tuntunin na dapat sundin:

Una, kung may dalawang magkasunod na katinig sa gitna ng salita, ang unang katinig ay isinasama sa unang pantig, samantalang ang pangalawang katinig ay nagiging bahagi ng susunod na pantig. Halimbawa: **an•tos** (antos), **bas•kog** (baskog), **bas•ko•la** (baskola), **in•da** (inda).

Pangalawa, kapag ang una sa tatlong magkakasunod na katinig ay **M** o **N** at ang kasunod ay alin man sa **PR**, **BR**, **PL** at **TR** ang unang katinig (**M** o **N**) ay isinasama sa unang pantig at ang sumunod na dalawang katinig ay napupunta sa kasunod na pantig. Halimbawa: **tim•pla** (timpla), **in•tra** (intra), **si•lim•bro** (silimbro), **im•prin•ta** (imprinta).

Sa pagtuturo ng pagpapantig ng salita sa Kindergarten at Grade 1–3, ginagawa ang pagpalakpak upang malaman kung ilang pantig ang isang salita.

2.3. Pinagtabing titik patinig na binibigkas na may impit sa gitna.
Kung may naisulat na dalawang magkasunod na patinig, ang unang patinig ay bahagi ng unang pantig at ang pangalawa ay bahagi naman ng kasunod na pantig. Ang pinagtabing patinig sa salita ay bibigkasin na may impit sa pagitan nila.

Tonog	Boînën	Filipino
/a.ʔa/	baad	maaari, puwede
	gaan	magaan
	maan	mag-ingat, tingnan
	aan	iyan
	daan	luma
/a.ʔə/	daëg	talo
	kaën	kain
	paën	pain
	saëd	palengke
	raët	sirâ

Tonog	Boînën	Filipino
/a.ʔi/	baid	tagâ
	lain	hiwalay
	rait	matinis na sigaw
	tais	hasâ
	lait	bingwit
/a.ʔʊ/	laom	pag-asa
	daod	maliit na banga
	saod	isabit
	laob	dapâ
	taol	kahol
/ə.ʔə/	rëët	naipit
	rëën	diin
	gëëd	talî
	bëët	saloobin
	sëën	takip
/ʊ.ʔʊ/	baoo	pagong
	toog	nanigas
	too	kanan
	loog	tinik
/i.ʔə/	piët	masikip
	liëg	leeg
	siëd	napatid
	tiës	mahirap
/i.ʔa/	tias	pagsibak ng kahoy
	bias	putol ng kawayan
	piad	balakang
	liad	nakatihayâ

Tonog	Boînën	Filipino
/a.ʔi/	baid	tagâ
	lain	hiwalay
	rait	matinis na sigaw
	tais	hasâ
	lait	bingwit
/a.ʔʊ/	laom	pag-asa
	daod	maliit na banga
	saod	isabit
	laob	dapâ
	taol	kahol
/ə.ʔə/	rëët	naipit
	rëën	diin
	gëëd	talî
	bëët	saloobin
	sëën	takip
/ʊ.ʔʊ/	baoo	pagong
	toog	nanigas
	too	kanan
	loog	tinik
/i.ʔə/	piët	masikip
	liëg	leeg
	siëd	napatid
	tiës	mahirap
/i.ʔa/	tias	pagsibak ng kahoy
	bias	putol ng kawayan
	piad	balakang
	liad	nakatihayâ

2.4. Pinag-abay na patonog na ëdâ tërëng sa bitngâ.
Kin agko nakasorat na dowang nagisonoran na patonog na pisâwëd na ëdâ tërëng sa bitngâ nira, ana dowang patonog, pinagisognô niyana arko. Ana ônang patonog niyadi kaiba niyana ônang silaba ag ana ikadowa kaiba man niyana kasonod na silaba. Ana inarkowan na pinag-abay na patonog pagisâwëdën nin paaġnas ag ëdâ tërëng sa bitngâ nira.

Tonog	Boînën	Filipino
/a.a/	maȃlmaȃlën	mapagmataas
	iskwilaȃan	paaralan
	kaibaȃan	kasamahan
	simbaȃan	simbahan
	iraȃayën	kumpunihin, ayusin
/a.ə/	taẽn	tapalan ng maligamgam na bimpo
	pamaẽw	almusal
	gaẽs	kabag
	baẽg	eksaherado
/a.i/	paĩd	punas
	linaĩdan	pinunasan
	kaĩg	ipunin
	dalaĩg	marahang daloy ng tubig, tulo ng likido sa dingding
	baĩ	matigas na bahagi ng katawan ng niyog o anahaw
/a.ʊ/	daȏn	dahon
	taȏwan	tauhan
	taȏn	lundag
	saȏd	sahod
	baȏgën	pakainin
	kaȏy	kahoy
	kaȏn	kahon

2.4. Pinagtabing titik patinig na binibigkas na walang impit sa pagitan.

Kung may nakasulat na dalawang magkasunod na patinig na binibigkas na walang impit sa pagitan nila, ang dalawang patinig ay ipinagdudugtong ng arko. Ang unang patinig ay bahagi ng unang pantig at ang pangalawa ay bahagi naman ng kasunod na pantig. Ang inarkohan na pinagtabing patinig ay bibigkasin ng padulas at walang impit sa pagitan nila.

Tonog	Boînën	Filipino
/a.a/	ma͡àlma͡àlën	mapagmataas
	iskwila͡àn	paaralan
	kaiba͡àn	kasamahan
	simba͡àn	simbahan
	ira͡àyën	kumpunihin, ayusin
/a.ə/	ta͡ën	tapalan ng maligamgam na bimpo
	pama͡ëw	almusal
	ga͡ës	kabag
	ba͡ëg	eksaherado
/a.i/	pa͡îd	punas
	lina͡îdan	pinunasan
	ka͡îg	ipunin
	dala͡îg	marahang daloy ng tubig, tulo ng likido sa dingding
	ba͡î	matigas na bahagi ng katawan ng niyog o anahaw
/a.ʊ/	da͡ôn	dahon
	ta͡ôwan	tauhan
	ta͡ôn	lundag
	sa͡ôd	sahod
	ba͡ôgën	pakainin
	ka͡ôy	kahoy
	ka͡ôn	kahon

Tonog	Boînën	Filipino
/ə.ə/	bə̆ə̆g	katarata
	də̆ə̆ng	nakatuon ang pansin sa isang gawain
	gə̆ə̆ng	hiwa
	tə̆ə̆k	damo
/i.i/	liĭ	lihi
	liĭs	lumihis o dumaan
	siĭm	yero
/ʊ.ʊ/	nʊ́o͡ʊn	nagustuhan
	sʊ́o͡ʊt	pumasok sa maliit na lagusan
	mapʊ́o͡ʊt	malagkit
	mʊ́o͡ʊn	muhon (boundary mark)
	lʊ́o͡ʊd	luhod (kneel)

Tonog	Boînën	Filipino
/ə.ə/	bə̃ə̃g	katarata
	də̃ə̃ng	nakatuon ang pansin sa isang gawain
	gə̃ə̃ng	hiwa
	tə̃ə̃k	damo
/i.i/	lii̇̃	lihi
	lii̇̃s	lumihis o dumaan
	sii̇̃m	yero
/ʊ.ʊ/	nʊ́ʊ̀n	nagustuhan
	sʊ́ʊ̀t	pumasok sa maliit na lagusan
	mapʊ́ʊ̀t	malagkit
	mʊ́ʊ̀n	muhon (boundary mark)
	lʊ́ʊ̀d	luhod (kneel)

3 | ISPILING NA PASÂWËD

Pisâwëd ësad-ësad sa tamang pagkasonod-sonod ana mga litrang nagibilog niyana ësad na sasabiyën, silaba, akronim, pinaalîpot, inisyal, simbolo na pang-siyensiya, ag iba pa.

3.1. Silaba

Pagsorat	Pagsâwëd
sa	es-ey
is	ay-es
këd	key-i patuldok-di
lam	el-ey-em
plang	pi-el-ey-en-dyi

3.2. Sasabiyën

Pagsorat	Pagsâwëd
maoyay	em-ey-o-way-ey-way
bëngëg	bi-i patuldok-en-dyi-i patuldok-dyi
kabëg	key-ey-bi-i patuldok-dyi
paġad	pi-ey-dyi korit-taas-ey-di
balyo	bi-ey-el-way-o

3.3. Akronim

Pagsorat	Pagsâwëd
SGC (School Governing Council)	kapital es-kapital dyi-kapital si
CID (Curriculum Implementation Division)	kapital si-kapital ay-kapital di
ALS (Alternative Learning System)	kapital ey-kapital el-kapital es
PTA (Parents-Teachers Association)	kapital pi-kapital ti-kapital ey
LGU (Local Government Unit)	kapital el-kapital dyi-kapital yu
SPG (Supreme Pupil Government)	kapital es-kapital pi-kapital dyi
BND (Buhi North District)	kapital bi-kapital en-kapital di

3 | PAGBAYBAY NA PABIGKAS

Isa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, akronim, daglat, inisyal, simbolong pang-agham, at iba pa.

3.1. Pantig

Pagsulat	Pagbigkas
sa	es-ey
is	ay-es
këd	key-i patuldok-di
lam	el-ey-em
plang	pi-el-ey-en-dyi

3.2. Salita

Pagsulat	Pagbigkas
maoyay	em-ey-o-way-ey-way
bëngëg	bi-i patuldok-en-dyi-i patuldok-dyi
kabëg	key-ey-bi-i patuldok-dyi
paġad	pi-ey-dyi korit-taas-ey-di
balyo	bi-ey-el-way-o

3.3. Akronim

Pagsulat	Pagbigkas
SGC (School Governing Council)	kapital es-kapital dyi-kapital si
CID (Curriculum Implementation Division)	kapital si-kapital ay-kapital di
ALS (Alternative Learning System)	kapital ey-kapital el-kapital es
PTA (Parents-Teachers Association)	kapital pi-kapital ti-kapital ey
LGU (Local Government Unit)	kapital el-kapital dyi-kapital yu
SPG (Supreme Pupil Government)	kapital es-kapital pi-kapital dyi
BND (Buhi North District)	kapital bi-kapital en-kapital di

3.4. Pinaalîpot

Pagsorat	Pagsâwëd
Pres. (presidente)	kapital pi-ar-i-es tuldok
Elem. (elementarya)	kapital i-el-i-em tuldok
Brgy. (barangay)	kapital bi-ar-dyi-way tuldok
Kag. (kagawad)	kapital key-ey-dyi tuldok
Sen. (senador)	kapital es-i-en tuldok

3.5. Mga Inisyal

3.5.1. Mga Tâo ag Bagay/Gamit

Pagsorat	Pagsâwëd
MLGR (Maria Leonor Gerona-Robredo)	kapital em-kapital el-kapital dyi-kapital ar
MMA (Margarita Moran-Aguinillo)	kapital em-kapital em-kapital ey
cd (compact disc)	si-di
avr (automatic voltage regulator)	ey-vi-ar
co (current outlet)	si-o

3.5.2. Institusyon/Grupo

Pagsorat	Pagsâwëd
PIA (Philippine Information Agency)	kapital pi-kapital ay-kapital ey
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	kapital dyi-kapital es-kapital pi
BEE (Bureau of Elementary Education)	kapital bi-kapital i-kapital i
NCIP (National Commission on Indigenous People)	kapital en-kapital si-kapital ay-kapital pi
IP (Indigenous People)	kapital ay-kapital pi
SB (Sangguniang Bayan)	kapital es-kapital bi

3.4. Dinaglat

Pagsorat	Pagsâwëd
Pres. (presidente)	kapital pi-ar-i-es tuldok
Elem. (elementarya)	kapital i-el-i-em tuldok
Brgy. (barangay)	kapital bi-ar-dyi-way tuldok
Kag. (kagawad)	kapital key-ey-dyi tuldok
Sen. (senador)	kapital es-i-en tuldok

3.5. Mga Inisyal

3.5.1. Mga Tao at Bagay

Pagsulat	Pagbigkas
MLGR (Maria Leonor Gerona-Robredo)	kapital em-kapital el-kapital dyi-kapital ar
MMA (Margarita Moran-Aguinillo)	kapital em-kapital em-kapital ey
cd (compact disc)	si-di
avr (automatic voltage regulator)	ey-vi-ar
co (current outlet)	si-o

3.5.2. Institusyon/Pangkat

Pagsulat	Pagbigkas
PIA (Philippine Information Agency)	kapital pi-kapital ay-kapital ey
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	kapital dyi-kapital es-kapital pi
BEE (Bureau of Elementary Education)	kapital bi-kapital i-kapital i
NCIP (National Commission on Indigenous People)	kapital en-kapital si-kapital ay-kapital pi
IP (Indigenous People)	kapital ay-kapital pi
SB (Sangguniang Bayan)	kapital es-kapital bi

3.5.3. Simbolo sa Siyensiya ag Matematika

Pagsorat	Pagsâwëd
NaCl (Sodium Chloride/table salt)	kapital en-ey-kapital si-el
CO (Carbon Monoxide)	kapital si-kapital o
Fe (Iron)	kapital ef-i
cm (centimeter)	si-em
mg (milligram)	em-dyi
km (kilometer)	key-em
kg (kilogram)	key-dyi

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pagsulat	Pagbigkas
NaCl (Sodium Chloride/table salt)	kapital en-ey-kapital si-el
CO (Carbon Monoxide)	kapital si-kapital o
Fe (Iron)	kapital ef-i
cm (centimeter)	si-em
mg (milligram)	em-dyi
km (kilometer)	key-em
kg (kilogram)	key-dyi

4 | ISPILING NA PASORAT

Gagamitën ana 30 na litra ag bëkë-litra na katimbang niyana mga ponema sa sasabiyën na Boînën, sa pagisorat niyana mga tầl na sasabiyën. Makikita ana mga litra ag bëkë-litra sa dầon 35 sagkëd 37.

Ana mga giya sa ibabâ ana pinagisonod sa pagigamit niyana mga sinoblian na litra.

4.1. Pagigamit niyana 11 sinoblian na litra.
Sa Boînën, agko 11 sinoblian na litra alin sa English ag Español amo ana **Cc, Ee, Ff, Hh, Jj, Ñ̃ñ,Qq, Uu, Vv, Xx,** ag **Zz.** Pinagigamit adi sa pagisorat niyana mga sigoradong pagngaran (proper noun), sinoblian na sasabiyën na indî pibâgo ana original na pagidîidi, ag mga pambânong sasabiyën na *sayantipiko* ag *teknikal*.

Alimbawâ:

4.1.1. Sigoradong Pagngaran niyana mga tầo ag logar:

Ngaran nin Tầo	Ngaran nin Logar
Cecile, Carlo,	Caubasan, Cagmaslog
Francia, Floro, Florentino	San Francisco
Homer, Hilda	Hinulid
Jess, Juan, James	Sta. Justina
Niña, Niño	Sto. Niño
Quirante, Querobin,	
Victor, Vivencio, Valencia	San Vicente
Zaballa, Zenaida, Zaida	

4.1.2. Sinoblian na sasabiyën na indî pibâgo ana pagisorat:

bulldozer,	El Niño
cauliflower, cellphone	Facebook, French fries
extra, mixer, x-ray	La Niña
flash drive, faucet, freezer	Microsoft Excel, Mozilla Firefox
jackstone, jalousie, juice	Xerox
pizza, photocopy	Zonrox
van, zipper, zoo	

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

Gagamitin ang 30 titik at di-titik na katumbas ng mga ponema ng wikang Boînën sa pagsulat ng mga katutubong salita. Makikita ang mga titik at di-titik na ito sa pahina 34 hanggang 36.

Ang mga gabay sa ibaba ang sinusunod sa paggamit ng mga hiram na titik.

4.1. Paggamit ng 11 hiram na titik.
Sa Boînën, mayroong 11 hiram na titik mula sa Ingles at Español na **Cc,Ee, Ff, Hh, Jj, Ññ, Qq, Uu, Vv, Xx,** at **Zz.** Ginagamit ang mga ito sa pagsusulat ng mga tiyak na pangngalan, mga hiram na salita na hindi binabago ang orihinal na baybay, at mga katawagang siyentipiko at teknikal.

Halimbawa:

4.1.1. Tiyak na Pangngalan ng mga tao at lugar:

Ngalan ng Tao	Ngalan ng Lugar
Cecile, Carlo,	Caubasan, Cagmaslog
Francia, Floro, Florentino	San Francisco
Homer, Hilda	Hinulid
Jess, Juan, James	Sta. Justina
Niña, Niño	Sto. Niño
Quirante, Querobin,	
Victor, Vivencio, Valencia	San Vicente
Zaballa, Zenaida, Zaida	

4.1.2. Hiram na salita na hindi na babaguhin ang baybay:

bulldozer	El Niño
cauliflower, cellphone	Facebook, French fries
extra, mixer, x-ray	La Niña
flash drive, faucet, freezer	Microsoft Excel, Mozilla Firefox
jackstone, jalousie, juice	Xerox
pizza, photocopy	Zonrox
van, zipper, zoo	

4.2. Pagigamit nin Ff, Jj, Vv, ag Zz.
Pinagigamit nin ibang mga tầl na sasabiyën sa Pilipinas ana mga litrang katonog na **Ff, Jj, Vv,** ag **Zz**. Kîtën ana mga alimbawâ sa ibabâ alin sa Ortograpiya Itawit.

Jj	badyaw ju	‘bagyo’ ‘adto’
Ff	sifun afutu	‘sîpon’ ‘poso batag’
Vv	bavi vulan	‘orig’ ‘mag-iba’
Zz	kazzing zimigi	‘kanding’ ‘ataman’

Bilang pagrispito sa mga tầl na sasabiyën arëg niyadi, padanayën niyana Boînën ana naëman nirang sorat, gamit ana **Ff, Jj, Vv,** ag **Zz**, kin omabot man ana panần na magisoblîën nin mga sasabiyën alin sa ibang tầl na sasabiyën niyana nasyon.

4.3. Pagigamit niyana Ee.
Pinagigamit man nin ibang tầl na sasabiyën sa Pilipinas ana litrang patonog na **Ee**. Gagamitën man sa Boînën ana mga litrang Ee kin magisobliën nin mga sasabiyën sa Filipino ag sa iba pang sasabiyën, arëg niyading mga nakasorat sa ibabâ.

Ee	mesa
	bote
	espada
	elesi
	ekis
	eroplano
	kotse
	kapote
	kaklase
	pobre
	sobre

4.2. Paggamit ng Ff, Jj, Vv, at Zz.
Ginagamit ng ibang mga katutubong wika sa Pilipinas ang mga titik katinig na **Ff, Jj, Vv,** at **Zz**. Tingnan ang mga halimbawa sa ibaba mula sa *Ortograpiya Itawit*.

Jj	badyaw ju	'bagyo' 'Iyon'
Ff	sifun afutu	'sipon' 'puso ng saging'
Vv	bavi vulan	'baboy' 'sama'
Zz	kazzing zimigi	'kambing' 'kalinga'

Bilang paggalang sa mga katutubong wika tulad nito, pananatilihin ng Boînën ang napagkayarian nilang sulat, gamit ang **Ff, Jj, Vv,** at **Zz**, kung darating man ang pagkakataong hihiram ng mga salita mula sa ibang katutubong wika ng bansa.

4.3. Paggamit ng Ee.
Ginagamit din ng ibang katutubong wika sa Pilipinas ang titik patinig na **Ee**. Gagamitin din sa Boînën ang mga titik na **Ee** kung manghihiram ng mga salita sa Filipino at sa iba pang salita, tulad ng mga nakasulat sa ibaba.

Ee	mesa
	bote
	espada
	elesi
	ekis
	eroplano
	kotse
	kapote
	kaklase
	pobre
	sobre

4.4. Pagigamit nin litrang Oo ag Uu.

4.4.1. Ana tonog na **/ʊ/** sa mga sasabiyën tầal na Boînën isosorat sa litrang **Oo**. Ana litrang **Uu** man gagamitën kin magisobliën nin mga sasabiyën.

Litrang Oo (sa mga tầal na sasabiyën)	Titik na Uu (Hiram na salita)
obanën	ubanin-maputi ang buhok
olâ	hula-prediction
magporon	magpulon-twist round, reel
poronën	pulunin-reel
ônầan	unahan-front, fore

4.4.2. Dawâ ngani, ana mga tầal na sasabiyën sa Boînën na agko kapariyo pagisâwëd sa Filipino, adi isosorat sa tầal na ispiling/pagidîidi.

Boînën	Filipino
tobig	tubig
golay	gulay
koko	kuko
poto	puto

4.5. Pagidîidi nin iba pang sinoblian na sasabiyën na agko sa Filipino.

Para sa iba pang sinobling sasabiyën gamitën ana ispiling sa Filipino sa pagidîidi niyana mga adi, agko mga online na diksiyonaryo na powiding gamitën para didi. Arëg niyana: www.diksiyonaryo.ph.

4.6. Pagisorat nin mga sasabiyën na sinoblian sa Español na ëdâ sa Filipino, kin agko adi mga Sinoblian na Litra na pariyo niya **E** adi pinagibalyowan nin **I,** ana **F** man nagigin **P.** Mantang ana **C** pinagibalyowan nin tầal na litra na **K** o **S**, dipindi sa tonog ag pagisâwëd nin taal na litra.

4.6.1. Ana mga sinoblian na sasabiyën sa Español na ëdâ sa Filipino, na agko litrang **E** pinagibalyowan nin tầal na litrang **I**. Adi pinagisorat ag babasầën sa tầal na ispiling/pagidîidi, pagisâwëd, ag tonog.

4.4. Paggamit ng titik Oo at Uu.

4.4.1. Ang tunog na **/ʊ/** sa mga salitang katutubo na Boînën ay isusulat sa titik na **Oo**. Ang titik na **Uu** naman ay magagamit kung manghihiram ng mga salita.

Titik na Oo (sa mga taal na salita)	Titik na Uu (Hiram na salita)
obanën	ubanin-maputi ang buhok
olâ	hula-prediction
magporon	magpulon-twist round, reel
poronën	pulunin-reel
ônâân	unahan-front, fore

4.4.2. Gayundin, ang mga salitang katutubo sa Boînën na may kapareho ang bigkas sa Filipino ito ay isusulat sa katutubong baybay.

Boînën	Filipino
tobig	tubig
golay	gulay
koko	kuko
poto	puto

4.5. Pagbaybay ng iba pang salitang hiram.

Para sa iba pang mga salitang hiram, gamitin ang ispeling sa Filipino sa pagbaybay ng mga ito, mayroong mga online na diksiyonaryo na puwedeng gamitin dito. Gaya ng: www.diksiyonaryo.ph.

4.6. Pagsulat ng mga salitang hiram sa Español na wala sa Filipino, kung mayroon itong mga Titik na Hiram katulad ng **E** pinapalitan ng **I,** ang **F** naman an nagiging **P.** Samantalang ang C naman ay pinapalitan ng **K** o **S,** depende sa tunog ag pagbigkas ng katutubong titik.

4.6.1. Ang mga salitang hiram sa Español na wala sa Filipino, na may titik **E** ay pinapalitan ng katutubong titik na **I**. Ito ay isusulat at babasahin sa katutubong baybay, bigkas, at tunog.

Sinadiring Pagisâwëd	Español
istimar ‘asikasuhin ang bisita’	estimar ‘to appreciate’
riprisintar ‘kumakatawan’	representar ‘represent’
bastanti ‘tama lang’	bastante ‘enough’
ariglo ‘ayusin’	areglo ‘arrangement’

4.6.2. Ana mga sinoblian na sasabiyën sa Español na ëdâ sa Filipino, na agko litrang **F** pinagibalyowan nin tá̂àl na litrang **P**. Adi pinagisorat ag babasá̂ën sa tá̂àl na ispiling/pagidîidi, pagsâwëd, ag tonog.

Sinadiring Pagisâwëd	Español
pasil ‘madali’	facil ‘easy’
sopisyinti ‘tama lang’	suficiente ‘just enough’

4.6.3. Ana mga sinoblian na sasabiyën sa Español na ëdâ sa Filipino, na agko litrang **C** pinagibalyowan nin tá̂àl na litrang **K** o **S** (dipindi sa tonog). Adi pinagisorat ag babasá̂ën sa tá̂àl na ispiling/pagidîidi, pagisâwëd, ag tonog.

Sinadiring Pagisâwëd	Español
miting di abansi ‘pagtitipon ng mga soportadoris’	meting de avance ‘advance meeting’
partisipar ‘pakikilahok’	participar ‘take part’
komintar ‘magbigay ng komento o puna’	comentar ‘to comment’
asokar ‘asukal’	azucar ‘sugar’
karsil ‘kulungan’	carcel ‘jail’

4.6.4. Ana mga sinoblian na sasabiyën sa Español na ëdâ sa Filipino, na agko litrang **U** pinagibalyowan nin tá̂àl na litrang **O**. Adi pinagisorat ag babasá̂ën sa tá̂àl na ispiling/pagidîidi, pagsâwëd ag tonog.

Sinadiring Pagisâwëd	Español
akosar ‘ihabla’	acusar ‘to accuse’
iskotinyo ‘pagbibilang’	escrutinio ‘count’

Sinariling Pagbigkas	Español
istimar ‘asikasuhin ang bisita’	estimar ‘to appreciate’
riprisintar ‘kumakatawan’	representar ‘represent’
bastanti ‘tama lang’	bastante ‘enough’
ariglo ‘ayusin’	areglo ‘arrangement’

4.6.2. Ang mga salitang hiram sa Español na wala sa Filipino, na may titik **F** ay pinapalitan ng katutubong titik na **P**. Ito ay isusulat at babasahin sa katutubong baybay, bigkas, at tunog.

Sinariling Pagbigkas	Español
pasil ‘madali’	facil ‘easy’
sopisyinti ‘tama lang’	suficiente ‘just enough’

4.6.3. Ang mga salitang hiram sa Español na wala sa Filipino, na may titik **C** ay pinapalitan ng katutubong titik na **K** o **S** (depende sa tunog). Ito ay isusulat at babasahin sa katutubong baybay, bigkas, at tunog.

Sinariling Pagbigkas	Español
miting di abansi ‘pagtitipon ng mga soportadoris’	meting de avance ‘advance meeting’
partisipar ‘pakikilahok’	participar ‘take part’
komintar ‘magbigay ng komento o puna’	comentar ‘to comment’
asokar ‘asukal’	azucar ‘sugar’
karsil ‘kulungan’	carcel ‘jail’

4.6.4. Ang mga salitang hiram sa Español na wala sa Filipino, na may titik **U** ay pinapalitan ng katutubong titik na **O**. Ito ay isusulat at babasahin sa katutubong baybay, bigkas at tunog.

Sinariling Pagbigkas	Español
akosar ‘ihabla’	acusar ‘to accuse’
iskotinyo ‘pagbibilang’	escrutinio ‘count’

5 | KAMBAL-PATONOG

Pinagibânong kambal-patonog ana magkasonod-sonod na patonog sa lëëg niyana ësad na sasabiyën, magkaiba man ana mga patonog na adi sa ësad na silaba o magkasoway. Ëdâ pinagisâwëd na tërëng sa bitngâ niyana magkasonod na mga silaba na adi.

Agko tolong klasi nin kambal-patonog ana Boînën.

Ônа, bëkë magkapariyong patonog na litrang magkasonod na pinagisoratan nin baga-patonog na **y** o **w** sa bitngâ.

Pandowa, kambal-patonog na bëkë magkapariyo, na ana **a** pinagisonodan nin **i, o,** o **ë,** na ëdâ tërëng sa bitngâ, pinagibëtangan adi nin arko sa bitngâ tangani basa͡ën ading pinaaǵnas ana tonog.

Pantolo, magkapariyong patonog **a͡a, o͡o, ë͡ë** ag **i͡i,** sa Boînën na ëdâ tërëng sa bitngâ pinagibëtangan adi nin arko sa itaas niyana kambal-patonog tangani basa͡ën ading agko pinaaǵnas na tonog.

5.1. Magkasonod na magkaibang litrang patonog.
Agko dowang paagi nin pagisorat.

5.1.1. Kin nagisonoran ana **o** ag **a** na ëdâ tërëng sa bitngâ, bâlëtan nin **w**.

o ag **a** na ëdâ tërëng sa bitngâ	**o** ag **a** na binâlëtan nin **w**	Filipino
/bʊ.aj/	boway	‘buhay’
/sʊ.aj/	soway	‘hiwalay’
/ma.lʊ.aj/	maloway	‘mabagal’
/sʊ.at/	sowat	‘lagyan ng takip o pasakan’
/kʊ.at/	kowat	‘an-an’

5 | KAMBAL-PATINIG

Tinatawag na kambal-patinig ang magkakasunod na patinig sa loob ng isang salita, magkasama ang mga patinig na ito sa isang pantig o magkahiwalay. Walang binibigkas na impit sa pagitan ng magkakasunod na mga patinig na ito.

May tatlong uri ng kambal-patinig ang Boînën.

Una, magkakaibang titik na patinig ang magkakasunod na sinusulatan ng malapatinig na **y** o **w** sa gitna.

Pangalawa, kambal-patinig na hindi magkapareho, na ang **a** ay sinusundan ng **i**, **o**, o **ë**, na walang impit sa gitna, lagyan ito ng arko sa gitna upang basahin ito ng may pinadulas na tunog.

Pangatlo, magkakaparehong patinig **a͡a**, **o͡o**, **ë͡ë** at **i͡i**, sa Boînën na walang impit sa gitnâ ay nilalagyan ito ng arko sa itaas ng kambal-patinig upang basahin ito ng may pinadulas na tunog.

5.1. Magkasunod na magkaibang titik na patinig.
May dalawang pamamaraan ng pagsulat.

5.1.1. Kung magkasunod ang **o** at **a** na walang impit sa gitna, singitan ng ito ng **w**.

o at **a** na walang impit sa gitna	**o** at **a** na singitan ng **w**	Filipino
/bʊ.aj/	boway	‘buhay’
/sʊ.aj/	soway	‘hiwalay’
/ma.lʊ.aj/	maloway	‘mabagal’
/sʊ.at/	sowat	‘lagyan ng takip o pasakan’
/kʊ.at/	kowat	‘an-an’

5.1.2. Kin nisonoran ana **i** ag **a** na ëdâ tërëng sa bitngâ, bâlëtan nin **y**.

/i/ ag **/a/** na ëdâ tërëng sa bitngâ	ana **/i/** ag **/a/** binâlëtan nin **/y/**.	Filipino
/maw.ri.an/	mawriyan	hulihan
/sa.sa.bi.an/	sasabiyan	sasabihan/ipabatid
/pi.naŋ.ja.ri.an/	pinangyariyan	tagpuan
/na.ʔin.tin.di.an/	naîntindiyan	naunawaan
/ka.sa.bi.an/	kasabiyan	kasabihan
/bay.li.an/	bayliyan	sayawan
/ʔa.gi.an/	agiyan	daanan

5.1.3. Kin ana patonog **i** pinagisonoran nin **ë**, bâlëtan nin malapatonog na **y**

Alimbawa:

/i/ at **/ə/** na ëda tërëng sa bitnga nira	Binâlëtan nin **y** sa bitngâ niyana **i** ag **ë**	Filipino
/ʔʊ.ri.ən/	oriyën	‘makasarili’
/sa.sa.bi.ən/	sasabiyën	‘salita’
/ʔa.ʔa.gi.ən/	aagiyën	‘lalakarin’
/ʔi.əm.ʔi.əm/	iyëm-iyëm	‘tipid na ngiti’

5.1.4. Kin ana patonog **o** pinagisonoran nin **ë**, bâlëtan nin malapatonog na **w** sa bitngâ niyadi.

Alimbawa:

/o/ at **/ə/**na ëda tërëng sa bitnga nira	Binâlëtan nin **w** sa bitngâ niyana **o** ag **ë**	Filipino
/ʔi.mʊ.ən/	imowën	‘ihanda’
/kal.bʊ. ən/	kalbowën	‘kalbuhin’
/si.kʊ. ən/	sikowën	‘sikuhin’
/sa.kʊ. ən/	sakowën	‘ilagay sa sako’

5.1.2. Kung magkasunod ang **i** at **a** na walang impit sa gitna, singitan ng **y**.

/i/ at **/a/** na walang impit sa gitna	**/i/** at **/a/** singitan ng **/y/**.	Filipino
/maw.ri.an/	mawriyan	hulihan
/sa.sa.bi.an/	sasabiyan	sasabihan/ipabatid
/pi.naŋ.ja.ri.an/	pinangyariyan	tagpuan
/na.ʔin.tin.di.an/	naîntindiyan	naunawaan
/ka.sa.bi.an/	kasabiyan	kasabihan
/bay.li.an/	bayliyan	sayawan
/ʔa.gi.an/	agiyan	daanan

5.1.3. Kung ang patinig na **i̲** ay sinusundan ng **ë,** sulatan ng malapatinig na **y** sa gitna nito.

Halimbawa:

/i/ at **/ə/** na walang impit sa gitna nila	Singitan ng **y** sa gitna ng **i** at **ë**	Filipino
/ʔʊ.ri.ən/	oriyën	‘makasarili’
/sa.sa.bi.ən/	sasabiyën	‘salita’
/ʔa.ʔa.gi.ən/	aagiyën	‘lalakarin’
/ʔi.əm.ʔi.əm/	iyëm-iyëm	‘tipid na ngiti’

5.1.4. Kung ang patinig na **o̲** ay sinusundan ng **ë̲**, singitan ng malapatinig na **w̲** sa gitna nito.

Halimbawa:

/o/ at **/ə/**na walang impit sa gitna nila	Singitan ng **w** sa gitna ng **o** at **ë**	Filipino
/ʔi.mʊ.ən/	imowën	‘ihanda’
/kal.bʊ. ən/	kalbowën	‘kalbuhin’
/si.kʊ. ən/	sikowën	‘sikuhin’
/sa.kʊ. ən/	sakowën	‘ilagay sa sako’

5.2. Magkakapariyong Patonog o KAMBAL-PATONOG a͡a, o͡o, e͡ë ag **i͡i.** Agko narërëngëg na magkasonod na pariyong patonog na **a**, **ë**, **i**, ag **o** sa Boînën. Ana kambal-patonog na adi ëdâ tërëng sa bitngâ. Pibëtangan adi nin arko sa itaas niyana kambal-patonog.

5.2.1. Magkakapariyong Patonog a͡a

Alimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[ma.al] /maal/	ma͡al	'mahal'
[pa.a] /paa/	pa͡a	'sinturon'
[ba.aʔ] /baaʔ/	ba͡aʔ	'baha'
[ga.aʔ] /gaaʔ/	ga͡aʔ	'palayaw'

5.2.2. Magkakapariyong Patonog na /o͡o/

Alimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[lo.od] /lood/	lo͡od	'luhod'
[po.ot] /poot/	po͡ot	'lagkit'
[go.od] /good/	go͡od	'gulugod'

5.2.3. Magkakapariyong Patonog e͡ë

Alimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[bə.əg] /bəəg/	be͡ëg	'katarata'
[də.əŋ] /dəəŋ/	de͡ëng	'nakatuon ang pansin sa isang gawain'
[gə.əŋ] /gəəŋ/	ge͡ëng	'piraso, hiwa'
[tə.ək] /təək/	te͡ëk	'damo'

5.2. Magkakaparehong Patinig o KAMBAL-PATINIG a͡a, o͡o, e͡e at i͡i. May naririnig sa magkasunod na parehong patinig na **a**, **ë**, **i**, at **o** sa Boînën. Ang kambal-patinig na ito ay walang impit sa gitnâ. Nilalagyan ito ng arko sa itaas ng kambal-patinig.

5.2.1. Magkakaparehong Patinig a͡a

Halimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[ma.al] /maal/	ma͡al	'mahal'
[pa.a] /paa/	pa͡a	'sinturon'
[ba.aʔ] /baaʔ/	ba͡a	'baha'
[ga.aʔ] /gaaʔ/	ga͡a	'palayaw'

5.2.2. Magkakaparehong Patinig na /o͡o/

Halimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[lo.od] /lood/	lo͡od	'luhod'
[po.ot] /poot/	po͡ot	'lagkit'
[go.od] /good/	go͡od	'gulugod'

5.2.3. Magkakaparehong Patinig e͡e

Halimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[bə.əg] /bəəg/	be͡eg	'katarata'
[də.əŋ] /dəəŋ/	de͡eng	'nakatuon ang pansin sa isang gawain'
[gə.əŋ] /gəəŋ/	ge͡eng	'piraso, hiwa'
[tə.ək] /təək/	te͡ek	'damo'

5.2.4. Magkakapariyong Patonog i̇̂i̇̂

Alimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	Grafema	
[li.i] /lii/	lî̇î̇	'lihi'
[li.is] /liis/	lî̇î̇s	'lumihis' o 'dumaan'
[si.im] /siim/	sî̇î̇m	'yero'
[pam.bi.i.ra] /pambiira/	pambî̇î̇ra	'pambihira'

5.3. Kambal-Patonog para sa mga Maostik ng Magbasa ag Magsorat

Sa mga mayor de-edad na tëëd na sa pagbasa ag pagsorat nin Boînën, ana kambal-patonog na ëdâ tërëng sa bitngâ, powiding bëtangan nin arko o powiding indî.

5.4. Pagigamit niyana Arko

Ana pagkapasonod-sonod niyana mga patonog na pisâwëd na ëdâ tërëng sa bitngâ nira pibano sa lingguwistika na *hiatus*. Sa sasabiyën na Boînën narërëngëg ana *hiatus* pag ana ësad na ababang patonog na /a/ pinagisonodan nin mas ataas na patonog arëg niyana mga nagisonod: /ai, aʊ, aə/. Sa pagisorat niyana mga sasabiyën na hiatus, gamitën ana arko sa itaas niyana magkasonod na patonog na **ai**, **ao**, **aë**, ag **oi** na pisâwëd na ëdâ tërëng sa bitngâ nira.

Alimbawa:

Tonog	Litra	Boînën	Filipino
/ai/	ai	lâ̇îd	pahid
/aʊ/	ao	sâ̇ôt	bintang
/aə/	aë	bâ̇ëw	tirang kanin

5.4.1. Ana magkasonod na **ai** ag **ao** na ëdâ tërëng sa bitngâ nira mas angay na gamitan nin arko ag indî adi pagbâlëtan nin **y** o **w**. Kin adi bâlëtan nin **y** o **w**, bëkë na adi tâ̇âl na Boînën alagad magigin Rinconada na ana mga sasabiyën.

5.2.4. Magkakaparehong Patinig i̇i̇

Halimbawa:

Boînën		Filipino
Tonog	**Grafema**	
[li.i] /lii/	lı̇ı̇	‘lihi’
[li.is] /liis/	lı̇ı̇s	‘lumihis’ o ‘dumaan’
[si.im] /siim/	sı̇ı̇m	‘yero’
[pam.bi.i.ra] /pambiira/	pambı̇ı̇ra	‘pambihira’

5.3. Kambal-Patinig para sa mga Bihasang Bumasa at Sumulat

Sa mga nasa hustong gulang na sanay na sa pagbasa at pagsulat ng Boînën, ang kambal-patinig na walang impit sa gitna, maaaring lagyan ng arko o maaaring hindi.

5.4. Paggamit ng Arko

Ang pagkakasunod ng mga patinig na binibigkas na walang impit sa pagitan nila ay tinatawag sa lingguwistika na *hiatus*. Sa wikang Boînën naririnig ang hiatus kapag ang mababang patinig na /a/ ay sinusundan ng mas mataas na patinig, tulad ng sumusunod: /ai, aʊ, aə/. Sa pagsusulat ng mga salitang may *hiatus*, gamitin ang arko sa taas ng magkasunod na letrang patinig na **ai**, **ao**, **aë**, at **oi** na binibigkas ng walang impit sa gitna nila.

Halimbawa:

Tunog	Letra	Boînën	Filipino
/ai/	ai	la̍id	pahid
/aʊ/	ao	sa̍ot	bintang
/aə/	aë	ba̍ëw	tirang kanin

5.4.1. Ang magkasunod na **ai** at **ao** na walang impit sa pagitan nila ay mas nababagay na gamitan ng arko at hindi sisingitan ng **y** o **w**. Kung sisingitan ng **y** o **w**, hindi na magiging salitang katutubong Boînën ang mga ito bagkus magiging Rinconada na ang mga salita.

Alimbawa:

Tonog	Boînën	Rinconada	Filipino
/ ai /	laîd	layid	pahid
	linaîdan	linayidan	pinahiran
	dalaîg	dalayig	mahinang daloy ng tubig sa dingding
/ ao /	daôn	dawon	dahon
	taô	tawo	tao
	kaôn	kawon	kahon

Ana pagigamit nin arko ayag, malinaw, o explicit na ipitorô sa K to 3 learners tanganing mas lalong mabisto ag matâwan importansiya niyana mga iskwila ana pagkakaagko nin hiatus na ësad ading na ispisyal na katangian niyana sakandang kinagimâtan na sasabiyën na Boînën. Pagtongtong nira sa ikaëpat na grado pataas magiging opsiyonal na ana pagigamit nin arko kin maostik na sira sa pagbasa niyana katangian na adi.

5.4.2. Agko mga taâl na sasabiyën na Boînën na indî na gagamitan nin arko pariyo niyana mga sasabiyën na agko ataas na patonog sa mônâàn ag pinagisonoran nin mas ababang patonog (**ia** ag **oa**) na mas angay na bâlëtan na sana adi nin malapatonog na **y** o **w** na marërëngëg man adi sa pagisâwëd.

Alimbawa:

Tonog	Boînën		Filipino
	Working Orthography	Ngayon	
/ ia /	kapangyarîan	kapangyariyan	kapangyarihan
	agîan	agiyan	daanan
/ oa /	boôay	boway	buhay
	soôay	soway	hiwalay
	boôat	bowat	bangon
	soôat	sowat	bara

Halimbawa:

Tunog	Boînën	Rinconada	Filipino
/ ai /	laîd	layid	pahid
	linaîdan	linayidan	pinahiran
	dalaîg	dalayig	mahinang daloy ng tubig sa dingding
/ ao /	daôn	dawon	dahon
	taô	tawo	tao
	kaôn	kawon	kahon

Ang paggamit ng arko ay itinuturo na explicit o hayag sa *K to 3 learners* upang mas lalong makilala at mapahalagahan ng mga mag-aaral ang pagkakaroon ng *hiatus* na isang espesyal na katangian ng kanilang inang wikang Boînën. Sa pagtungtong nila sa ika-4 na baitang pataas ay magiging opsiyonal na ang paggamit ng arko kung lubos na silang bihasa sa pagbasa sa katangiang ito.

5.4.2. May mga salitang katutubong Boînën na hindi na gagamitan ng arko tulad ng mga salitang may mataas na patinig sa unahan at sinusundan ng mas mababang patinig, tulad ng **ia** at **oa**. Nababagay na singitan na lamang ito ng malapatinig na **y** o **w** na maririnig naman talaga sa pagbigkas.

Halimbawa:

Tunog	Boînën		Filipino
	Working Orthography	Ngayon	
/ ia /	kapangyarîan	kapangyariyan	kapangyarihan
	agîan	agiyan	daanan
/ oa /	boôay	boway	buhay
	soôay	soway	hiwalay
	boôat	bowat	bangon
	soôat	sowat	bara

6 | MGA GAMIT NIYANA GITLING

Kadakël gamit ana *gitling*: pariyo niyana sa mga nagisonod:

6.1. Pagisoway-soway sa pioro-otrong *salitang-ugat.*

Boînën	Filipino	Boînën	Filipino
rapa-rapa	talampakan	og-og	kamansî
yamën- yamën	kunwarî na paglalaro	pitâ-pitâ	tuwing umaga
boko-boko	bukung-bukong	piëd-piëd	kumikending
wëtë-wëtë	kiti-kiti	taën-taën	mayâ-mayâ
lain-lain	hiwa-hiwalay	pëģang-pëģang	pira-piraso

6.2. Sa apilyido.

Margarita Moran-Aguinillo	Maria Leonor Gerona-Robredo
Imelda Arcilla-Papin	Korina Sanchez-Roxas
Sharon Cuneta-Pangilinan	Minnie Esplana-Talaguit

6.3. Kasonod niyana panlapi.

6.3.1. Kasonod niyana panlapi na de-

de-kolor	de-lata
de-ona	de-dos
de-kalidad	de-pila
de-motor	de-kampanilya

6.3.2. Kin ana sigoradong pagngaran ana kasonod niyana panlapi.

taga-Buhi	taga-Ipil
taga-Rongow	taga-Kagranow
pa-Buhi	pa-Tambo

6 | MGA GAMIT NG GITLING

Maraming gamit ang gitling, tulad ng sumusunod:

6.1. Paghihiwalay sa inuulit na salitang-ugat.

Boînën	Filipino	Boînën	Filipino
rapa-rapa	talampakan	og-og	kamansî
yamën- yamën	kunwarî na paglalaro	pitâ-pitâ	tuwing umaga
boko-boko	bukung-bukong	piëd-piëd	kumikending
wëtë-wëtë	kiti-kiti	taën-taën	mayâ-mayâ
lain-lain	hiwa-hiwalay	pëģang-pëģang	pira-piraso

6.2. Sa apelyido.

Margarita Moran-Aguinillo	Maria Leonor Gerona-Robredo
Imelda Arcilla-Papin	Korina Sanchez-Roxas
Sharon Cuneta-Pangilinan	Minnie Esplana-Talaguit

6.3. Kasunod ng panlapi.

6.3.1. Kasunod ng panlapi na de-

de-kolor	de-lata
de-ona	de-dos
de-kalidad	de-pila
de-motor	de-kampanilya

6.3.2. Kung pangngalang pantangi ang kasunod ng panlapi.

taga-Buhi	taga-Ipil
taga-Rongow	taga-Kagranow
pa-Buhi	pa-Tambo

6.3.3. Kin *orihinal* ana sinoblian na sasabiyën na pinagisonoran niyana panlapi.

mag-computer	pa-encode
mag-taxi	pa-research
mag-photocopy	pa-xerox
mag-print	pa-compute
mag-text	pa-call

6.4. Sa pag sorat niyana mga oras ag pitsa.

ika-9 nin Oktubre	ika-9 ng Oktubre
ika-50 taon nin pagkamëndag	ika-50 kaarawan
alas-dos nin nipipitâ	ika-2 ng madaling araw
alas-kwatro nin apon	ika-apat ng hapon

6.5. Pagisoway-soway niyana mga unlapi na nagitapos sa G kapariyo niyana kag, mag, nag, pag, tag, ag tig na sasabiyën na nagipoon sa patonog na litra.

Pag pinagisôgnoan nin unlapi ana salitang ugat na nagipoon sa patonog, pibëtangan adi nin gitling sa bitngâ niyana unlapi ag salitang ugat tangani iriprisintar ana tërëng na tonog.

kag-otô	tagaluto
mag-otô	magluto
mag-ërëw	pagtila
nag-inom	uminom
pag-ibî	pag-iyak

6.6. Sa dowang sasabiyën na pinag-ësad.

morong-parëy	nasadulo ng butil ng palay
ogbos-kamoti	talbos ng kamote
pitâ-apon	umaga't hapon
këlëg-payo	sakit ng ulo
bantog-barita	alam ng lahat o trending
tëbëg-osa	halamang gamot para sa ubo

6.3.3. Kung orihinal na salitang-hiram ang sinusundan ng panlapi.

mag-computer	pa-encode
mag-taxi	pa-research
mag-photocopy	pa-xerox
mag-print	pa-compute
mag-text	pa-call

6.4. Sa pagsulat ng oras at petsa.

ika-9 nin Oktubre	ika-9 ng Oktubre
ika-50 taon nin pagkamëndag	ika-50 kaarawan
alas-dos nin nipipitâ	ika-2 ng madaling araw
alas-kwatro nin apon	ika-apat ng hapon

6.5. Paghihiwalay ng unlaping nagtatapos sa G katulad ng *kag*, *mag*, *nag*, *pag*, *tag*, at *tig* sa salitang nagsisimula sa patinig.
Kapag ang inuunlapian ang salitang-ugat na nagsisimula sa patinig, nilalagyan ng gitling sa pagitan ng unlapi at salitang ugat para katawanin ang impit na tunog.

kag-otô	tagaluto
mag-otô	magluto
mag-ërëw	pagtila
nag-inom	uminom
pag-ibî	pag-iyak

6.6. Sa mga tambalang salita.

morong-parëy	nasadulo ng butil ng palay
ogbos-kamoti	talbos ng kamote
pitâ-apon	umaga't hapon
këlëg-payo	sakit ng ulo
bantog-barita	alam ng lahat o trending
tëbëg-osa	halamang gamot para sa ubo

7 | MGA GAMIT NIYANA TULDIK

Ëpat na tuldik ana pinagigamit sa pagisorat niyana Boînën ag agko pa dowang maoyay man na adalan ta adi pinagigamit man nin ibang sasabiyën sa sâtën na nasyon.

7.1. Tuldik niyana Boînën.

7.1.1 Korit-taas (’)

Ipinagibëtang adi sa itaas niyana litrang **Gg** tanganing iriprisintar ana pagisâwëd na nin tonog-pasëngaw na *voiced velar approximant* sa Boînën.

Alimbawa:

Ônaân na Tonog	
Boînën	**Filipino**
ġatâ	latâ
ġangsa	lansa
Bitngang Tonog	
Boînën	**Filipino**
maġatâ	malata
aġas	ahas
aġad	bakod
maaġsëm	maasim
maaġdat	mahapdi
Mawriyan na Tonog	
Boînën	**Filipino**
ësëġ	hika
gagatëġ	galis
bisëġ	asiwa
abëġ	habi

7 | MGA GAMIT NG TULDIK

Apat na tuldik ang ginagamit sa pagsusulat ng Boînën at mayroong dalawa pa na maganda ring aralin dahil ginagamit ito ng ibang wika sa ating bansa.

7.1. Tuldik ng Boînën.

7.1.1. Kuwit-taas (’)

Nilalagay ito sa itaas ng titik **Gg** upang katawanin ang pagbigkas ng tunog na *voiced velar approximant* sa Boînën.

Halimbawa:

Unang Tunog	
Boînën	**Filipino**
ġatâ	latâ
ġangsa	lansa
Gitnang Tunog	
Boînën	**Filipino**
maġatâ	malata
aġas	ahas
aġad	bakod
maaġsëm	maasim
maaġdat	mahapdi
Hulihang Tunog	
Boînën	**Filipino**
ësëġ	hika
gagatëġ	galis
bisëġ	asiwa
abëġ	habi

Ana grafemang Ġġ among pinagigamit sa ibang sasabiyën didi sa sâtën na nasyon para iriprisintar ana tonog na *voiced velar fricative* [ɣ]. Sa mga sasabiyëng adi, tonog na *voiced velar fricative* [ɣ] ana pinagisâwëd, bëkë *voiced velar approximant* [ɰ]. Magkakaarani ana dowang tonog na adi. Rogang pa niyadi, naririsa na kin ana sasabiyën agko [ɣ], ëdâ adi [ɰ]. Kin ana sasabiyën agko man [ɰ], ëdâ man adi [ɣ]. Kaya ana *grafemang* Ġġ powiding magriprisintar sa dowang tonog na *voiced velar*.

7.1.2. Patuldok (¨)

Ipinagibëtang adi sa itaas nin litrang Ee tangani iriprisintar ana patonog pëpët pariyo nin pagigamit niyadi sa mga sasabiyëng arëg niyana Acehnese niyana Indonesia, Albanian niyana Albania, ag Wolof niyana Senegal. Napônan na man ading gamitën ana Ëë sa mga sasabiyën nin Pilipinas na agko patonog pëpët pariyo niyana Pangasinan, Ibaloy, ag Tëduray. Kaaginod niyana tuldik patuldok ana umlaut o dieresis na pinagigamit sa sasabiyëng Pranses ag iba pang sasabiyëng Europeo ogaring iba ana sâwëd niyana Pranses para sa Ëë na pinagigamit adi para iriprisintar ana /ɛ/ na pinagisâwëd na soway sa kaabay niyading patonog.

Alimbawa:

Boînën	**Filipino**
ësad	isa
ëmëy	kanin
sëmëg	basâ
ërëm	sisid

Ang grafemang Ġġ ay ginagamit sa ibang wika dito sa ating bansa upang katawanin ang tunog na *voiced velar fricative* [ɣ]. Sa mga wikang ito, tunog na *voiced velar fricative* [ɣ] ang binibigkas, hindi *voiced velar approximant* [ɰ]. Magkakalapit ang dalawang tunog na ito. Dagdag pa nito, napapansin na kung ang wika ay may [ɣ], wala itong [ɰ]. At kung ang wika naman ay may [ɰ], wala itong [ɣ]. Kaya ang grafemang Ġġ ay maaaring kumatawan sa dalawang *voiced velar* na mga tunog na ito.

7.1.2. Patuldok (¨)

Inilalagay ito sa itaas ng titik Ee upang katawanin ang patinig pëpët tulad ng paggamit nito sa mga wika gaya ng Acehnese ng Indonesia, Albanian ng Albania, at Wolof ng Senegal. Nasimulan na ring gamitin ang Ëë sa mga wika ng Pilipinas na may patinig pëpët tulad ng Pangasinan, Ibaloy, at Tëduray. Kahawig ng tuldik patuldok ang umlaut o dieresis na ginagamit sa wikang Pranses at ibang wikang Europeo ngunit iba ang bigkas ng Pranses para sa Ëë na ginagamit ito para katawanin ang /ɛ/ na binibigkas na hiwalay sa kalapit nitong patinig.

Halimbawa:

Boînën	**Filipino**
ësad	isa
ëmëy	kanin
sëmëg	basâ
ërëm	sisid

7.1.3. Pakopyâ (ˆ)

Ipinagibëtang adi sa itaas niyana patonog na pinagisonoran nin tërëng o “glottal stop.” Sa Boînën, ana pantig na nagitapos sa tërëng pinagirëënan man

Alimbawa:

Boînën	Filipino
gâbi	gabi
sâkën	akin
ngâmin	lahat
kinâban	mundo
kasâlan	kasalanan

7.1.4. Arko (‿)

Ipinagibëtang adi sa itaas niyana dowang magkasonod na patonog na para sâwëdën nin ëdâ tërëng sa bitngâ niyana; **a‿a**, **a‿i**, **a‿o**, **a‿ë**, **ë‿ë**, **i‿i** ag **o‿o**.

Alimbawa:

7.1.4.1.

a‿a	
Boînën	**Filipino**
ônaan	unahan
kaibaan	kasamahan
baag	bahag
tindaan	tindahan
iskwilaan	paaralan
simbaan	simbahan

7.1.3. Pakupya (ˆ)

Inilalagay ito sa itaas ng patinig na sinusundan ng impit o "glottal stop." Sa Boînën, ang pantig na nagtatapos sa impit ay dinidiinan din.

Halimbawa:

Boînën	Filipino
gâbi	gabi
sâkën	akin
ngâmin	lahat
kinâban	mundo
kasâlan	kasalanan

7.1.4. Arko (‿)

Inilalagay ito sa itaas ng dalawang magkasunod na patinig upang bigkasin ng walang impit sa pagitan ng mga **a‿a**, **a‿i**, **a‿o**, **á‿ë**, **ë‿ë**, **ï‿ï** at **ó‿o**.

Halimbawa:

7.1.4.1.

a‿a	
Boînën	**Filipino**
ônáan	unahan
kaibáan	kasamahan
báag	bahag
tindáan	tindahan
iskwiláan	paaralan
simbáan	simbahan

7.1.4.2.

aî	
Boînën	**Filipino**
táî	tahi
páîd	pahid
láîd	lagyan
sáîd	nakadampî
ráîk	hilahin pataas
báî	matigas na bahagi ng puno niyog o anahaw

7.1.4.3.

aô	
Boînën	**Filipino**
panáôn	panahon
báôgën	pakainin (ginagamit sa hayop)
káôy	kahoy
káôn	kahon
sáôd	sahod
sáôt	bintang

7.1.4.4.

aẽ	
Boînën	**Filipino**
gáẽs	kabag
pamáẽw	almusal
mabáẽg	maangas
táẽp	tahip
báẽw	malamig na pagkain at katawan ng taong kagágalíng sa sinat
káẽw	isang malaking ibon

7.1.4.2.

aî	
Boînën	**Filipino**
táî	tahi
páîd	pahid
láîd	lagyan
sáîd	nakadampî
ráîk	hilahin pataas
báî	matigas na bahagi ng puno ng niyog o anahaw

7.1.4.3.

aô	
Boînën	**Filipino**
panáôn	panahon
báôgën	pakainin (ginagamit sa hayop)
káôy	kahoy
káôn	kahon
sáôd	sahod
sáôt	bintang

7.1.4.4.

aẽ	
Boînën	**Filipino**
gáẽs	kabag
pamáẽw	almusal
mabáẽg	maangas
táẽp	tahip
báẽw	malamig na pagkain at katawan ng taong kagágalíng sa sinat
káẽw	isang malaking ibon

7.1.4.5.

ẽẽ	
Boînën	**Filipino**
bẽẽg	katarata
gẽẽng	piraso/hiwa ng karne o isda
tẽẽk	damo
dẽẽng	titigan

7.1.4.6.

îî	
Boînën	**Filipino**
lîîs	lumihis o dumaan
sîîm	yero
bîîra	bihira
lîî	lihi
pîît	pag-ayos ng ngipin ng lagarî

7.1.4.7.

ôô	
Boînën	**Filipino**
abôôn	kulay abo
gôôd	gulugod
totôôgan	tuhugan
pôôt	pandikit
nagkanôôn	nagkasundo
kôôd	tuktok ng burol
lôôd	luhod

7.1.4.5.

ẽẽ	
Boînën	**Filipino**
bẽẽg	katarata
gẽẽng	piraso/hiwa ng karne o isda
tẽẽk	damo
dẽẽng	titigan

7.1.4.6.

îî	
Boînën	**Filipino**
lîîs	lumihis o dumaan
sîîm	yero
bîîra	bihira
lîî	lihi
pîît	pag-ayos ng ngipin ng lagarî

7.1.4.7.

ôô	
Boînën	**Filipino**
abôôn	kulay abo
gôôd	gulugod
totôôgan	tuhugan
pôôt	pandikit
nagkanôôn	nagkasundo
kôôd	tuktok ng buról
lôôd	luhod

7.2 Iba pang tuldik sa sasabiyën na Filipino.

7.2.1. Pahilis

Ipinagibëtang adi sa itaas niyana patonog nin pantig na agko rëën sa Filipino ag iba pang sasabiyën niyana nasyon. Alimbawa:

píto ‘whistle’	pitó ‘seven’
súka ‘vomit’	suká ‘to vomit’
búkas ‘tomorrow’	bukás ‘open’
bútas ‘hole’	butás ‘torn’

7.2.2. Paiwà

Ipinagibëtang adi sa itaas niyana patonog nin pantig na nagitapos sa impit na tonog Filipino ag iba pang sasabiyën nin nasyon. Alimbawa:

súka ‘vomit’	sukà ‘vinegar’
bága ‘ember’	bagà ‘lungs’
páso ‘walk’	pasò ‘burn’
páko ‘fern’	pakò ‘nail’

7.2 Iba pang tuldik ng wikang Flipino.

7.2.1. Pahilis

Inilalagay ito sa itaas ng patinig ng pantig na may diin sa Filipino at iba pang wika ng bansa. Halimbawa:

píto ‘whistle’	pitó ‘seven’
súka ‘vomit’	suká ’to vomit’
búkas ‘tomorrow’	bukás ‘open’
bútas ‘hole’	butás ‘torn’

7.2.2. Paiwà

Inilalagay ito sa itaas ng patinig ng pantig na nagtatapos sa impit na tunog Filipino at iba pang wika ng bansa. Halimbawa:

súka ‘vomit’	sukà ‘vinegar’
bága ‘ember’	bagà ‘lungs’
páso ‘walk’	pasò ‘burn’
páko ‘fern’	pakò ‘nail’

ANA PAGBILOG NIYADING ORTOGRAPIYANG BOÎNËN

Nabilog ana *Ortograpiyang Boînën* sa pagtarabangan niyana Lokal na Gobyirno niyana Buhi, mga paratorô na Buhînën, alin sa pampoblikong iskwilâàn niyana Buhi North District, mga namamayo niyana DepEd, ana Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), Translators Association of the Philippines, (TAP) Inc., Lokal na Gobyirno nin Buhi, ana mga ritiradong paratorô sa pampoblikong iskwilâàn, mga namamanwaan niyana Buhi ag taga-ibang banwaan niyading Camarines Sur. Sira ana mga nagisonod:

MGA NAG-ATINDIR SA BOÎNËN ORTHOGRAPHY WRITESHOP

Elena S. Barandon
Mabel Z. Camasis
Vannesa F. Estanislao
Digna B. Fabia
Emelita D. Gabalfin
Josefina P. Lacoste
Zenaida C. Mesalucha
Marisa L. Morandarte
Nena N. Nazarrea
Bernardita Jane G. Noble
Ryan C. Cuatrona
Ruben O. Merilles
Ronnie L. Lacoste
Antonio Tayag
Jonah F. Analupa
Nanette C. Bechayda
Angelica A. Oafericua
Janet C. San Francisco
Yoly L. Sarto
Joan Ellen B. Yamar
Jorine A. Yamar
Ma. Fatima P. Zaballa
Jane R. Jacome
Maxima M. Pasardoza
Ma. Gracia C. Pellas
Gina D. Repatacodo
Maria Elena C. Sabinorio
Hydiliza A. Salamanque
Emerlina C. Sarto
Nonette R. Templonuevo
Juana N. Villafuerte
Maria Teresa P. Infante (IT)
Grace B. Oafallas
Richelle Padrigone
Julie L. Obsuna
Ruby DL. Pantorgo
Emerita S. Pasardoza
Nimfa N. Moran
Rosemarie R. Fabillar
Maria Aljean B. Fabriga
Evelyn Godoy
Lolita M. Horlador
Jalma F. Ilarde
Laarni U. Mihangos
Maria Lourdes N. Noblefranca

MGA NAGTABANG NA TAO

Maria Shienrey B. Alabastro
Willy M. Albar
Marman B. Badong
Elena I. Baretto
Melba T. Brazal
Jeremy Kristelle S. Camposo
Nonito I. Clemente Sr.
Luisa M. Copino
Ruel P. Dacara
Jesse G. Gabrillo
Fe S. Molina
Nena N. Nazarrea
Bernardetta Jane G. Noble
Danilo R. Obiasca
Leo C. Pabeliña
Ken Padrigon
Richelle Padrigone
Maxima M. Pasardoza
Visitacion O. Prima
Nena DLS. Rabacal

Ivy Kareen Gregorio
Napoleon Igana
Antonio R. Tayag
Palmetto P. Valencia
Juana N. Villafuerte
Benjamin A.Maming
Ciriaco Z. Miranda
Eutiquio Crucillo
Job D. Rubi
Helen M. Sabio
Susan J. Lagrimas
Judy C. Lee
Analiza Macasaya
Hon. Margarita M. Aguinillo
Hon. Salvacion S. Salamanque

MGA NAGPASOBLI NIN PINAGKÔNAN

Dr. Dominga J. Portugal †
Mrs. Judith N. Claveria †
Ret. Judge Benjamin Claveria †
Mr. Jean Ibarbia
Mr. & Mrs. Efren Bon †
Mrs. Belen R. Ibarbia †

MGA KONSULTANT

Josephine S. Daguman, PhD	Workshop Head Facilitator
Emelia T. Ballenas, MA	Workshop Coordinator ag Facilitator
Noemi L. Dumalaug, MA	Workshop Facilitator
Chitse E. Magaspag, MA	Workshop Facilitator
Rosario S. Viloria, MA	Workshop Facilitator

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO TEAM

Maria Cristina A. Pangan	Planning Officer
Earvin Christian T. Pelagio	Language Researcher
Evelyn P. Pateño	Language Researcher

TAGASUBAYBAY

Gilbert T. Sadsad, CESO III	DepEd Regional Director
Cecille Bernadette P. Rivera, CESO V	Schools Division Superintendent DepEd Camarines Sur SY 2017–2019
Loida N. Nidea, EdD, CESO V	Schools Division Superintendent DepEd Camarines Sur SY 2019–present
Lita T. Mijares	Former CID Chief DepEd Camarines Sur
Mariben DL. Berja, EdD	CID Chief DepEd Camarines Sur SY 2019–present
Franlie O. Ramos	MTB-MLE Focal Person DepEd Camarines Sur
Sonny Taugan	OIC MTB-MLE Coordinator DepEd Camarines Sur
Minnie E. Talaguit, PhD	Public Schools District Supervisor DepEd Buhi North District SY 2017–2019

Lowel I. Bisenio	Public Schools District Supervisor DepEd Buhi North District SY2019–2020
Jina-Luz Z. Alfelor, EdD, PhD	Public Schools District Supervisor DepEd Buhi North District SY2020–present
Kgg. Miguel Luis Villafuerte (incumbent)	5th Congressional (Rinconada District Representative)
Kgg. Rey P. Lacoste (incumbent)	Municipal Mayor
Kgg. Margarita M. Aguinillo (former)	Municipal Mayor
Kgg. Jose Alfred N. Balagot	Municipal Vice-Mayor
Kgg. Don E. Sibangan (former)	Municipal Kagawad, Chair Committee on Education, Culture & Sports Sangguniang Bayan nin Buhi 2015–2018
Kgg. Myrna SF. Imperial (former)	Municipal Kagawad, Chair Committee on Education, Culture & Arts Sangguniang Bayan nin Buhi
Kgg. Letecia D. Moralde (incumbent)	Municipal Kagawad, Chair Committee on Education, Culture & Arts Sangguniang Bayan nin Buhi 2022-2025
Ronnie L. Lacoste (retired)	Retired MTB School Head In-Charge DepEd, Buhi North District BOW Adviser
Danilo R. Obiasca (incumbent)	MTB School Head In-Charge DepEd Buhi North District BOW Adviser
Ruben O. Merilles (retired)	Retired Head Teacher BOW Adviser
Ruby DL Pantorgo	District MTB-MLE Coordinator DepEd Buhi North District

BOÎNËN ORTHOGRAPHY WRITERS (BOW) MEMBERS

Elena S. Barandon	Jonah F. Analupa
Mabel Z. Camasis	Nanette C. Bechayda
Vanessa F. Estanislao	Rosemarie R. Fabillar
Digna B. Fabia	Maria Aljean B. Fabriga
Emelita D. Gabalfin	Evelyn SF. Godoy
Maria Teresa P. Infante	Lolita M. Horlador
Josefina P. Lacoste	Jalma F. Ilarde
Ma. Zenaida C. Misalucha	Laarni U. Mihangos
Marissa L. Morandarte	Nimfa N. Moran

Grace B. Oafallas
Julie L. Obsuna
Ruby DL. Pantorgo
Emerita S. Pasardoza
Ma. Gracia C. Pellas
Gina D. Repatacodo
Maria Elena C. Sabinorio
Emerlina C. Sarto
Maria Lourdes N. Noblefranca
Angielica A. Oafericua
Janet C. San Francisco
Yoly L. Sarto
Joan Ellen B. Yamar
Ma. Fatima P. Zaballa
Hydiliza A. Salamanque
Nonette R. Templonuevo

ADVISERS

Ruby DL. Pantorgo
District MTB Coordinator

Ruben O. Merilles
BOW Adviser

Ronnie L. Lacoste
MTB - School Head In-Charge / BOW Adviser

Jina-Luz Z. Alfelor, EdD, PhD
incumbent PSDS - BOW Adviser

Lowel I. Bisenio
former PSDS / BOW Adviser

Minnie E. Talaguit, PhD
former PSD / BOW Adviser
(BOÎNËN ORTHOGRAPHY Initiator)

former **Mun. Kagd. Don E. Sibangan**
former – Chr. Committee on Educ., Culture and Sports

incumbent **Mun. Kagd. Myrna SF Imperial**
Chr. Committee on Educ., Culture and Arts

incumbent **Mun. Kagd. Letecia D. Moralde**
Chr. Committee on Educ., Culture and Arts

former **Mun. Mayor Margarita M. Aguinillo**
Municipality of Buhi

incumbent **Mun. Mayor Rey P. Lacoste**
Municipality of Buhi

Sonny Taugan, OIC
Div. MTB-MLE Coord.

Franlie O. Ramos
former Div. MTB-MLE Coord.

Mariben D. Berja EdD
incumbent **CID** Chief

Lita T. Mijares
Chief – Curriculum Implementation Division (CID) (ret.)

Cecille Bernadette P. Rivera, CESO V
former - Schools Division Superintendent,
Division of Camarines Sur

Loida N. Nidea, CESO V
incumbent- Schools Division Superintendent,
Division of Camarines Sur

Grace U. Rabellas
Regional MTB-MLE Coordinator

Gilbert T. Sadsad, CESO III
Regional Director III
DepEd Regional Office V

ISTORYA NIYANA PAGBILOG NIYADING ORTOGRAPIYANG BOÎNËN

Tá̂à̀l na sasabiyën sa banwaan nin Buhi sa Camarines Sur ana Boînën. Sa 38 na barangay, dosi na sanang barangay ana nigamit niyadi sa ngowan. Kadakëlan sa mga barangay na adi, arani sa lawëd, kaiba na ana poblasyon. Ana magkapirang natëtëdang mga barangay kin indî nasasalakan, porong Sentral-Bikol, Bikol-Miraya, ag Rinconada na, ana sasabiyën nira. Agko magkapirang komonidad na tá̂à̀l na Inagta ana pinagigamit na sasabiyën.

Apowira sa pagkakaisi niyana kadakëlan, bëkë ësad na diyalekto ana Boînën kindî ësad na soway na linggwâ̂ì. Kaiba adi sa macro language na Bikol na pirming namamaloan na ësad sanang linggwâ̂ì. Klinasipikar man adi na ësad na klasi nin Southern Inland Bikol Language (Eberhard, Simons, ag Fennig, 2022).

Nagitood ana kadakëlan ësad na naiiba ana sasabiyën na Boînën dara niyana pagigin lain niyadi sa ibang sasabiyën sa Kabikolan. Kaya indî man nakangangalas na naging makolor ana istorya niyadi.

Pibisto si Dr. Dominga J. Portugal, ësad na idokador na Buhînën (taga-Buhi), sa kadorodakëǵë niyana naiiras niya sa pag-adal niyana sâtën na sasabiyën Boînën. Sakanyang pag-adal (Portugal, 1990), nadiskobri niya ana dowang importanting tonog na pwiding isorat sa sasabiyën na Boînën. Ôna ana tonog na schwa /ə/ (p. 10–11), na marërëngëg man sa ibang mga sasabiyën arëg niyana Rinconada-Iriga, Kalonorang Miraya, sagkëd Sëbangan Miraya sa Albay. Tinâwan niya adi nin simbolo na <ə> sigon sa International Phonetic Alphabet (IPA). Pandowa amo ana pibâno niyang exotic sound[1] na pantolong semi-vowel na tonog niyana sasabiyën na sigon sa kanya ëdâ pa kapariyo sa IPA. Rogang pa niya, ëdâ man adi kapariyo na simbolo sa prisinting alpabito nira niyadto, kaya ginibo niya ana simbolong /ɛ/ tanganing mairiprisintar adi.

1 Pakalîs nin pirang taon, binâno ading tonog na voiced velar fricative (Yamada 1972, McFarlland 1974, Lobel et. al. 2000). Kindî, pakaagi nin sonod-sonod na writeshop poon kaso 2018 sagkëd 2019 niyana BOW, sa paggiya niyana TAP, sa pamamayo ni Dr. Josephine S. Daguman, naisiyan nira ag pinangaranan ading voiced velar approximant /ɰ/. Nagioyon adi sa pagbâno ni Dr. Portugal sa tonog na "malapatonog", ikatolo adi sa malapatonog na /j/ Yy ag /W/ Ww. Kîtën ana linya niyana mga malapatonog sa Tsart sa p.37.

KUWENTO SA PAGBUO NG ORTOGRAPIYANG BOÎNËN

Katutubong wika sa bayan ng Buhi sa Camarines Sur ang Boînën. Sa 38 na barangay nito, labindalawang barangay na lamang ang gumagamit nito sa kasalukuyan. Karamihan sa mga barangay na ito ay malapit sa lawa, kasama na rito ang poblasyon. Ang ilang natitirang barangay kung hindi nahahaluan ay purong Sentral-Bikol, Bikol-Miraya, at Rinconada na ang kanilang wika. May ilang komunidad naman na katutubong Inagta ang ginagamit na salita.

Taliwas sa pagkakaalam ng marami, hindi isang diyalekto ang Boînën kundi isang hiwalay na wika. Kabilang ito sa macro language na Bikol na madalas ding mapagkamalan na iisang wika lamang. Klinasipika din ito bilang isang uri ng Southern Inland Bikol (Eberhard, Simons, at Fennig, 2022).

Naniniwala ang karamihan na isang natatanging wika ang Boînën, dala ng pagiging iba nito sa iba pang mga wika sa Kabikolan. Kaya hindi nakapagtatakang naging makulay ang kasaysayan nito.

Kinikilala si Dr. Dominga J. Portugal, isang tagapagturo na Buhînën (taga-Buhi), sa napakalaking naging ambag niya sa pag-aaral ng wikang Boînën. Sa kaniyang pag-aaral (Portugal, 1990), natuklasan niya ang dalawang mahahalagang tunog na kailangang maisulat sa wikang Boînën. Una ay ang tunog na schwa /ə/ (p. 10–11) na maririnig din sa ibang mga wika tulad ng Rinconada-Iriga, Kanlurang Miraya, at Silangan Miraya sa Albay. Binigyan niya ito ng simbolong <ə> alinsunod sa International Phonetic Alphabet (IPA). Pangalawa ay ang tinawag niyang exotic sound[1] na pangatlong malapatinig na tunog ng wika na ayon sa kaniya wala pa itong katumbas sa IPA. Dagdag pa niya wala naman itong kaparehong simbolo sa kasalukuyang alpabeto nila noon, kaya binigyan niya ng simbolong /ɛ/ upang katawanin ito.

1 Pagkaraan ng ilang taon, tinawag itong tunog na voiced velar fricative (Yamada 1972, McFarlland 1974, Lobel et. al. 2000). Ngunit, pagkalipas ng serye ng writeshop mula noong 2018 hanggang 2019 ng BOW, sa gabay ng TAP sa pamumuno ni Dr. Josephine S. Daguman, natuklasan nila at tinawag itong voiced velar approximant /ɰ/. Sumusuporta ito sa pagtawag ni Dr. Portugal sa tunog na "malapatinig", pangatlo ito sa malapatinig na /j/ Yy at /W/ Ww. Tingnan ang hanay ng mga malapatinig sa Tsart sa p.38.

Taon 1978, kaso ilonsar/ipalowas ni Dr. Portugal yo ôna niyang libro, na agko titolong *Buhi Dialect: Let's Speak, Read and Write It*. Nakalëëg didi yo sa kanyang pag-adal manënëngëd sa paagi nin pagsorat na sigon sa kanya amo ana pinakaangay sa sasabiyëng adi. Agko man adi lëëg nin mga pagibalôan sa pagsorat ag pagbasa niyana sasabiyën. Mainit ading inakô niyana sakanyang mga kabanwaan. Indî nag-ëǵëy adi nasonoran pa nin mga iba pang ipinalowas sagkëd mga sinorat gamit ana mga paagi na sakanyang iprinisintar. Nagrolowas man yo mga kantang pang-agin, mga istoryang sagogorang, mga rawitdawit, ag glosaryo na Boînën.

Kadakëlan sa mga sowistiyon ni Dr. Portugal sinonod niyo ibang mga parasorat na Buhînën. Kaso taon 1987 isinapobliko ni Ma'am Judith N. Claveria yo sakanyang talahuluganan na agko titolong "Boînən: Tao ag Sasabyən" kin sari nakalëëg didi niyo koliksyon nin mga sasabiyën sa Boînën ag mga kapariyo niyading sasabiyën sa Sentral-Bikol ag Inglis. Napapalain man ana pagkabalyo sa Boînën ni Sir Benjamin R. Saez, niyana "Oltimong Patəəd" ni Dr. Jose Rizal kaso taon 1990. Adi pinagtiktik sa ësad na kirikid na kaabay niyana tintirowan sa monominto sa Buhi Rizal Park sagkëd sa ngowan. Kasabay niyadi, kadakël pang mga sowistiyon ana naglëtaw kin paono isosorat ana mga nasabing sasabiyën pariyo niyo ipinalowas ni Judge Benjamin A. Claveria. Isina-Boînën niya ana nagkakapirang kanta na nailowas sa Katzinjammer Fraternity 41st Anniversary Magazine kaso 1997. Sa ësad na sorat, ipinâ̂ayag man ni Ret. Air Force Col. Jacinto R. Demagante ana sadiring paagi niya nin pagsorat sa Boînën. Sa pagpoon niyading modirnong panâ̂on ag pagpapabisto nin mga bâgong paagi nin pagisorat, nagin sikat ana pagigamit niyana simbolong /3/ para sa mga naiibang tonog o voice velar approximant. Pigamit adi sa pang-oroaldaw na pakikipagkomonikar sa Short Message Service (SMS) ag Chat.

Kaso 2001–2004, nagkaagko pag-insayo/pagbalô sa sosyolinggwistika ag pagsiyasat na inatindiran niyana mga mother tongue volunteers. Sira ana mga ipinagrikomindar niyana mga lidiris niyana mga simbâ̂an, LGUs sa Rinconada ag DepEd Schools/Districts. Sa parting adi napagkaësaran na kaipowan gibowën ana pagbalyo basi sa nagin risolta niyana pagsiyasat, kaya nagkaisipan ana Translators Association of the Philippines, Inc. (TAP), na pônan tolos ag ipadagos na ana pagbalyo niyana Bagong Tipan sa Irigueño ag Boînën. Didi nagkaagko sira nin

Taóng 1978, inilimbag ni Dr. Portugal ang kanyang unang aklat na pinamagatang *Buhi Dialect: Let's Speak, Read and Write It*. Ito'y naglalaman ng mga saliksik niya ukol sa wikang Boînën at sistema ng pagsusulat na ayon sa kanya ay angkop para sa wikang ito. Naglalaman din ito ng mga ehersisyo sa pagsulat at pagbasa ng wikang Boînën. Mainit itong tinanggap ng kanyang mga kababayan. Kinalaunan ay nasundan pa ng iba pang paglilimbag at mga panulat na gamit ang sistemang kanyang iminungkahi. Nagsilabasan noon ang mga awit-pambata, kwentong bayan, tula, at talahuluganan na Boînën.

Karamihan sa mga mungkahi ni Dr. Portugal ay ginamit ng ilang mga manunulat na Buhînën. Noong taong 1987 inilabas ni Gng. Judith N. Claveria, ang isang talahuluganan na pinamagatang "Boînən: Tao ag Sasabyən" na naglalaman ng koleksyon ng mga salitang Boînën at mga katumbas nitong salita sa Bikol Sentral at Ingles. Natatangi rin ang pagkakasalin sa Boînën noong taon 1990 ni G. Benjamin R. Saez ng "Huling Paalam" ni Dr. Jose P. Rizal. Ito ay nakaukit sa isang balumbon na katabi ng ilawan sa bantayog ng Buhi Rizal Park hanggang sa kasalukuyan. Kalakip nito ay marami ring mungkahi ang umusbong kung papaano isusulat ang nasabing wika tulad nang inilathala ni Judge Benjamin A. Claveria. Isinalin niya sa Boînën ang ilang kanta at nailathala sa Katzenjammer Fraternity 41st Anniversary Magazine noong 1997. Sa isang liham naman ipinahayag ni Ret. Air Force Col. Jacinto R. Demagante ang sarili niyang bersyon ng pagsusulat sa Boînën. Sa pagbubukas ng modernong panahon at pagpapasinaya sa mga makabagong paraan ng pagsusulat, naging tanyag ang paggamit ng simbolong /3/ para sa kakaibang tunog o voice velar approximant. Ito ay karaniwang ginagamit sa pangaraw-araw na pakikipaugnayan tulad ng Short Message Service (SMS) at chat.

Taóng 2001–2004, nagkaroon ng pagsasanay sa sosyolingguwistika at survey na linahukan ng mga mother tongue volunteers. Sila ang mga inirekomenda ng mga pinuno ng simbahan, Rinconada LGUs at DepEd Schools/Districts. Sa bahaging ito napagtibay na nangangailangan ng gawaing pagsasalin batay sa naging resulta ng survey, kaya nagdesisyon ang Translators Association of the Philippines, Inc. (TAP), na pasimulan at ipagpatuloy ang hakbang sa pagsalin ng Bagong Tipan sa Irigueño at Boînën. Dito nagkaroon ng isang linggong workshop na tinawag na SPAR

ësad na simanang workshop na binânong SPAR or Strategic Planning–Resources, na pinangônâàn ni Ma'am Emelia T. Ballenas. Nagkaagko man nin sonod-sonod na pakikipagmiting si Ma'am Ballenas ki Dr. Portugal na nagin paratorô niya manënëngëd sa linggwistika niyana sasabiyëng Boînën. Kaso 2005, nag-iriba yo mga imiling mother tongue translators sa ësad na seminar workshop manënëngëd sa Pagibalyo, Linggwistika, Antropolohiya ag iba pang mga pagbalô na agko rilasyon sa gigibowen nirang pagbalyo niyana Bâgong Tipan. Nagkaagko sira nin 1st Joint Language Congress kaso Mayo 2007, napag-osipan ag pinagplanowan adto ana ortograpiya na gagamitën sa pagbalyo. Kaiba sa pagseminar ana ënëm na LGU Education chair, riprisintanti niyana Office of the Mayor, Sir Rolando F. Fortuno ana Public Schools District Supervisor nin Buhi District, siyam na mga ritiradong paratorô, mga lokal na parasorat, mga civic-minded na indibiduwal, parish priests ag mga pastor na nag-alin pa sa ënëm na banwaan ag ësad na siyodad, mga riprisintanti alin sa Opisina niyana Gobirnador, ag ana Kongrisman nin Rinconada District. Pagkatapos tolos niyo seminar, nagkaagko nin pagsiyasat niyana ispiling, niyadtong Oktubre 2007 sa pitong iskwilâàn pang high school; tolong pribado ag ëpat na pampoblikong iskwilâàn sa Buhi. Ipinakita ana risolta nin pagsiyasat niyana ispiling ag rinipaso niyana mga padî, mga prinsipal nin iskwilâàn mga riprisintanting paratorô sa high school kin sâri ginibo yo pagsiyasat sa ispiling, Buhi District Supervisor, ag iba pang mga paratorô sa ilimintarya, ag ana riprisintanti niyana LGU. Didi sa pagmiting nira napagkaësaran na gamitin ana <ū> para sa tonog na schwa.

Disyembre 2007, ginibo ana 2nd Language Congress para sa mga nagisabi nin Boînën, imbitadong resource speaker sa pagtiripon si Dr. Ricardo Nolasco, Komisyoner niyana Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) ag Professor niyana UP Department of Linguistics ag kaiba man si Ma'am Neri Zamora. Nagpabor ana kadakëlan sa mga nag-atindir na gamitën ana ū para sa tonog na schwa.

Natapos ana pinakamônang naibalyo sa Boînën, ana Ebanghelyo sigon ki Lukas, kaso 2009. Adi ipinagprisintar sa pagtiripon nira ni Mayor Rey P. Lacoste, mga padî, mga pastor, mga district supervisor, mga paratorô, mga opisyal nin barangay, mga lokal na parasorat, ag mga civic-minded na nagisabi nin Boînën. Matapos ipinanao yo kopya niyo nasabing Ebanghelyo sigon ki Lukas, nakarisibi sira

or Strategic Planning–Resources, na pinamunuan ni Bb. Emelia T. Ballenas. Nagkaroon din ng sunod-sunod na pakikipagpulong si Bb. Ballenas kay Dr. Portugal na nagsilbing tagapayo para sa usaping linggwistika ng wikang Boînën. Noong 2005, lumahok ang mga piling mother tongue translators sa isang seminar workshop tungkol sa Pagsasalin, Linggwistika, Antropolohiya at iba pang mga pagsasanay na may kinalaman sa gawain ng pagsasalin ng Bagong Tipan. Nagkaroon sila ng 1st Joint Language Congress noong Mayo 2007, napag-usapan at napagplanohan doon ang ortograpiya na gagamitin sa pagsasalin. Kasama sa pagseminar ang anim na LGU Education chair, kinatawan ng Office of the Mayor, G. Rolando F. Fortuno ang Public Schools District Supervisor ng Buhi District, siyam na mga retiradong guro, mga manunulat na lokal, mga civic-minded na indibiduwal, parish priests at mga pastor na nagmula sa anim na bayan at isang lungsod, mga kinatawan galing sa Office of the Governor, at ang Kongresman ng Rinconada District. Pagkatapos kaagad ng seminar, nagkaroon ng spelling survey, noong Oktubre 2007 sa pitong mataas na paaralan; tatlong pribado at apat na pampublikong paaralan sa Buhi. Pinakita ang resulta ng Spelling Survey at sinuri ng mga pari, mga prinsipal ng paaralan, mga guro na kumakatawan sa mga mataas na paaralan na kung saan isinagawa ang spelling survey, Buhi District Supervisor at iba pang mga guro sa elementarya, at ang kinatawan ng LGU. Dito sa pagpupulong na ito napagdesisyonan na gamitin ang <ū> para sa tunog ng schwa.

Disyembre 2007, ginanap ang 2nd Language Congress para sa nagsasalita ng Boinen, invited resource speaker sa kapulungan si Dr. Ricardo Nolasco, Komisyoner ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) at Propesor sa UP Departamento ng Lingguwistiks, at kasama din si Bb. Neri Zamora.

Natapos ang kauna-unahang naisalin sa Boînën, ang Ebanghelyo ayon kay Lukas, noong 2009. Ito ay itinanghal at binasbasan sa pagtitipon nila Mayor Rey P. Lacoste, mga pari, mga pastor, mga district supervisor, mga guro, mga opisyal ng barangay, mga lokal na manunulat, at mga civic-minded na nagsasalita ng Boînën. Pagkatapos ipinamahagi ang nasabing Ebanghelyo ayon kay

nin mga tëyaw ag mga rikomindasyon alin sa mga Buhînën. Pinag-orosipan ana mga nasabing tëyaw ag mga rikomindasyon niyana lambang kaiba nin malikay ag pinagtorotimbang ana kada lado kaya nagkaësad sirang magtipon dayaday para adi mapakaraa͡y nin toltol. Da͡ìl niyadi nagkaagko nin 3rd Language Congress niyo taon man sanang adto, na ginibo sa St. Francis of Assisi, Pastoral Center niyana Roman Catholic Church niya Buhi. Inakô niyana ngâmin na mga nag-atindir alin sa manlain-lain na siktor sa nasabing pagtiripon ana paggamit nin ū para sa tonog na schwa, dayaday na napagkaësaran man nira na dapat magkaagko nin pangaran na ibëbëtang sa potos niyana Bibliya. Nagkaësad niyo ngâmin na kaibanan amo “Ana Maray na Baritâ” “Bikol-Boinūn” ana ibëbëtang sa potos niyana Bibliya.

Kaso 28 Pebrero sagkëd 2 Marso 2012, kaiba sa naimbitaran niyana Intervida Philippines, kaiba ana DepEd Region V, UP, Ateneo de Naga, ag ana Bicol University ana dowang maistra sa Grade I na sira si Ma’am Vanessa F. Estanislao, si Ma’am Mabel Z. Camasis, ag kaiba si Sir Roberto B. Briones, Prinsipal - II niyana Buhi Central School na School Head In-Charge niyana Mother Tongue Based-Multilingual Education (MTB-MLE) Distrito niyana Buhi. Sira ana nagpartisipar ninyo Pagsurat-Bikol Workshop na ana katoyowan amo ana tabangan ana mga banwaan ag siyodad didi sa Region V-Bicol, na makagibo nin sadiring Working Orthography, tanganing magamit niyana mga maistra sa pagtorô. Adto sa nasabing workshop nagbilog sira nin giya sa pagisorat ag pagibasa niyana sasabiyëng gamit ana mônang libro ni Dr. Portugal, na agko agbay na nabâgo. Sa sowistiyon ni Prof. Ricardo Nolasco niyana UP Diliman na ësad sa mga imbitado para maggiya sa nasabing workshop, ag si Prof. Kristian Cordero niyana Ateneo de Naga University ana pagigamit niyana <g̈> kisa sa <3> ag ana <ū> kisa sa <ə>, sa rason na amo adi ana araning tonog ag napagkaërësaran niya mga nag-atindir. Adi inakô niyo ngâmin na paratorô niyana Distrito nin Buhi. Nagin ônang giya adi nira sa pagitorô nin Mother Tongue (MT) sa mga Ônang Grado niyana mga iskwila, sa ngâmin na subject apwira sa Filipino ag English. Da͡ìl niyadi, ana mga paratorô niyading Distrito nin Buhi, nakasabay sa pagpatalobo niyana MTB-MLE na ipipagibo niyana DepEd Order 16, s. 2012.

Kaso 28 Enero 2016, sa pamamayo ni Mr. Ryan C. Cuatrona, nabilog ana Project Susog bilang kasimbagan sa pag-angat na patalobôon ana programa na ipipasonod niyana Pagsorat Bikol. Ana gropo

Lukas, nakatanggap sila ng mga komento at mga mungkahi ng mga Buhînën. Tinalakay ang mga nasabing komento at mga mungkahi ng bawat kalahok ng buong ingat at tinimbang ang bawat panig kaya nagkasundo sila na magdaos muli ng pagpupulong para ito ay maisaayos ng lubos. Dahil dito nagkaroon ng 3rd Language Congress noong taong ding iyon, isinagawa sa St. Francis of Assisi, Pastoral Center ng Roman Catholic Church ng Buhi. Tinanggap ng lahat na kalahok mula sa iba-ibang sektor ng nasabing pagtitipon ang paggamit ng ū para sa tunog na schwa, gayundin napagkaisahan din nila na nararapat na magkaroon pangalan ng wika na ilalagay sa pabalat ng Bibliya. Ang napagkasunduan ng lahat ng kalahok ay "Ana Maray na Baritâ" "Bikol-Boinūn" ang ilagay sa harap ng pabalat ng Bibliya.

Noong 28 Pebrero hanggang 2 Marso 2012 kabilang sa naanyayahan ng Intervida Philippines, kasama ang DepEd Region V, UP, Ateneo de Naga, at Bicol University ang dalawang guro sa Grade I, na sina Gng. Vanessa F. Estanislao at Gng. Mabel Z. Camasis kasama si G. Roberto B. Briones, Punongguro II ng Buhi Central School na Punong Gurong Tagapamahala ng Mother Tongue Based-Multilingual Education (MTB- MLE) ng Purok ng Buhi. Sila ay naging bahagi ng Pagsulat-Bikol Workshop na ang adhikain ay para matulungan ang mga bayan at lungsod dito sa Rehiyon V-Bikol, na makagawa ng sariling working orthography para magamit ng mga guro sa pagtuturo. Doon sa nasabing workshop bumuo sila ng isang gabay sa pagsulat at pagbasa ng wika gamit ang unang aklat ni Dr. Portugal, na may kaunting pagbabago. Iminungkahi ni Prof. Ricardo Nolasco ng UP Diliman na isa sa mga tampok na gabay sa nasabing workshop at ni Prof. Kristian Cordero ng Ateneo de Naga University ang paggamit ng <ǵ> sa halip ng <3> at ang <ū> sa halip na <ə>, sa dahilang pinaniniwalaang mas malapit ang tonog nito at ito ang napagkaisahan na gamitin ng mga kalahok. Ito ay tinanggap ng kaguruan ng Purok ng Buhi. Naging una itong gabay nila sa pagtuturo sa mga mag-aaral sa Unang Baitang ng Mother Tongue (MT), sa lahat ng asignatura maliban sa Filipino at English. Dahil dito, ang mga guro ng Purok ng Buhi ay nakaagapay sa pag-unlad ng MTB-MLE na ipinapatupad ng DepEd Order No. 16, s. 2012.

Noong 28 Enero 2016, sa pamumuno ni G. Ryan C. Cuatrona, binuo ang Project SUSOG at inilunsad bilang tugon sa panawagan na paunlarin ang programa isinusulong ng Pagsulat Bikol . Ang grupo

na parabosol para pakësëgën, padanayën ag atamanën ana sasabiyën na Boînën sa paagi niyana arti ag koltora. Naggibo sira nin libro na *Kaayupan* kaso 2017, ginamit nira ana litra na <ll> para sa binâno ni Dr. Portugal na exotic sound sa rason na ana tonog na pibanggit niyadi amo ana /l/ sa ibang sasabiyëng Bikol.

Taon 2017, sa pamamayo ni Dr. Minnie E. Talaguit, Sopirbisor niyana Buhi North District (BND), tinâwan niya nin importansya, ana ësad na labi ka importanting kaipowan niyana mga paratorô poon sa Kinder sagkëd sa Ikatolong Grado. Malikay na pinagtratar niya ki Sir Ronnie L. Lacoste, Punong Tagapamahala niyana MTB-MLE, ana pagkaagko nin ësad na ortograpiyang pinag-aprobaran niyana Komisyon sa Wikang Filipino (KWF). Dâ̈l didi, nakipag-ogday si Dr. Talaguit sa Lokal na Gobyirno niyana Buhi, sa pamamayo ni Mayora Margarita M. Aguinillo. Sa panâ̈ong adto, nakikipag-osip man si Ma'am Ballenas niyana TAP sa LGU manënëngëd sa ortograpiya ta patapos na yo pagsa-Boinën niyo Bâgong Tipan ag arani nang mailonsar. Nagkaësad ana LGU Buhi, Department of Education (DepEd), Buhi North District (BND), KWF, ag TAP na magtarabangan tanganing maabot ana istandardisadong ortograpiya sa sasabiyën. Iniskidyol ag ginibo ana District Live-out Writeshop on the Enhancement and Validation of the Buhi Working Orthography" sa Senter Novem Building Room No. 1, Buhi Central School, Buhi North District, Buhi, Camarines Sur. Ading nasabiing writeshop ginibo sa bindisyon niyana District Memo No. 2, s. 2018.

Nangyari yo mônang parti niyo writeshop kaso 19–21 Enero 2018. Pinagpartisiparan adi nin mga imiling paratorô niyana BND, nagkapirang ritiradong maistra, lokal na indipindyinting parasorat ag mga taga-balyo nin Bibliya sa Boînën. Sarabay nirang pinag-adalan nin malikay ana paagi nin tonog niyana Boînën ag binisto ana importanting tonog na kinakaipowan timbangan nin grafema sa pagisorat. Sa paagi nin indipindyinting osipan ana pagkaagko nin indî bababâ sa ënëm na paagi niyana pag-ispiling nin Boînën. Ipinagsowistiyon niyana mga kaiba sa writeshop na magkaagko nin ësad na miting niyo mga gominibo niyo pag-ispiling tanganing maiprisintar nira ana kanya-kanya nirang paagi ag mag-osip kin ono ana magigibo niyading ortograpiya para sa ikakarâ̈ay niyana namamanwaan sa magiaboton na panâ̈on. Ana primirong parti niyo writeshop pinangônâ̈an adi niyana mga miyimbro nin TAP na sira si Ma'am Rosario S. Viloria, si Ma'am Chitse E. Magaspag, si

ay naglalayong palakasin, panatilihin, pangalagaan ang salitang Boînën sa paraan ng sining at kultura. Nagpalimbag sila ng aklat na *Kaayupan* noong 2017, ginamit nila ang titik na <ll> para sa tinawag ni Dr. Portugal na exotic sound sa kadahilanan na ang tunog na tinutukoy nito ay /l/sa ibang wikang Bikol.

Taóng 2017, sa pamumuno ni Dr. Minnie E. Talaguit, ang Tagamasid Pampurok ng Hilagang Purok ng Buhi, kanyang binigyang pansin ang isang mahalagang bagay na kailangan ng mga guro mula sa Kinder hanggang Ikatlong Baitang. Masusing tinalakay ng huli kay G. Ronnie L. Lacoste, Punong Gurong Tagapamahala ng MTB-MLE, ang magkaroon ng isang ortograpiyang pinagtibay ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF). Dahil dito, nakipag-ugnayan si Dr. Talaguit sa Lokal na Pamahalaan ng Buhi, sa pamumuno ni Mayora Margarita M. Aguinillo. Sa panahong iyon, nakikipag-ugnayan din si Bb. Ballenas ng TAP sa LGU tungkol sa ortograpiya ng wika dahil patapos na ang pagsasalin ng Bagong Tipan sa Boînën at malapit na itong mailimbag. Nagkasundo ang LGU Buhi, Department of Education (DepEd), Buhi North District (BND), KWF, at TAP na magtulungan para maabot ang istandardisadong ortograpiya para sa wika. Itinakda at ginanap ang "District Live-out Writeshop on the Enhancement and Validation of the Buhi Working Orthography" sa Senter Novem Building Room No. 1, Paaralang Sentral ng Buhi, Hilagang Purok ng Buhi, Buhi, Camarines Sur. Itong nasabing writeshop ay isinagawa sa basbas ng District Memo No. 2, s. 2018.

Naganap ang unang bahagi ng writeshop noong 19–21 Enero 2018. Nilahukan ito ng mga piling guro ng BND, ilang retiradong guro, lokal na malayang manunulat, at mga tagasalin ng Bibliya sa Boînën. Sabay-sabay nilang masusing pinag-aralan ang sistema ng tunog ng Boînën at kinilala ang mahahalagang tunog na kinakailangang tumbasan ng grafema sa pagsusulat. Sa malayang talakayan napag-usapan ang pagkakaroon ng hindi bababa sa 6 na pamamaraan ng pagbabaybay ng Boînën. Iminungkahi ng mga kalahok sa writeshop na magkaroon ng isang pulong ng mga gumawa ng pagbabaybay para maipresenta nila ang kani-kanilang pamamaraan at mag-usap kung ano ang magagawa nitong ortograpiya para sa ikabubuti ng mamamayan sa hinaharap. Ang unang bahagi ng writeshop ay ipinadaloy ng mga kawani ng TAP na sina Bb. Rosario S. Viloria, Bb. Chitse E. Magaspag, Bb. Ballenas, at ni Dr. Josephine S. Daguman.

Ma'am Ballenas, ag ni Dr. Josephine S. Daguman.

Bilang simbag sa sowistiyon niyo mga partisipantis sa primirong parti niyo writeshop, nagpabâno si Mayora Aguinillo nin ësad na unity meeting. Adi ginibo kaso 25 Enero, 2018, ala-ona nin apon sa Sangguniang Bayan Hall nin Buhi. Inimbitaran niyo mga partisipantis sa nasabing workshop. Sira yo mga imiling paratorô na prisinting nagitorô sa ilimintarya ag mga ritiradong maistra na sira Ma'am Nena N. Nazarrea, si Ma'am. Juana N. Villafuerte, ag si Ma'am. Bernardita Jane G. Noble. Kaiba man si Sir Cuatrona ag mga taga-balyo nin Bibliyang Boînën. Inimbitaran man yo mga riprisintanti niyana pamilya na agko dakëǵëng kontribosyon sa lado nin pagsorat sa Boînën. Nag-atindir sira si Ma'am Elena I. Baretto na makoinâ niyo dipontong Dr. Portugal, si Ma'am Judy C. Lee na agin niyo nagraan nang si Ma'am Claveria ag makoamâ man iya ni Ritiradong Judge Claveria na gëraan naman. Tistigo ana ritratistang si Sir Eutiquio E. Crucillo ag nagkapirang miyimbro niyana Lokal na Gobyirno. Katoyowan niya pagtiripon amo ana pagbisto sa importanting kontribosyon niyana lambang ësad na nag-atindir. Iprinisintar sa pagtiripon yo mga ginamit na litra niyana lambang ësad, pinag-adalan, pinagkomparar, pinagtimbang-timbang, ag pinag-osipan ana pagkakapariyo ag pagkakaiba niyana kada ginibo. Tinâwan nin pagsalodo ag pagpa Dios mabalos nin pirsonal niyo lambang nagkontribwir. Pinag-osipan man niyo prisinting pangangaipo nin banwaan sa ësad na Unified Boînën Orthography na magigin giya sa pagsorat ag pagbasa nin mga sasabiyën na Boînën. Pinagdiligar niyana lokal na gobyirno sa mga kaiba sa writeshop na amo ana magigin technical working group (TWG) na magibilogon niya Pagi-ësadën na Ortograpiyang Boînën na magiagiyën sa istandardisasyon niyana KWF. Natapos ana pagtiripon na ana ngâmin na nag-atindir nagin maogma ag nagkaoyon sa ësad na katoyo͡an na adi payamanën, pataloboon sagkëd kamëyan ana sasabiyën na Boînën. Ana pagtiripon pinamayo͡an nira ni Dr. Josephine S. Daguman, Dr. Talaguit, Konsehal Don E. Sibangan, ag Sir Lacoste.

Ginibo ana ika-dowang parti niyana writeshop kaso 26–28 Enero 2018. Pinamayowan adi niyana KWF. Ipinaliwanag niyana mga miyimbro niyana KWF ana programa niyana istandardisasyon ag harmonisasyon niyana mga ortograpiya sa nasyon na Ortograpiyang Pambansa. Kaibang ipinaliwanag ana rikomindadong paggamit niyana Ëë para sa tonog schwa o pëpët niyana sasabiyën sa nasyon

Bilang tugon sa mungkahi ng mga kalahok sa unang bahagi ng writeshop, nagpatawag si Mayora Aguinillo ng isang unity miting. Ito ay naganap noong ng 25 Enero 2018 ala-una ng hapon sa Sangguniang Bayan ng Buhi. Inanyayahan ang mga kalahok sa nasabing workshop. Sila ay ang mga piling guro na kasalukuyang nagtuturo sa mababang paaralan at ang mga retiradong guro na sina Gng. Nena N. Nazarrea, Gng. Juana N. Villafuerte, at Gng. Bernardita Jane G. Noble. Kabilang din si G. Cuatrona at mga tagasalin ng Bibliya sa Boînën. Inimbitahan din ang mga representante ng mga pamilya na may malaking ambag sa larangan ng pagsulat sa Boînën. Dumalo sina Gng. Elena I. Baretto na pamangkin ng yumaong Dr. Portugal at Gng. Judy C. Lee na anak ng pumanaw ng si Gng. Claveria at pamangkin din ng namayapang si Judge Claveria. Saksi ang litratistang si G. Eutiquio E. Crucillo at ilang lokal na kawani ng pamahalaan. Layunin ng pagtitipon ang pagkilala sa mahalagang kontribusyon ng bawat kalahok. Inilahad sa pagtitipon ang ginamit na mga titik ng bawat isa, pinag-aralan, pinaghambing, pinagtugma, at pinag-usapan ang pagkakapareho at pagkakaiba ng mga ito. Binigyang pugay at pinasalamatan ng personal ang bawat may ambag. Pinag-usapan din ang kasalukuyang pangangailangan ng bayan ng isang Unified Boînën Orthography na magiging patnubay sa pagsulat at pagbasa ng mga salitang Boînën. Itinalaga ng Pamahalaang Lokal ang mga kalahok sa writeshop bilang technical working group (TWG) na bubuo ng Unified Boînën Orthography na dadaan sa istandardisasyon ng KWF. Natapos ang pulong na ang lahat na dumalo ay masaya at nagkaisa sa iisang layunin na pagyamanin, pausbongin, at mahalin ang sariling wikang Boînën. Ang pagtitipon ay pinamunuan nina Dr. Daguman, Dr. Talaguit, Konsehal Don E. Sibangan, at G. Lacoste.

Ginanap ang pangalawang bahagi ng writeshop noong 26–28 Enero 2018. Pinangasiwaan ang bahaging ito ng KWF. Ipinaliwanag ng mga kawani ng KWF ang programa ng istandardisasyon at harmonisasyon ng mga ortograpiya sa bansa sa Ortograpiyang Pambansa. Kasamang ipinaliwanag ang mungkahing paggamit ng Ëë para sa tunog schwa o pëpët ng mga wika sa bansa na meron

na agko niyadi. Tinâwan nin dakël na panáõn ana pagdiskotir niyana iba- ibang kapitolo na magibilogon niyana ortograpiya. Ana pinakamawring pinagiosipan amo ana pagtëgdas sa opisyal na pagngaran niyana sasabiyën ag namamanwaan niyana Buhi. Nagkaagko borotowan para sa sasabiyën ag ngaran nin táõ. Napagkaërësadan na Boînën ana magin opisyal na ngaran niyana sasabiyën sa rason na adi ana pinakaarani sa tonog nin táàl na pagisabi niyana mga tao ag arani man ana ispiling sa ginamit ni Dr. Portugal at Gng. Claveria sakandang libro ag Buhînën man ana pambâno para sa táõ o namamanwaan niyana Buhi, kawasa adi nagisunog sa ispiling nin pagngaran niyana monisipyo nin Buhi. Ana nasabing gonos napakaray sa tabang niyana mga miyimbro niyana KWF na sira si Ma'am Maria Christiana A. Pangan, si Ma'am Evelyn P. Pateño, ag sa pamamayo ni Sir Earvin Christian T. Pelagio.

Kaso pitsa 6 nin Oktubre, 2018, ipinalowas ana Bâgong Tipan sa sasabiyën na ana nakabëtang sa ampangan niyana potos niyadi amo ana "Ana Maray na Baritâ" "Bikol-Boinën". Ginibo ana paglowas sa Buhi North Central School sa Munisipalidad nin Buhi, Camarines Sur. Ominatindir didi ana iba ibang siktor niyana komonidad kaibanan ana Boînën Orthography Writers (BOW).

Ana mga paratorông-parasorat na pinagsogô magin TWG kaso magkaagko nin pag-orisipan sa SB Hall, na ipinabâno ni Alkalde Aguinillo, para magbilog niyana Unified Boînën Orthography, nagmiting kaso 24 Setyembre 2018, tanganî pag-osipan ana pagkakaagko nin pagkakakyâgan niyana sakandang gropo. Kadakël na sowistiyon na pagngaran ana naglowas para pagpilian ag siryoso ading pinagdiskotiran. Napagkaoroyonan na magin opisyal na pagngaran ana Boînën Orthography Writers o BOW ag nagkaagko nin iliksiyon nin mga opisyalis niyadi. Padagos ana gropo sa paggibo niyana obligasyon na itinao niyana lokal na gobyirno sakanda. Nakapagsomiti ana gropo nin magkakapirang borador nin ortograpiya sa KWF bago adi nagin priparado sa ësad na pampoblikong konsoltasyon.

Sigon sa patakaran niyana KWF, nagkaagko nin Municipal Consultation with the Different Local Stakeholders on Boînën Orthography (Pagtratar Niyana *Ortograpiyang Boînën*) para sa iba-ibang siktor niyading Buhi, kaso 26 Setyembre 2019. Ginibo adi sa St. Francis Pastoral Center, Buhi, Camarines Sur. Nag atindir sa nasabing pagtiripon, sira si *Buhi Municipal Mayor* Aguinillo, si

nito. Binigyan ng sapat na panahon ang pagtalakay ng iba't ibang kabanata na bubuo sa ortograpiya. Ang pinakahuling paksa ay ang pagtalaga ng opisyal na pangalan ng wika at ng mamamayan ng bayan. Nagkaroon ng botohan para sa wika at ngalan ng tao. Napagkaisahan na Boînën ang maging opisyal na pangalan ng wika at Buhînën naman para sa tao o mamamayan ng Buhî. Ang nasabing usapin ay naayos sa tulong ng mga kawani ng KWF na sina Bb. Maria Christina A. Pangan, Gng. Evelyn P. Pateño, sa pamumuno ni G. Earvin Christian T. Pelagio.

Noong ika- 6 ng Oktubre, 2018, inilunsad ang Bagong Tipan sa wika na na ang nakasulat harapan ng pabalat nito ay ang "Ana Maray na Baritâ" "Bikol-Boinën". Naganap ang paglulunsad sa Buhi North Central School sa Bayan ng Buhi, Camarines Sur. Dumalo dito ang iba't ibang sektor ng kumonidad kabilang ang Boînën Orthography Writers (BOW).

Ang mga gurong-manunulat na itinalagang TWG noong magkaroon ng pagpupulong sa SB Hall, ng ipatawag ni Alkalde Aguinillo, para bumuo ng Unified Boînën Orthography, ay nagpulong noong 24 Setyembre 2018, upang pag-usapan ang pagkakaroon ng pagkakakilanlan ng kanilang grupo. Maraming mungkahi na pangalan ang lumabas para pagpilian at masinsinan itong tinalakay. Napagsang-ayunan na maging opisyal na pangngalan ang Boînën Orthography Writers o BOW at nagkaroon ng halalan ng mga opisyal ng BOW. Patuloy ang grupo na nagsagawa ng tungkuling inatas ng LGU sa kanila. Nakapagsumite ang grupo ng mangilan-ngilang borador ng ortograpiya sa KWF bago ito naging handa sa isang pampublikong konsultasyon.

Alinsunod sa alituntunin ng KWF, nagkaroon ng Municipal Consultation kasama ang Different Local Stakeholders on Boînën Orthography (Pagtratar Niyana *Ortograpiyang Boînën*) para sa iba't ibang sektor ng Buhi, noong 26 Septyembre 2019. Idinaos ito sa St. Francis Pastoral Center, Buhi, Camarines Sur. Dumalo sa pagtitipon sina Buhi *Municipal Mayor* Aguinillo, Kom. Purificacion

Kom. Purificacion Delima ag Sir Pelagio ng KWF, si Ma'am Franlie Ramos, Pansangay na Tagapag-ugnay niyana *MTB-MLE* nin *DepEd* Camarines Sur, Fr. Antonio Rex Palaya niyana *Our Lady of Solitude Parish* nin Tambo, Buhi, Camarines Sur, ag Sopirbisor niyana BND na si Sir Lowel I. Besinio, ag kadakël pang iba. Aadto man sira si Dr. Daguman ag si Ma'am Dumalaug niyana TAP para magsirbing tagagiya niyana BOW sa pagpaayag niyana nabilog na ortograpiya sa pagtitipon. Isinaysay niya BOW niyo "Istorya sa Pagbilog niyana Ortograpiyang Boînën" ag yo nabilog na pitong tsaptir niyadi. Bâgo natapos yo pagtiripon nagkaagko nin indipindyinting pagdiskotir ag pagkariliwanagan.

Nag-agi nin manlain-lain na prosiso ana paggibo niyading Ortograpiyang Boînën, arëg niyana malikay na pag-adal nin sistima nin tonog niyana ësad na sasabiyën, konsoltasyon sa komonidad, balidasyon, ag ribalidasyon sagkëd mga magkakapirang pagpakara͡a͡y tanganing maiiba ana ngâmin na importanting kalidad sa sasabiyën na Boînën.

Ësad sa dakëǵëng pimâwët niyading ortograpiya na maparambong ag mapangatamanan ana sasabiyën Boînën bëkë sana sa mga bâgong tobô kindî para man sa ngâmin na mëyang makatëëd niyading Boînën. Magisirbiyën ading giya sa ngâmin, orog na sa mga paratorô, akadimiko, propisyonal, parasorat, ag tagasalida o tagabalyo tanganing mas mapaiwas ag mapaoswag ana panorat ag litiratorang Boînën. Bëkë sana adi ësad na pansagondong nin pang-oroaldaw sa pakikipag-osip. Pwidi man ading gamitën bilang ësad na bokas ag matimgas na midyom sa pagbosol nin *sining*, koltora, ag pagka agimadmad o pagkyaǵa sa sasabiyën na Boînën.

Pinagkônan:

Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig, eds. Ethnologue : Languages of the World. 25th ed. Dallas, Texas: SIL International, 2022.

Lobel, Jason William, Wilmer Joseph Tria. An Satuyang Tataramon: A Study of the Bikol Language. Naga City: Lobel and Tria Partnership Co., Holy Rosary Minor Seminary.

Delima at G. Pelagio ng KWF, Gng. Franlie Ramos, Pansangay na Tagapag-ugnay ng MTB-MLE ng DepEd Camarines Sur, Fr. Antonio Rex Palaya ng *Our Lady of Solitude Parish* ng Tambo, Buhi, Camarines Sur, at Tagamasid Pampurok ng Hilagang Purok ng Buhi na si G. Lowel I. Besinio, at marami pang iba. Nandoon din sina Dr. Daguman at Bb. Dumalaug ng TAP para magsilbing patnubay ng BOW sa paglalahad ng nabuong ortograpiya sa nasabing pagtitipon. Inilahad ng BOW ang "Kuwento ng Pagbuo ng Ortograpiyang Boînën" at ang nabuong pitong kabanata nito. Bago magtapos ang pagtitipon, nagkaroon ng malayang talakayan at pagpapaliwanagan.

Dumaan sa iba't ibang proseso ang paggawa ng Ortograpiyang Boînën, tulad ng masusing pag-aaral ng sistema ng tunog ng wika, konsultasyon sa komunidad, pagbabalida, at pagrebalida sa mga seryeng pagwawasto para makuha at maisama ang lahat ng makabuluhang katangian ng wikang Boînën.

Isang napakalaking hakbang ang pagbuo ng *Ortograpiyang Boînën* para mapayaman at mapangalagaan ang wikang Boînën hindi lamang para sa bagong henerasyon kundi para din sa lahat ng nais matuto nitong wika. Gabay itong magsisilbi para sa lahat, lalong-lalo na para sa mga guro, akademiko, propesyonal, manunulat, at tagasalin habang pinapalawak at pinapaunlad nila ang panulat at panitikang Boînën. Dahil ang wikang Boînën ay hindi na lamang isang daluyan sa pang-araw-araw na pakikipagtalastasan. Maaari na rin itong gamitin bilang isang bukas at mapagpalayang midyum sa pagtataguyod ng edukasyon, sining, kultura, at kamalayan sa wikang Boînën.

Sanggunian:

Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig, eds. Ethnologue : Languages of the World. 25th ed. Dallas, Texas: SIL International, 2022.

Lobel, Jason William, Wilmer Joseph Tria. An Satuyang Tataramon: A Study of the Bikol Language. Naga City: Lobel and Tria Partnership Co., Holy Rosary Minor Seminary.

McFardland, Curtis Daniel. “The dialects of the Bikol Area.” Unpublished PhD Dissertation, Yale University. 1974.

Portugal, Dominga J., Buhi Dialect (Boînən): Linguistic Analysis and Semantics. San Francisco, California: D.J. Portugal Publications. 1990.

Yamada, Tukihiro. “A Buhi Bicol Vocabulary.” Bulletin of the Faculty of Education, Kochi University Series I, no. No. 24 (1972).

Sinorat nira:

Gng. Mabel Z. Camasis
G. Ronnie L. Lacoste

McFardland, Curtis Daniel. “The dialects of the Bikol Area.” Unpublished PhD Dissertation, Yale University. 1974.

Portugal, Dominga J., Buhi Dialect (Boînən): Linguistic Analysis and Semantics. San Francisco, California: D.J. Portugal Publications. 1990.

Yamada, Tukihiro. “A Buhi Bicol Vocabulary.” Bulletin of the Faculty of Education, Kochi University Series I, no. No. 24 (1972).

Sinulat nila:

Gng. Mabel Z. Camasis
G. Ronnie L. Lacoste

SARIGAN NIN SASABIYËNG PANG-AGIN

Boînën	**Filipino**
Lunes	Lunes
Martes	Martes
Miyerkoles	Miyerkoles
Huwebes	Huwebes
Biyernes	Biyernes
Sabado	Sabado
Dominggo	Linggo
ama, inay, amay, mama	nanay
apa, apay, itay, papa	tatay
manay	Ate
manoy	kuya
pawri	bunso
lolo	lolo
lola	lola
itay, tay, pay, papay, uncle, tito	tiyo
nay, inay, may, mamay, antie, tita	tiya
puti	puti
itëm	itim
anyil, asul	asul
amarilyo, yellow	dilaw
pula	pula
berde	luntian
lila/obi	lila/ube
kâîl/orange	kahel
ësad	isa
dowa	dalawa
tolo	tatlo

MGA BATAYANG SALITA PARA SA BATA

Boînën	**Filipino**
ëpat	apat
lima	lima
ënëm	anim
pito	pito
walo	walo
siyam	siyam
sampolo	sampu
onsi	labing-isa
dosi	labindalawa
trisi	labingtatlo
katorsi	labing-apat
kinsi	labinlima
disisâîs	labing-anim
disisyiti	labimpito
disiotso	labingwalo
disinwibi	labingsiyam
baynti	dalawampu
bistida	bestida
sapatos	sapatos
kamisita	kamiseta
t-shirt	t-shirt
palda	palda
sarowal na maabâ, pantalon, sarwal	pantalon
sarowal na alîpot, sarwal	shorts
lapis	lapis
lamisa	mesa
bag	bag
baso	baso

Boînën	**Filipino**
papil	papel
bolpin	bolpen
notbok	notbuk
gonting	gunting
blakbord	pisara/blakbord
tisa/chalk	tisa/chalk
ruler	ruler
libro	aklat
mapa	mapa
kalindaryo, kalinda	kalendaryo
papil	papel
computer	computer
awto	dyip
birlina, kotsi	kotse
traysikël	traysikel
bus	bus
padyak, sikad-sikad	pedikab
ospital	ospital
iskwilá̂an	paaralan
barangay hall	barangay hall
piyamënan	palaruan/playground
tindá̂an	groseri
sâran	palengke
simbá̂an	sambahan
laybrari, library	aklatan
paratorô, maistra, maistro	guro
polis	pulis
parabolong , doktor	doktor
ininyiro	inhenyero
paragibo, paramoknâ, paratëgdas	manlilikha

Boînën	**Filipino**
sayantist	siyentista
padî, madri, imam	pari, madre, imam
Maray na aldaw	Magandang umaga
Maray na odto.	Magandang tanghali
Maray na apon.	Magandang hapon
Maray na gâbi.	Magandang gabi
Tara?	Kumusta?
Mabalos!!, Salamat!	Salamat!
Namëmëyan tayka!, Namëmëyan ko ika!, Payaba ko ika!, Payaba tayka!	Mahal kita!
Pasinsya o Patawad	Paumanhin
Amo, Ompô, Ëg̈ë	Oo
Indî, Bëkë, 'dî	Hindi
Ono ana pagngaran mo?, Ono ana ngaran mo? Ako si....	Ano ang pangalan mo? Ako si...
Patëëd, Paisi, Paadto na ako	Paalam
Salamat nin kadorodakëg̈ë, Mabalos nin kadorodakëg̈ë	Maraming salamat
poon ka͡oy	puno
tinanëm , tanëm	halaman
borak	bulaklak
bonga	bunga
bolan	buwan
aldaw	araw
bitoon	bituin
langit	langit
kalangitan	kalawakan
parës	hangin
dagat, kadagatan	dagat, karagatan
lawëd	lawa
sapâ	batis

Boînën	**Filipino**
borabod	bukal
sowong	ilog
ragâ	lupa
bokid, kabokidan	bundok, bulubundukin
oma	bukid
parëy	palay
pangpang	pampang
bôngaw	lambak
kwiba	yungib
kinâban	daigdig
maogma, masanggaya	masaya
mamëndë	malungkot
takot	takot
nasindakan, nasostowan	gulat
makisil	matigas
marogî	malambot
dakëǧë	malaki
saday	maliit
agin	bata
gorang, sëbang	matanda
dakël	marami
agbay	kaunti
masiram	masarap
ëmëy	kanin
isësëra	ulam
bonga	prutas
golay	gulay
tinapay	tinapay
tobig	tubig
ayam	aso

Boînën	**Filipino**
ongaw	pusa
kabalang, îmoy	unggoy
manok	manok
damolag	kalabaw
bayong	ibon
isrâ	isda
baynti	dalawampu
traynta	tatlumpu
kwarinta	apatnapu
singkwinta	limampu
saysinta	animnapu
sitinta	pitumpu
otsinta	walumpu
nobinta	siyamnapu
sanggatos	isang daan/sandaan
maray, maraây	mabuti
maraët, dâdata,	masama
bâgo	bago
môna, ôna	una
mawri	huli
sëmëg	basa
mara	tuyo
ëǵëy	matagal
makaskas, madalî,	mabilis
maabâ	mahaba
alîpot	maikli
tamâ, osto	tama
salâ	mali
ataas, alangkaw	mataas
ababâ	mababa

Boînën	**Filipino**
bëkë pariyo	magkaiba
magkapariyo	magkatulad
maamay, masaki	maaga
malinig	malinis
maatî, mabagsâ	marumi
madali, pasil	madali
dipisil, mâawët	mahirap
maiwas	malawak
ayakpit	makipot
maisëg, maposô	matapang
matatakoton	matatakutin
mamëmëyën, mapinayaba	mapagmahal
marinëmrëm	maalalahanin
maribok, mangosô	maingay
toninëng	tahimik
masakrët	mapakla
matâmis	matamis
maaǵsëm	maasim
mapaît	mapait
kanding	kambing
aǵas	ahas
agila	banoy
bôaya	buwaya
baoo, pawikan	pagong,pawikan
butanding	butanding
abë	daga
ëpës-ëpës	ipis
sirëm	langgam
tyâgaw	butiki
palëkâ	palaka

Boînën	**Filipino**
payo	úlo
bëwëk, bowëk	buhók
tingron	bátok
lalawgën	mukhá
angëg	noó
mata	matá
kiray	kílay
orong	ilóng
ngosô	bibíg
ngipën	ngípin
dilâ	dilà
talinga	taínga
pingig	pisngí
këkë	babà
liëg	leég
baǵangbang	balíkat
kamët	kamáy
takyag	bísig
siko	síko
goramëy	dalirì
rëgan	dibdíb
ta͡odtod, tawtod	likód
tëyan	tiyán
îksan	baywáng
piad	balakáng
îtâ	hità
to͡od	túhod
piga-piga	bintî
pâa	paá

APENDIKS

PAGISORAT NIN TULDIK

1. Ana lingowáı̂ niyana computer dapat naka-set sa: **English (United States) United States-International Keyboard.**

2. Century Gothic o Alfabeto ana angay na font para sa mga agin na nagiadal sa Kinder sagkëd sa Ikatolong grado.

3. Sonodon ana mga instroksiyon, tanganing makasorat niyana mga katonog ag patonog na agko tuldik sa itaas:

Mëyang maipakita	Ônang Rënan	Sonod na Rënan	Kinalowasan
3.a. Arin na silaba ana agko rëën	‘ (apostrophe key)	Titik ng diniinang patinig	á, é, í, ó, ú
3.b. Tërëng sa poro niyana silaba o sasabiyën	` (grave accent)	Titik ng diniinang patinig	à, è, ì, ò, ù
3.c. Silaba na nagitapos sa tërëng na agko rëën	^ (SHIFT+6; circumflex key)	Titik ng diniinang patinig	à, è, ì, ò, ù
3.d. Schwa /ə/	" (quotation marks)	Titik e	ë
3.e. Voice velar approximant /ɰ/	Litrang G o g[1]	**Character code 0313** (matotorakan sa **Combining Diacritical Marks Subset** makikita sa lëëg niyana **Ω symbol option** nin **insert tab).**	Ġ, ġ
3.f. Hiatus o dowang patonog na pinagisâwëd nin ëdâ tërëng sa bitngâ	kambal-patonog na **aa, ëë, ii, oo, aë, ai,** at **ao**[2]	**Character code 0361** (matotorakan sa **Combining Diacritical Marks Subset** makikita sa lëëg niyana **Ω symbol option** nin **insert tab)** Sigorowën nakatorô ana cursor sa bitngâ niyana dowang patonog.	a͡a, ë͡ë, i͡i, o͡o, a͡ë, a͡i, a͡o

1 Sigorowëng pariyo ana font niyana litra ag tuldik para maibëtang nin matanos ana tuldik korit-taas. Sowistiyong gamitën ana font type na Arial ag/o Tahoma.

2 Sa mga libro o matirayalis para sa mga agin, pisowistiyon gamitën ana font na Century Gothic para sa litra, ag Calibri naman para arko. A2na kombinasyon niyana mga font na adi ana pinakaangay na gamitën sa pagitorô nin pagibasa sa mga agin.

APENDIKS

PAGSUSULAT NG TULDIK

1. Ang lengguwahe ng computer ay dapat naka-set sa: **English (United States) United States-International Keyboard.**

2. Century Gothic o Alfabeto ang angkop na font para sa mga mag-aaral sa Kinder hanggang sa Ikatlong antas.

3. Sundin ang sumusunod na panuto upang makasulat ng tuldik sa itaas ng katinig at patinig na may tuldik:

Nais maipakita	Unang Pindutin	Sunod na Pindutin	Kinalabasan
3.a. Aling pantig ang may diin	' (apostrophe key)	Titik ng diniinang patinig	á, é, í, ó, ú
3.b. Impit sa dulo ng pantig o salita	` (grave accent)	Titik ng diniinang patinig	à, è, ì, ò, ù
3.c. Pantig na nagtatapos sa impit ay may diin	^ (SHIFT+6; circumflex key)	Titik ng diniinang patinig	à, è, ì, ò, ù
3.d Schwa /ə/	" (quotation marks)	Titik e	ë
3.e Voice velar approximant /ɰ/	Titik G o g[1]	**character code 0313** (mahahanap sa **Combining Diacritical Marks Subset** na makikita sa loob ng **Ω symbol option** ng **Insert tab**)	ǵ, ǧ
3.f Hiatus o Dalawang patinig na binibigkas nang walang impit sa pagitan	kambal-patinig na **aa, ëë, ii, oo, aë, ai,** at **ao**[2]	**character code 0361** (mahahanap sa **Combining Diacritical Marks Subset** na makikita sa loob ng **Ω symbol option** ng **Insert tab**) Tiyaking nakatutok ang cursor sa pagitan ng dalawang patinig.	a͡a, ë͡ë, i͡i, o͡o, a͡ë, a͡i, a͡o

1 Tiyaking parehas ang font ng titik at tuldik para mailagay nang maayos ang tuldik kuwit-taas. Mungkahing gamitin ang font type na Arial at/o Tahoma.

2 Sa mga libro o materyales para sa mga batà, mungkahing gamitin ang font na Century Gothic para sa titik, at Calibri naman para sa arko. Ang kombinasyon ng mga font na ito ang pinakamainam na gamitin sa pagtuturo ng pagbása sa mga batà.

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel
San Miguel, 1005 Maynila
Tel. (02) 899-606-70
www.facebook.com/komfilgov
komfil@kwf.gov.ph
www.kwf.gov.ph